**YARGITAY DERGİSİ**
JOURNAL OF THE COURT OF CASSATION
YD, CİLT/VOLUME: 49, SAYI/ISSUE: 3, TEMMUZ/JULY 2023
SS./PP. 683-774

# TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ TÜRK HUKUKUNDA ÖLÜM CEZASINA GENEL BİR BAKIŞ

## *AN OVERVIEW OF THE CAPITAL PUNISHMENT IN TANZIMAT PERIOD TURKISH LAW*

**Dr. (Iur.) HASAN DURSUN***

## ÖZ

Tanzimat Dönemi, 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayununun okunmasıyla başlamış ve 1918 yılında Osmanlının fiilen son bulduğu Mondros Mütarekesine kadar sürmüştür. Bu dönemde ölüm cezası bakımından İslam ceza hukuku hükümleri yürürlükte bulunduğu gibi Fransa örnek alınarak yapılan laik ceza kanunlarına da söz konusu ceza hakkında hükümler konulmuştur. Böylelikle hukuk yaşamında bir ikilik görülmüştür. Bunun gibi mahkeme teşkilatı bakımından da bir ikilik yaşanmış, İslam ceza hukukunu uygulama görevi "şer'i" (dini) mahkemelere verilirken, laik kanunları uygulama görevi nizamiye mahkemelerine verilmiştir. Kısacası, Tanzimat Döneminde biri dini hukuk, diğeri ise laik hukuk olmak üzere hukukun iki temel kaynağı olmuştur. Ancak ölüm cezası bakımından gerek dini hukukun gerekse laik hukukun gereklerine uyulmamıştır. Çünkü İslam hukukunun tek kaynağı olan Kur'an'da yalnızca kasıtlı cinayet ve eşkıyalık fiilleri için ölüm cezası öngörülürken Tanzimat Döneminde bile İslam'da mürtetlik için ölüm cezasının öngörüldüğü zannedilmiş, mürtede ölüm cezasının kaldırılması

Makalenin Geliş Tarihi : 14/06/2023
Makalenin Kabul Tarihi : 12/07/2023

* Dr. Öğr. Görevlisi, Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi,
e-mail: hasan.dursun@ozyegin.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5506-3944

konusu birçok uluslararası soruna yol açmıştır. Laik hukuk ise ölüm cezası gerektiren fiillerin sınırlandırılarak veya bu cezanın kaldırılarak kişi hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınmasını isterken o dönemin Fransız otoriter rejiminin kanunları örnek alınarak yapılan ceza kanunlarında devlete karşı işlenen çoğu suçlarda ölüm cezası öngörülmüştür. Böylelikle Tanzimat Döneminde yapılan ceza kanunları baskıcı ve özellikle padişahı koruyucu nitelikte hükümlere yer verdiğinden ayrıcalıkçı bir nitelik taşımıştır. Bazılarının ileri sürdüğü, Tanzimat Döneminin temellerinin III. Selim ve II. Mahmut'a dayandığı savının isabetsiz olduğu, bu padişahların da kendilerinden önceki padişahlar gibi otoriter ve baskıcı oldukları ortaya çıkmıştır. Bütün olumsuzluklarına karşın Tanzimat Dönemi ölüm cezasının sınırlandırılması ve bu cezanın uygulanmasındaki keyfiliğin azaltılması bakımından önemli bir adım olmuştur. Zira bu dönemden önce Osmanlı padişahlarının sınırsız, mutlak ve keyfi yetkilerle ölüm cezası verebileceği anlayışı kabul edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Ölüm Cezası, Sened-i İttifak, Gülhane Hattı Hümayunu, Islahat Fermanı, 1876 Anayasası, III. Selim, II. Mahmut, Mustafa Reşit Paşa.

## ABSTRACT

The Tanzimat Period started with the issuing of the "Gülhane Hattı Şerif" (Supreme Edict of the Rosehouse) in 1839 and lasted until the Armistice of Mudros in 1918, when the Ottoman Empire de facto come to an end. In that period, the provisions of the Islamic criminal law were in force in terms of the death penalty, and secular penal laws made by taking France as an example were also included in the provisions regarding the aforementioned punishment. Thus a duality was seen in the legal life. Likewise, there was a duality in terms of the court organization, the task of applying İslamic criminal law was given to the "Shari'a" (religious) courts, while the task of applying the secular laws was given to the nizamiye courts. In short, there were two main sources of the law in the Tanzimat Period, one being religious law and the other secular law. However, the requirements of both religious and secular law were not

compiled with in terms of the death penalty. Inasmuch as while the only source of Islamic law, the Qur'an, stipulates the death penalty for intentional murder and banditry, even in the Tanzimat Period, it is thought in Islam the death penalty was foreseen for apostasy, and the abolition of the death penalty for the apostate caused many international problems. While secular law wanted to guarantee individual rights and freedoms by limiting or abolishing the death penalty, death penalty was envisaged for most crimes against the state in the penal codes based on the laws of the French authoritarian regime of that period. Thus, the penal laws made in the Tanzimat Period had an oppressive and as they included especially protective provisions for the sultan, privileged character. It has been revealed that the argument made by some that the foundations of the Tanzimat Period were based on X was inaccurate and that these sultans were authoritarian and oppressive like the sultans before them. Despite all its negativities, the Tanzimat Period was an important step in limiting the death penalty and reducing the arbitrariness in its implementation. Inasmuch as before that period, the understanding that the Ottoman sultans could impose the death penalty with unlimited, absolute and arbitrary powers was accepted.

**Keywords:** The Death Penalty, Charter of Alliance (Sened-i İttifak), The Gülhane Hattı Şerif (Supreme Edict of the Rosehouse), Edicts of Reforms (Islahat Fermanı), Constitution of 1876, III. Selim, II. Mahmoud, Mustafa Reşid Pasha.

## GİRİŞ

İnsanlar için en ağır[1] ve bir kimsenin işlediği suç karşılığı yaşamına son verilmesi olarak[2] tanımlanan ölüm cezasının, Türk tarihçesini incelerken Türk hukuk tarihinin dört büyük dönemine göre konuyu

1 Mumcu, Ahmet: *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, AÜHFY No. 18, Ankara 1963, s. 1.

2 Artuk Emin: "Ölüm Cezası", (*Prof. Dr. Jale G. Akipek'e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1991, ss. 145-175), s. 145.

incelemek gerekir. Bu dönemlerden ilki, İslamiyet'ten önceki dönemdir. Bu dönemde Türkler, kısmen göçebe, kısmen ise yerleşik olarak Orta Asya'da yaşamışlardır. Türkler İslamiyet'ten önce Uzakdoğu kültürü etkisinde kalmış olmasına karşın kendisine özgü bir hukuka sahip olmuşlardır. Türk hukuk tarihinin ikinci dönemini oluşturan İslamiyet'ten sonraki dönem ise Türklerin İslamiyet'i kabulüyle başlayan ve İslam kültür ve hukukunun esas alındığı dönemdir. Üçüncü dönemi oluşturan Tanzimat'ın ilanından sonraki dönem ise Tanzimat Fermanın ilanıyla başlayan ve Batı kültürünün kısmen kabul edildiği, ancak İslam kültür ve hukukundan da tam olarak vazgeçilmediği dönemdir. Son dönemi oluşturan Cumhuriyet'ten sonraki dönem ise Cumhuriyet'in ilanıyla başlayan ve Batı kültür ve hukukunun tüm kurum ve kurallarıyla kabul edildiği dönemdir.[3] Bu çalışmada söz konusu dönemlerden üçüncüsünde,[4] ölüm cezasının nasıl düzenlendiği incelenecektir.[5]

Tanzimat sözcüğü "nizam verme" anlamına gelen "tanzim" sözcüğünün çoğulunu oluşturmaktadır. Eski bir Osmanlı terimi olan "nizam" (düzen) sözcüğü; Lâle Devrinde, yeni usulde tertiplenmiş olan ordu düzenlemesi anlamına gelirken, Tanzimat Dönemindeki bu sözcük, askerlik alanından daha öteye geçerek hükümet yönetimine yeni bir düzen verme anlamına gelmiştir.[6]

Tanzimat Döneminden kast edilen husus, 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayununun ilan edilmesi ile başlayıp 1918 yılında Mondros

3 Bkz. Üçok, Coşkun: *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Beşinci Baskı, AÜHFY No: 297, Ankara 1972, s. 4.

4 Ancak bazıları Tanzimat Fermanının kökenini, 1808 yılında, II. Mahmut ile taşra eşrafı arasında imzalanan Sened-i İttifak'ın oluşturduğunu savladığı için bu tarihten itibaren Osmanlı Devletinde ölüm cezası uygulamaları üzerinde durulacaktır.

5 Birinci Dönem hakkında ölüm cezası uygulamaları için bkz. Dursun, Hasan: "İslamiyet'ten Önceki Türk Hukukundaki Ölüm Cezasına Genel Bir Bakış" (*Yargıtay Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 4, Ekim 2022, ss. 1349-1411). İkinci Dönem hakkında ölüm cezası uygulamaları konusundaki çalışmamız oldukça büyük hacimli bir kitap seviyesine ulaştığı için ileride kitap halinde yayımlanacaktır.

6 Berkes, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, s. 187.

Mütarekesi ile Osmanlı Devletinin "fiilen" (de facto) ortadan kalktığı tarihe kadar devam eden dönemdir.[7] Ancak yukarıda belirtildiği üzere Gülhane Hattı Hümayununun kökenini, 1808 yılında, II. Mahmut ile taşra eşrafı arasında imzalanan Sened-i İttifak'ın oluşturduğunu düşündüğümüz için Osmanlı Devletinde 1808 yılından sonraki olaylardan itibaren ölüm cezası uygulaması üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Devletinde Gülhane Hattı Hümayununun ilanı ile başlayan çağcıl dönemde hukukta kısmi bir "resepsiyon"[8] (iktibas) hareketine girişilmiştir. Zira o dönemde Osmanlı hukukunun temelini oluşturan İslam hukuku, hukukun bazı alanlarında özellikle medeni hukukta varlığını devam ettirmiş ve medeni hukuk uyuşmazlıklarını yargılamak üzere "şer'iye mahkemeleri" (dini mahkemeler) görev yapmaya devam etmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti, hukukun diğer alanlarında, somut deyişle, ticaret hukuku ve ceza hukuku ve usul hukuku dallarında, Fransız Hukukundan aldığı kurum ve kuralları, Osmanlı kurum ve kuralları haline getirmiş ve bu dallardaki uyuşmazlıkları çözmek üzere ticaret ve nizamiye mahkemeleri kurmuştur.[9]

Osmanlı Devletinin, resepsiyon hareketinde Fransa'yı tercih etmesinin birtakım sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilkini, Osmanlı Devletinin Fransa ile yaşamış olduğu tarihsel ilişkiler oluşturmuştur. İkincisini ise dönemin siyasal gelişmeleri ile Osmanlı Devleti ile diğer Batı ülkeleri arasındaki gergin ilişkiler oluşturmuştur.[10]

Tanzimat döneminde yapılan kısmi resepsiyon hareketi sonucunda çağcıllaşma sürecinde bulunan Osmanlı hukukunda bir "ikilik" oluşmuştur. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere hukukun özellikle medeni hukuk alanında İslam hukuku varlığını sürdürürken,

7 Osmanoğlu Karahasanoğlu, Cihan: "Tanzimat Dönemi: Osmanlı Hukukunun Modernleşmesi" (*Hukuk Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2014, ss. 150-175), s. 151.

8 Resepsiyon, başka bir ülkenin kanununu kabul etmek demektir.

9 Osmanoğlu Karahasanoğlu, s. 152.

10 Osmanoğlu Karahasanoğlu, s. 152.

hukukun bazı alanlarında, daha somut bir deyişle, ticaret kanunu, ceza kanunu, noterlik kanunu ve hukuk ve ceza muhakemesi kanunları, Fransa'dan alınarak bu hukuk dallarında Fransız hukuku etkisini sürdürmüştür. Fransız hukukunun etkisi salt yasa boyutunda kalmamış, Fransız kökenli kanunları uygulayabilmek için Osmanlı yargı örgütüne yeni mahkemeler de katılmıştır. Daha açık bir deyişle, Osmanlı Devletinin kuruşundan Tanzimat dönemine kadar olan kısmı nitelendirmek için belirtilen klasik dönem Osmanlı hukukunda şer'iye mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri uyuşmazlıkları çözümlemesine karşın, Tanzimat Döneminde ticaret ve nizamiye mahkemeleri de Osmanlı yargı örgütüne dâhil edilmiştir.[11]

Tanzimat döneminde Fransa'dan kanunlar alınması ve yeni tür mahkemelerin kurulmasındaki temel amacı Osmanlı Devletinin "sonsuza kadar" (ebet-müddet) yaşaması ve bağımsızlığının sağlanması isteği oluşturmuştur. Gerçekten de Tanzimat'la girişilen çağcıl ve bağımsız bir devlet olma amacı ve yolundaki bir devletin kapitülasyonlar ve gayri-Müslim azınlık cemaatlerine verilmiş olan imtiyazlardan kurtulunması bilinci uyanmış ve Osmanlı Devletinin son dönemi de bu tip ve benzeri savaşımlarla geçmiştir. Ancak bu yolda atılan adımların sonucunda Osmanlı Devletinin yargı örgütü tam bir karmaşaya ve keşmekeşe saplanmıştır.[12]

Ancak bu karmaşa ve keşmekeşe rağmen Osmanlı Devleti ortadan kalkana kadar çağcıllaşma çabasından vazgeçmemiştir. Bu yüzden Tanzimat Dönemini, Osmanlı Devleti hukuk dizgesinde çağcıllaşma çabasına girişme aşaması[13] olarak betimlemek olanaklıdır.[14]

11 Osmanoğlu Karahasanoğlu, ss. 152-153, 163.

12 Osmanoğlu Karahasanoğlu, s. 170.

13 Bir başka deyişle, Tanzimat; temel kurumları bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğunun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve saldırıya geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kesin bir aşaması olarak tanımlanabilir. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 175.

14 Osmanoğlu Karahasanoğlu, s. 170.

Bu çalışmada, Tanzimat Dönemindeki yazılı belgelerde ölüm cezası düzenlemesi ile bazılarının yenilikçi ve batıcı olarak gördüğü III. Selim ve II. Mahmut Devrinde görülen söz konusu ceza uygulamaları ve bunların değerlendirilmesi üzerinde durulacaktır.

## I. TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ YAZILI BELGELERDE ÖLÜM CEZASI

Bu kısımda, Tanzimat Dönemindeki yazılı belgelerde ölüm cezasının nasıl düzenlendiği üzerinde durulacaktır. Yukarıda belirtildiği üzere bazıları Tanzimat Döneminin kökenini Sened-i İttifak olarak kabul ettiği için incelemeye bu belge ile başlanılacaktır.

### 1. Sened-i İttifakta (1808) Ölüm Cezası

7 Ekim 1808 tarihinde âyan (taşra eşrafı) ile hanedan temsilcileri tarafından imzalanan ve padişah II. Mahmut'un onayladığı, Misak ya da sözleşme niteliği taşıyan[15] ayan ağzından çıkmışçasına kaleme alınan ve Yedi Şart ve Bir "Zeyl" den (Ek) oluşan Sened-i İttifak[16]

15 Bkz. Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, İstanbul 1996, s. 41.

16 Osmanlı Padişahı III. Selim'in ıslahat hareketleri başarısızlığa uğramış, Padişah, 29 Mayıs 1807 tarihinde tahttan indirilmiş, yeniçeri ocağı yerine kurulan Nizam-ı Cedit ve yenilik yanlıları dağıtılmış, tutucuların iktidara gelmiştir. Bu durumu hazmedemeyen yenilik yanlısı ve Rusçuk ayanı Alemdar (Bayraktar) Mustafa Paşa, İstanbul'dan ve dağıtılan ordudan kaçıp gelen yenilik önderlerinden Rusçuk Yaranı olarak adlandırılan altı kişinin kendisine katılmasıyla bir direniş odağı kurmuştur. Bu odak, yenileşme çabalarının devamını sağlamak ve III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak üzere eyleme geçerek Edirne'deki Rumeli Ordusu ile birleşerek İstanbul'a gelmiştir. Duruma el koyan Alemdar ve arkadaşları, III. Selim'e karşı ayaklananları ve bunları destekleyen ulemadan bir kısmını sindirmişler, sonunda Alemdar, Babıali'yi basarak sadrazamlık mührünü eline geçirmiştir. Ancak bu sırada III: Selim'in öldürülmesi üzerine III. Mustafa'nın hal' edilerek (idam edilerek) yerine II. Mahmut'un tahta çıkartılmasından başka çare kalmamıştır. (28 Temmuz 1808). Ulema, devlet ileri gelenleri ve yeniçeri ocağı da durumu onayladılar. Bundan sonra II. Mahmut tarafından sadrazam seçilen Alemdar ile onun destekleyicileri olan Rusçuk Yâranı bir süre için merkezdeki asıl siyasi güç odağı oldular. Merkeze egemen olan, yenilik hareketlerine (özelikle askeri alanda) devam etmek isteyen ve bu amaçla da merkezi

belgesinin ilk şartında; Padişahın kişiliği ve otoritesinin Devletin temeli olup taahhüt ve güvencemiz altında olduğu, Ona karşı vezirler, "ulema"

birlik ve otoriteyi kurmaya çalışan bu güçler, merkez ile "çevre" (taşra güçleri) arasında bir uzlaşma yolunu aramışlardır. O zaman ki nesnel ve öznel koşullar onları şiddet kullanmaya değil, anlaşma ve uzlaşma yoluna itmiştir. Bir kere, merkezden uzak bölgelerde merkez zayıf, yerel unsurlar (ayanlar, hanedanlar gibi) ise güçlü bir konumda bulunmuşlardır. Ayrıca, kendisi de eski bir ayan olan Alemdar Mustafa Paşa'nın; benzerlerine söz geçirebilme olanağına sahip olmuş; şu ya da bu ölçüde taşra güçlerinin de çıkarlarını korumak ve kollamak durumunda kalmıştır. Bu nedenlerle Alemdar, ülkedeki merkezi birlik ve otoriteyi kurmak, olasılıkla reformlara yeniden başlayabilmek için ayan ve hanedanları itaat altına almak, bunun karşılığında da birtakım güvenceler vermek amacıyla hükümetin tayin ettiği ayanlarla bir sözleşme yapmaya karar vermiştir. Oldukça nüfuzlu ve kendisinden emin olan Alemdar, basit kâğıt parçalarıyla yaptığı bir çağrıyla ayanları ve hanedan temsilcilerini İstanbul'a bir toplantıya davet etmiştir. Alemdar'ın rakibi durumundaki Bulgar ayanları ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa çağrıya uymamışlardır. Anadolu'nun ve Arap İllerinin uzak bölgelerinde bulunan ayan ve hanedan mensupları da İstanbul'a gelmemişlerdir. Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'ın nüfuzlu Tepedenli Ali Paşa ise bir temsilci göndermekle yetinmiştir. Toplantıya katılan ayanlar beraberlerinde küçük birer ordu getirmeyi de ihmal etmemişlerdir. 29 Eylül 1808 tarihinde Kâğıthane Köşkünde yapılan "Meşveret-i Amme" (Halk Danışması) adlı bu toplantıya ayanlardan daha fazla sayıda bulunan Merkez temsilcileri (devlet ileri gelenleri, valiler, ulama gibi) katılmışlardır. Alemdar, Meşveret-i Amme'yi bir söylevle açmıştır. Paşa, söylevinde ağırlığı, yeniçeriliğin gerilediğine ve yeniden düzenlenmesi gerektiğine vermiştir. Bu durum sadrazamın esas niyetinin ıslahat hareketlerine ve özelikle askeri reformlara yeniden el atmak olduğunu ortaya koymuştur. Daha sonra siyasal "birlik" (yek cihet olma) gereğini vurgulayan Alemdar, bir takım dilek ve önerilerde bulunarak, konuşmasına son vermiştir. Alemdar'ın önerileri ve ortaya attığı konular oturuma katılanlar tarafından tartışıldıktan sonra toplantı sona ermiştir. Üzerinde uzlaşılan ortak sonuçlar "Sened-i İttifak" adı verilen bir protokolle saptanarak, 7 Ekim 1808 tarihinde imzalanıp mühürlenmiştir. Toplantıya katılan ayan ve hanedan temsilcilerinden ise yalnızca dördü Sened'e mühürlerini basmışlardır. Öbür ayanlar, bağımsızlıklarının sınırlanacağını hissedince askerlerini alıp memleketlerine dönmüşlerdir. Çekingen ve isteksiz davranmayı yalnızca ayanlar olmamış, saltanat yetkilerinin tehlikeye girdiğini düşünen II. Mahmut da Sened-i onaylamakta duraksama geçirmiştir. Ancak Enderun ileri gelenlerinden Ömer Ağa'nın "Bu senet sizin istiklal-i saltanatınıza dokunur. Lâkin reddi dahi kabil değildir. Şimdilik çaresiz tasdik olunup bunun fesih ve ilgası çaresine bakılmalıdır" şeklindeki önerisine uyarak II. Mahmut metne tuğrasını basmış ve bir Hattı Hümayun ile Sened-i İttifakı onaylamıştır. Tanör, ss. 30-32.

(din bilginleri), devlet ileri gelenleri, (yerel) hanedanlar ve asker ocaklarının sözlü ya da eylemli, açık ya da gizli bir ihanet ya da itaatsizlikte bulunurlarsa buna yeltenenleri hep birlikte cezalandıracağız bu karara uymayanları da yola getireceğiz, hayatta oldukça kendimiz, daha sonrası için de evlatlarımız ve hanedanlarımız adına, saltanatın korunması ve "fesat ve ihanet"ten uzak tutulması sorumluluğunu üstleneceğiz denilmektedir.

İkinci Şartta; kendimizin ve hanedanlarımızın yaşaması devletin yaşaması ve güçlenmesine bağlı olduğundan toplanacak askerin de devlet askeri olarak yazılacağı, askeri ocaklar buna karşı gelirlerse, elbirliğiyle bunların cezalandırılmasına çalışacağız hükmüne yer verilmiştir.

Üçüncü Şartta; hazine ve devlet gelirlerinin toplanması ve korunmasına, padişah buyruklarının yerine getirilmesine çalışmaya, buna karşı gelenleri birlikte cezalandırmaya söz veririz biçiminde bir beyanda bulunulmuştur.

Dördüncü Şartta; öteden beri padişah buyruk ve yasaklarının onun mutlak vekili olan sadrazamdan çıkması nasıl kanun idiyse, bundan böyle de öyle olacağı, her iş ona sunulup onun izni alındıktan sonra hareket edileceği, buna karşı gelenlerden hepimizin davacı olacağı, ancak sadaret makamı da yasa dışı ve devleti zarara sokacak işlere kalkışır ya da mutlak yetkisini kötüye kullanıp keyfi harekette bulunursa, bunun önlenmesine de elbirliğiyle çalışacağız denilmektedir.

Beşinci Şartta; padişah ve devlet otoritesinin korunmasına nasıl kefil olduysak, hanedanların devlete, merkezdeki devlet adamlarının da birbirilerine güven duymalarının en büyük şart olduğu, bunun, birlik içerisinde birbirimize kefil olmakla sağlanacağı, bu bağlamda, hanedanlardan birisine bir suçu olmaksızın devlet ya da "taşra vezirleri"nden (valiler) bir saldırı gelirse hepimizin elbirliğiyle bunu önlemeye çalışacağımızı, hanedan temsilcilerinin ve bunlar ölünce de hanedan temsilcilerinin ve bunlar ölünce de hanedanların korunmasını vekillerin taahhüt edeceği, hanedanların da kendi yönetimleri altındaki ayan ve ileri gelenleri koruyacakları belirtilmiştir. Bu şartta devamla;

hiçbir hanedanın kendisine verilen toprakların dışına el atmayacağı, aksine davranışların birlikte önleneceği, bütün hanedan ve ayanların karışıklık ve ayrılık yaratanları, "reayaya" (köylüye, sürüye) zulüm yapanları ve şeriat buyruklarının yerine getirilmesine karşı koyanları cezalandıracakları, hanedanların vekillere, ulemaya ve büyük-küçük devlet memurlarına haksız işlem yapılmamasına kefil olacakları, birisinin suçu varsa, soruşturma yapıldıktan sonra, sadaret makamının suçuna göre o âyana cezasını vermesi gerektiği belirtilmiştir.

Altıncı Şartta ise daha da tehlikeli bir hükme yer verilerek, Başkentteki asker ocakları ayaklanırsa, bütün hanedanların izin ve çağrı almadan gelerek o ocağı dağıtacakları, bu işe kalkışanlar sıradan kişiler ise bunların soruşturma sonucu idam edilmelerini âyanların taahhüt edeceği hükmüne yer verilmiştir.

Yoksulların ve halkın korunmasını öngören Yedinci Şartta ise fakirlerin ve "reayanın"[17] korunmasının ve kollanmasının esas olduğu, hanedanların ve ülke yöneticilerinin yönetimleri altındaki yerlerde genel güvenliği sağlamalarının gerekli olduğu, fakirlerin ve reayanın vergilendirilmesinde "haddi itidale riayet" (ölçülü davranış sınırına uyma) hususuna dikkat edileceği ifade edilmiştir.

Sened-i İttifak Belgesinin Ek'inde (Zeyil), metinde belirtilen şartların zamanla değiştirilmesini önlemek için bundan sonra sadrazam ve şeyhülislam olacakların bu makamlara geçer geçmez bu senedi imzalayıp harfi harfine uygulamaları kararlaştırılmıştır.[18]

## 2. Gülhane Hattı Hümayununda (1839) Ölüm Cezası

Gülhane Hattı Hümayununun hukuksal veya siyasal niteliği hakkında çeşitli yorum farklılıkları bulunmaktadır. Berkes, bu hattın, bir anayasa hatta kanun bile olmadığı görüşünü savunmaktadır. Berkes, Avrupa'da hükümdarların kendi yetkileriyle halkın hakları arasındaki

17 Osmanlı Devletinde "halka", "reaya" denilmiştir. Bu sözcük; "köylü" anlamına geldiği gibi "davar sürüsü" anlamına da gelmiştir.

18 Sened-i İttifak'ın metni için bkz. Tanör, ss. 33-34.

ilişkilerde değişiklikler yapılacağını vaat eden bir *charte* (senet, Latince carta) türünden bir belge olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, bu senede dayanılarak yazılı bir anayasa yapılması yoluna gidilebileceğini ya da bir dizi yeni kanunların hazırlanabileceğini, ancak Tanzimat'ta seçilen yöntemin ikincisi olduğunu belirtmektedir.[19] Gürsoy, Hümayunun yazılı anayasaya ulaşmada önemli bir aşama oluşturduğu görüşünü savunmaktadır.[20] Balta ise Gülhane Hattı Hümayununun maddi anayasa[21] niteliğinde olan 1255 (1839) bir belge olduğunu ileri sürmektedir.[22]

19 Berkes, s. 187.

20 Gürsoy, Bedri: "1876 Anayasası'nın Mali Hükümleri" (*Prof. Dr. Fadıl H. Sur'un Anısına Armağan*, AÜSBFY: 522, Ankara 1983, ss. 159-198), s. 165.

21 Anayasa kavramını "şekli" ve "maddi" anayasa olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Bunlardan şekli anlamda anayasa, anayasaya özgü kanunları ifade etmektedir. Bu kanunlar, genel olarak sıradan kanunlardan farklı olarak daha sıkı ve özel bir usule tabi bulunmaktadırlar. Bu tür anayasalara katı (rigide) anayasalar denilmektedir. Buna karşın, maddi bakımdan anayasa, kaynakları ister sıkı bir anayasa metni, isterse sıradan bir kanun isterse teamül olsun devletin temel kuruluşunu düzenleyen hukuk kurallarına denilmektedir. Göreceli olarak şekli bakımdan anayasalar, yeni bir kavram olarak, ilk defa, 1776 yılında Birleşik Devletlerde Philadelphia'da ortaya çıkmış, Fransız İhtilâlinden sonra ise Kıta Avrupa'sına ve diğer ülkelere yayılmıştır. Ülkemizde "şekli anayasa" ilk defa 1876 Anayasası ile başlamıştır. Balta, bu yıldan önce maddi anayasa türünün geçerli bulunduğunu, bu bağlamda yayımlanan fermanların da maddi anayasa niteliğinde olduğunu öne sürmektedir. Bkz. Tahsin Bekir Balta'nın Önsözü içinde Gözübüyük, Şeref ve Kili Suna: *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Bası, AÜSBFY No: 496, Ankara 1982, s. X-XI. Bu bağlamda, Balta'ya göre, 1839 yılında yayımlanan Gülhane Hattı Hümayunu, 1856 yılında yayımlanan Islahat Fermanı ve 1875 yılında yayımlanan Ferman-ı Adalet maddi anayasa niteliğini taşımaktadır. Bu fermanların tam metni için bkz. Gözübüyük ve Kili, ss. 3-13, 16-22. Ferman-ı Adalet'te ölüm cezası ile ilgili bir doğrudan veya dolaylı bir hüküm olmadığı için bu fermandan bahsedilmeyecektir.

22 Dönmezer, Sulhi ve Erman, Sahir: *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Cilt: 1,* 9. Bası, İstanbul 1985, s. 29.

Üçok ve Mumcu, Tanzimat Fermanının[23], anayasal nitelikte bir belge olduğu görüşünü savlamaktadırlar. Yazarlar, Fermanın can, mal ve ırz güvenliğini sağlayıcı ifadeler taşıması, vergi ve askerlik işlerinin adaletle görülmesinin sağlanması buyruğu, yargılamasız kimseye ceza verilmez ile kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkelerini benimsemesinin ona bir "temel haklar fermanı" niteliğini verse de bunu bir anayasa ile karıştırmamak gerektiğini, gerçi, bazı anayasalar ferman biçiminde ilan edilse de anayasanın bir devletin temel kuruluşunu ve devlet organlarının birbirleriyle olan ilişkilerini gösteren bir ana hukuk belgesi olduğunu, Tanzimat Fermanın da böyle bir özellik bulunmasa da onun çağcıl anayasalardaki en temel ilkeleri, daha açık bir deyişle, can, ırz, mal güvenliği esasını kabul ettiğini, bu nedenle Fermana bir anayasa denilmese de anayasal nitelikte bir belge denilebileceğini belirtmektedirler. Yazarlar, bu belgenin bir hukuk devletine gidişin ilk ve temel adımlarını attığını, 1876 yılında kabul edilen I. Meşrutiyet Anayasasının hazırlayıcılarını da bu adımların oluşturduğunu ifade etmektedirler.[24]

Kanımızca bu konuda Berkes'in görüşleri daha isabetlidir. Zira Berkes'in de belirttiği üzere bir "charte" (senet) niteliği taşıyan Gülhane Hattı Hümayununda çeşitli konularda kanunlar çıkarılacağı vaat edilmiştir. Örneğin Hümayunda şeriat kurallarına aykırı davrananlar için ceza kanunu çıkartılacağı belirtilmiştir. Bu kanunlarda ölüm cezasının nasıl düzenlendiği konusu aşağıda anlatılacaktır.

Gülhane Hattı Hümayunun giriş kısmında, devletin içerisinde bulunulan karmaşa ve çöküşün sorumlusu olarak Kur'an ve şeriat ilkelerinden kopuş gösterilmektedir. Daha açık bir deyişle Hümayunun

23 Yazarlar, "Gülhane Hattı Hümayunu" yerine "Tanzimat Fermanı" ibaresini kullanmaktadırlar ki bu kullanımın hatalı olduğunu düşünmekteyiz. Zira Tanzimat, yukarıda belirtildiği üzere 1839-1918 arası bir dönemi ifa ettiği için "Tanzimat Fermanı" yerine "Gülhane Hattı Hümayunu" ibaresinin kullanılmasının daha isabetli olduğu kanısındayız.

24 Bkz Üçok, Coşkun ve Mumcu, Ahmet: *Türk Hukuk Tarihi*, Altıncı Baskı, Ankara 1987, s. 313.

baş kısmında şu görüşler ileri sürülmektedir: "Yüce devletimizde, kuruluşundan beri Kur'an ve şeriat ilkelerine uyulduğundan saltanat güçlü, halk da mutlu olmuştur. 150 yıldan beri ise bunun tersi yapıldığından zayıflık, yoksulluk ve çöküş baş göstermiştir. Oysa şeriat kurallarına uymayan devlet "payidar" kalamaz. Tahta çıktığımızdan beri ülke ve halkın kalkınması için yollar aradık. Bu yönde gerekenler yapılırsa 10-15 yıla kalmaz işler yine düzelebilir. Bu anlayışla, daha iyi bir yönetimi sağlayacak "kavanin-i cedide" [yeni kanunlar] konulmasını uygun görüyoruz. Yeni kanunlar, özellikle can, ırz, namus, şeref ve haysiyetin korunmasını, mal güvenliğini, vergilerin yeniden düzenlenmesini, askerliğin düzene bağlanıp onun süreyle sınırlanmasını amaçlamalıdır.[25]

Hümayunun ölüm cezasıyla ilgili kısımlarını günümüz Türkçesiyle[26] şu şekilde ifade edilebileceğini düşünmekteyiz:[27] "...suç[28] failleri, şeriat hükümleri gereğince aleni olarak yargılanmadıkça gizli

25 Bkz. Tanör, s. 64.

26 Hümayunun ilgili kısımlarını günümüz Türkçesine çevirirken, Mustafa Nihat Özön'ün (*Küçük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 3. Basım, İstanbul 1983) Sözlüğünden faydalanılmıştır.

27 Tanör, bu kısımları şu şekilde çevirmektedir: "Yeni yasalar, özellikle can, ırz, namus, şeref ve haysiyetin korunmasını, mal güvenliğini, vergilerin yeniden düzenlenmesini, askerliğin düzene bağlanıp süreyle sınırlanmasını amaçlamalıdır. İlk aşamada yapılması gereken işler, açık ve yasal yargılama yapılmadan idam cezası uygulanmasını önleyecek, can, ırz, mal-mülk güvenliği getirecek, (müsadere usulünün kaldırılması) değişikliklerin gerçekleştirilmesidir…" Bkz. Tanör, s. 64.

28 Orijinal metinde kullanılan "cünha", lügat anlamıyla "küçük kabahat" veya "ufak suç" anlamını taşır. Özön, s. 179. Bununla birlikte, kanımızca, Hümayunda kullanılan "cünha" ibaresi "suç" anlamında kullanılmıştır. Çünkü "cünha" ibaresinden hemen sonra ölüm cezasının infazı olan "idam"dan bahsedilmesi, söz konusu kavramın "suç" olarak kullanıldığının en somut kanıtını oluşturduğunu düşünmekteyiz.

ve açık bir şekilde idam edilmeyecek,[29] hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna saldırılmayacak[tır],..."[30]. Bu hükümle, ölüm cezasının yalnızca kanunda yazılı olduğu hallerde ve aleni bir yargılama sonucu yargıcın hükmüne dayalı olarak verilmesi öngörülmüştür. Bu suretle, Padişahın "örfi yetkisi"ne[31] dayanılarak, re'sen ölüm cezası vermesinin önüne geçilmiştir.[32]

Hümayun ile tanınan hak ve dokunulmazlıklar arasında en başta kişi dokunulmazlığı ve güvenliği gelmektedir. Bu hakkın kapsamına; kişinin, yasadışı nedenlerle suçlanmama ve cezalandırılmama, adil ve açık (aleni) usullerle yargılanma, onur ve haysiyetin, ırzın korunması gibi hususları girmiştir. Böylelikle "kanunsuz suç ve ceza olmaz" (nullum crimen nulla poena sine lege) "yargılanmadan kimseye ceza verilmez" biçimindeki evrensel hukuk ilkeleri benimsenmiştir. Padişah da mutlak bir haktan, daha somut bir deyişle, örfi cezalar verme yetkisinden vazgeçmiş, bu cezaları verme yetkisini mahkemelere bırakmıştır. Osmanlı devletinde can ve mal güvenliği yöneticileri yakından

29 Bu fermanla kesin olarak ıslahata karar vermiş olan Padişah "Canibi hümayunumuzdan hilafına hareket vuku bulmayacağına ahit ve misak olunup Hırkai şerife odasında cemi ulema ve vükela hazır bulundukları halde kasembillah olunacağını" beyan etmektedir. Fermanda yer alan bu hükümlerden Tanzimat Dönemine kadar ölüm cezasının keyfi ve gelişigüzel bir şekilde uygulandığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bkz. Tunçer, Sıtkı: "Ölüm Cezası" (*Adalet Dergisi*, Yıl: 44, Sayı: 3, Mart 1953, ss. 264-272), s. 265.

30 Hümayunun günümüz Türkçesine çevirdiğimiz orijinal metni şu şekildedir: "...eshabı cünhanın davaları kavanini şer'iye iktizasınca alenen berveçhi tetkik görülüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hafi ve celi idam tesmim muamelesi icrası caiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallut vuku bulmamak…". Gülhane Hattı Hümayununun orijinal tam metni için bkz. Özman, Aydoğan: *İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler*, Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu, Ankara 1967, s. 14-17.

31 Padişahın kanuna veya örf-âdete göre re'sen ölüm cezası verme yetkisine "örfi yetki" denilir.

32 Artuk, s. 159.

ilgilendirmiştir. Osmanlı mutlakıyetine yol açan düzeneklerden birisini de ulema dışındaki bütün yöneticileri devlet kölesi sayan "kul sistemi" oluşturmuştur. Söz konusu yöneticiler yargılanmadan ölüm cezasına mahkûm olarak idam edilebilmiştir. Bu kişilerin şu ya da bu nedenle idam edildikleri durumlarda ise mal ve mülkleri "zoralım"a (müsadere) tabi tutulmuştur. İşte Gülhane Hattı Hümayununda; can ve mal güvenliği, zoralım yasağı, idam ve zehirlenmelere karşı önlemler alınarak bu durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Hümayunun mimarı olan Mustafa Reşit Paşa, padişah otoritesini kısmak ve karar yetkisini bürokrasiye aktarmak istemiş, bu yüzden söz konusu güvenceleri Hümayun metnine koydurmuştur.[33] Zira zoralım cezası 1826 yılında kaldırılmış olsa da Mustafa Paşa Reşit Paşa'yı yetiştirip koruyan Pertev Paşa bir kızgınlık sonucunda II. Mahmut tarafından siyaseten katlettirilmiştir. Bu yüzden Tanzimat Fermanı kul statüsüne son vermiş, devlet adamlarına can ve mal güvenliği getirmiştir.[34]

### 3. Islahat Fermanında (1856) Ölüm Cezası

1853 yılında Rusya, Kudüs'te kutsal yerler sorununu bahane ederek Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın uydusu olmaktan çıkararak kendi uydusu yapmak istemiştir. Osmanlı hükümeti, Fransa ve Birleşik Krallıktan destek alarak buna direnmiş ve Kırım Savaşı çıkmıştır. Bu savaşta Osmanlı Devleti, Fransa, Birleşik Krallık ve Sardunya ile birlik halinde Rusya ile çarpışmıştır. Rusya bu savaşta yenilmiş ve barış yapmak üzere Paris Kongresi toplanmıştır. Kongre'de imzalanan Paris Antlaşması ise Osmanlıyı, Avrupalılaştırmak için onun Avrupa devletler hukukundan yararlanması kararlaştırılmış ve toprak bütünlüğünün güvence altında olduğu vurgulanmıştır. Buna karşın, Osmanlı Devleti'nden reforma yönelik bir çaba göstermesi isteniş ve böylelikle Islahat Fermanı çıkartılmıştır.[35]

33 Tanör, ss. 67-68.

34 Akşin, s. 30.

35 Akşin, s. 33.

Gülhane Hattı Hümayununun yayımlanmasından 17 yıl sonra büyük devletlerin karışmaları sonucunda 1856 yılında Islahat Fermanı[36] adı ile bilinen bir belge yayınlanmıştır.[37] Gülhane Bildirisinin vadettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve düzenlemeler yapılmamış, yapılanların da uygulanmamakta oluşundan şikâyetçi olan batı devletlerinin elçileri, Kırım Savaşının sona ermesiyle Paris'te toplanacak olan barış konferansında, Rusya'nın, Kaynarca Antlaşmasından bu yana elde ettiği bir hak savıyla Ortodoks Hristiyan milletler çıkarına isteklerde bulunmasını önleme amacıyla bu fermanın hazırlanmasını istemişlerdir. Sadrazam, Dışişleri Bakanı ve Şeyhülislam ile ilgili Batılı devletlerin elçilerinin katıldığı tartışmalar sonucunda Hümayunun konularını tekrarlayan,[38] açıklayan ve genişleten bir ferman yayınlanmıştır.[39]

36 Tanzimat ve Islahat Fermanlarının tam metni için ayrıca bkz. Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 10. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, ss. 255-264.

37 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayunu ile tanınan hakları yetersiz, verilen sözleri de tutulmamış sayan Batılı devletler, 1856 yılında Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli ve Osmanlıyı Avrupa devletleri ailesine kabul edebilmesinin de bir koşulu olarak yeni birtakım istekler öne sürmüşlerdir. Avrupalıların, Rusya'ya karşı savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemiş olmaları, onları bir kez daha söz sahibi kılmıştır. Yabancı isteklerin düğüm noktasını, yine Hristiyan azınlıklara tanınacak haklar oluşturmuştur. Ancak bu yeniliklerin dış baskı sonucu gerçekleştirilmediğini "kanıtlama" olanağını da padişaha tanımak istediklerinden bu hususları uluslararası bir antlaşmada yer almasında direnmekten vazgeçip iç hukuk belgesi olarak sağlanmasını kabul etmişler ve bu durumu Babıali'ye bildirmişlerdir. Böylelikle Islahat Fermanının esasları, Ali Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede 1856 Islahat Fermanı'nın bir dış baskı ürünü olduğu açıktır. Bkz. Tanör, s. 72.

38 Örneğin 1856 Islahat Fermanı'nda; 1839 Gülhane Hattı Hümayunu ile tanınan can, mal, namus, şeref dokunulmazlıklarının ve Müslüman olmayan cemaatlerin öteden beri sahip oldukları ruhani ayrıcalıkların bir kez daha güvence altına alındığı hususu tekrarlanmıştır.

39 Berkes, ss. 189-190.

1856 Islahat Fermanı, 1839 Hümayununda olduğu gibi soyut bir nitelik taşımaktan ziyade Hümayunun vaatlerini gerçekleştirmeye yarayacak somut reformları saymıştır. Bu bağlamda, bütçe yapılmasının sağlanacağı, banka kurulacağı, ekonomik kalkınma için Avrupa sermayesi ve uzmanlarının çağrılacağı, karma mahkemelerin kurulacağı belirtilmiştir. 1856 Islahat Fermanında şeriattan söz edilmemiştir. Bu çerçevede Müslüman-Hristiyan eşitliğini sağlayabilmek için cizyenin kaldırılması öngörülmüş ve Hristiyanların da askerlik ödeviyle yükümlü olduğu ifade edilmiştir.[40] Yine Fermana, din değiştirmeye kimsenin zorlanmayacağı esası konulmuştur.[41] İslam'dan çıkanların ölüm cezasıyla cezalandırılmaması[42] esası ise ek nota[43] konulmuştur.[44]

### 4. Kanunu Esasi'de (1876) Ölüm Cezası

30 Mayıs 1876 tarihinde iktidara gelmiş olan Mütercim Rüştü Paşa hükümeti, kötü yönetim ve özellikle mali iflastan sorumlu tutarak Abdülaziz'i tahttan indirmiştir. Bu olaydan 4 gün sonra Abdülaziz kuşkulu bir biçimde intihar etmiştir. V. Murat tahta geçmiştir. Yeni

40 Berkes, s. 190.

41 Daha açık bir deyişle, Islahat Fermanında yer alan hükümlere göre Osmanlı İmparatorluğunda her din ve mezhebin töreninin yapılması serbest olacak, hiçbir kimse dininin törenini yapmaktan engellenmeyecek ve bu yüzden eza ve cefa görmeyecektir. Bunlardan başka, hiç kimse, din ve mezhep değiştirme hususunda hiçbir şekilde zorlanmayacaktır. Bkz. Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi VI. Cilt,* 8. Baskı (Tıpkıbasım), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1.

42 Aslında, Müslüman olduktan sonra eski dinlerine dönenlere, kısacası mürtetlere uygulanan ölüm cezası, 1844 yılından itibaren uygulamadan kalkmıştır. Bkz. Tanör, s. 84. Islahat Fermanı ile fiili durum, resmi bir belgeye aktarılmıştır.

43 1848 yılında İngiliz elçisinin büyük bir olay haline soktuğu din değiştirme olayı sonunda verilen garanti gereğince din değiştirenlerin cezalandırılmayacağı ek bir notta açıklanmıştır. Ferman metninde sadece, kimsenin dinini değiştirmeye zorlanamayacağı ifade edilmiştir. Berkes, s. 190.

44 Bkz. Tanör, ss. 72-73.

dönemde, Hükümet, saray harcamalarını denetim altına almak istemiş ancak karşısına iki yol çıkmıştır. Bu yollardan ilkini, Hükümet üyesi Mithat Paşa'ya göre meşrutiyet rejimine geçilmesi gerekmekte zira yalnızca seçilecek meclis, sarayın israfını önleyebilir. İkinci yol ise yine hükümette "bakan" (nazır) olan Hüseyin Avni Paşa'ya göre sadece padişah sembolik yetkilere kavuşturulup bütün yetki hükümete verilmek koşuluyla sarayın israfını engellenebilir. Hükümet, Hüseyin Avni Paşa'nın görüşünü benimsemiş olsa da Hüseyin Avni'nin, Abdülaziz'in yaveri tarafından öldürülmesi ve V. Murat'ın da çıldırması üzerine meşrutiyet yolu açılmıştır. Veliaht olan Abdülhamit, Mithat Paşa ile yaptığı görüşme sonucunda tahta çektiği takdirde meşrutiyeti getirmeye söz vermiştir. Bu söz üzerine üç aydır tahtta kalan V. Murat tahttan indirilmiş ve yerine II. Abdülhamit getirilmiştir.[45]

Tahta geçen II. Abdülhamit, Kanun-u Esasi'[46]nin (Anayasa) hazırlanmasını buyurmuş, böylelikle hem sözünü yerine getirmiş hem de Avrupa'nın karışımının yolunu kesmeyi ereklemiştir. Bu bağlamda tüm Osmanlıların siyasal temsilcilerini seçerek meclisi oluşturması ve meclisin gereken düzenlemeleri kendisinin yapması öngörülmüştür. Bu sırada batılı devletler ve Rusya, Balkanlar'da yapılacak düzeltmeleri görüşmek üzere İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenlemişlerdir. 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul Tersane'de konferans açılmak üzereyken Kanun-u Esasi'yi, diğer deyişle, meşrutiyeti duyuran top atışları başlamıştır. Bu sırada söz alan "Hariciye Nazırı" (Dışişleri Bakanı) söz alarak durumu açıklamış ve bu bağlamda Osmanlı halkı meşrutiyet rejimi sayesinde kendi yönetiminde artık konferans için yapacak bir şey kalmadığını bildirmiştir. Temsilciler, söz konusu oldu-bittiyi çok soğuk karşılamışlar ve çalışmalarını dikkate almadan yürütmüşlerdir. Konferansın sonunda Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ı özerkliğe götürecek geniş bir "ıslahat"

45 Akşin, s. 41.

46 Kanun-u Esasi, "temel kanun" demektir.

(düzeltim) planı ortaya koymuştur. Yine konferansın sonunda planın reddedilmesi durumunda elçilerin İstanbul'dan ayrılacağı, olasılıkla Rusya'nın savaş açacağı uyarısı yapılmıştır.[47]

Osmanlı hükümeti özel bir meclise danıştıktan sonra planı reddetmiş, bunun üzerine elçiler İstanbul'u terk etmişlerdir. Sadrazam Mithat Paşa, konferansın son bulmasından 16 gün sonra Abdülhamit tarafından hem azledilmiş, hem de ülke dışına sürülmüştür. Ancak artık ok yaydan çıktığı için meşrutiyetten dönülememiştir.[48]

Türklerin ilk şekli ve yazılı Anayasasını oluşturan[49] 1293 (1876) tarihli Kanunu Esasi'de[50] ölüm cezası konusuna doğrudan

47 Akşin, ss. 41-42.

48 Akşin, s. 42.

49 Krş. Gürsoy, s. 194.

50 Kimi yazarlar, Türk Anayasa hukukunda Kanunu Esasi'nin kabul yılı olan 1876 tarihini, Türk anayasa hukuku tarihi bakımından sınırsız monarşinin sonu, "sınırlı" (meşruti) monarşinin ise başlangıcı olarak kabul etmektedirler. Bunlar, düşüncelerine gerekçe olarak, ilk yazılı anayasanın bu tarihte yapıldığını ve Osmanlı Devletinin anayasalı monarşiye dönüştüğünü ileri sürmektedirler. Karamustafaoğlu'nun belirttiği üzere bu görüş açısı hatalıdır. Zira bu rejimin adına bakılıp sınırlı veya anayasal monarşi denilmesi, hem Kanun-ı Esasinin normları hem de anayasa gerçeği açısından oldukça güçtür. Yazar, 1876 tarihli Kanun-ı Esasinin ilk biçiminin, sınırlı monarşi sisteminin kimi ilkeleri bakımından oldukça tartışmalı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Karamustafaoğlu, kimi yazarların bu rejimi nitelendirirken "Padişahçı rejim" veya "görünüşte Meşruti rejim" demeyi uygun bulmalarının isabetli olduğunu, zira o günlerin sosyal ve siyasal koşuları altında Kanun-i Esasi ile gerçekten "sınırsız" (mutlak) monarşinin ilkelerini belirleyen temel bir çerçevenin oluşturulduğunu, ancak devlet yetkileriyle bunları kullanacak organlar arasında sınırlı monarşinin ruhuna, ilke ve değerlerine uygun bir denge kurulamadığını belirtmektedir. Yazar, sınırlı monarşinin ayırt edici özelliğinin, hükümdar ve parlamento olarak iki organın ilişkisinde belireceğini, sınırlı monarşide söz konusu ilişki bakımından bir "düalizm" (ikicilik) bulunduğunu, daha açık bir deyişle, yan yana, hükümdar ve parlamento olarak iki temsilci bulunduğunu, bu olgunun, sınırsız monarşi ilkesini, dolayısıyla hükümdarın o sistem içerisindeki konumunu sarstığını, üstelik sınırlı monarşinin, parlamentoyu hükümdarın karışmasından korumak için kurulan bir sistem olduğunu ifade etmektedir. Yazar, 1876 tarihli Kanunu Esasi'nin orijinal biçiminde, Padişahın

değinilmemiş, örtük olarak değinilmiştir.[51] Bu bağlamda örtük olarak anlaşılsa bile mahkeme tarafından verilmiş olan ölüm cezasını daha hafif bir cezaya dönüştürme veya bütünüyle ortadan kaldırma yetkisi padişaha verilmiştir. Gerçekten de Kanunu Esasi'nin 8. maddesinde;

sınırsız monarşi içerisindeki konumunun, sınırlı monarşiye uygun ölçüde sarsılmadığını, örneğin, Fransa'daki Temmuz Monarşisi gibi geleneksel türden dengeli bir rejim oluşturulmadığını belirtmektedir. Yazar, bu bağlamda, özellikle sınırlı monarşinin gereklerinden sayılan sorumsuzluk-yetkisizlik ilkesinin Kanunu Esasi'de tersine çevrildiğini, Esasinin 5. maddesinde, Padişahın sorumsuz olduğu belirtilmesine karşın, birçok yetkilerle donatıldığını ifade etmektedir. Yazar, meşruti monarşide bunun tersinin geçerli olduğunu, daha açık bir deyişle, nerede yetki varsa orada sorumluluğun bulunduğunu, yetkinin yoksa sorumluluğun da bulunmayacağını, Kanunu Esasi'de ise bunun tam tersinin geçerli olduğunu savunmaktadır. Karamustafaoğlu; meşruti monarşide bakanların meclise karşı siyasi sorumluluklarının bulunmasının gerekli olduğunu, Kanunu Esasinin 30. maddesinde bakanların görevleriyle ilgili işlerden sorumlu oldukları belirtilmesine karşın, bu sorumluluğun, onların hukuki ve cezai sorumluluğunu sağlamak için konulduğunu, siyasal sorumluluğunun bulunmadığını, bundan da öte 7. ve 27. maddeler gereğince "başbakan" (sadrazam) ve bakanları göreve atama ve görevden alma yetkilerinin de Padişaha tanındığını ifade etmektedir. Kısacası, Kanunu Esasi, meşruti monarşide şart olan, temsil oranına karşı siyasal bakımdan sorumlu olması gereken bir makam ve organ göstermemiştir. Kanun-ı Esasinin kurduğu sistem içerisinde son söz devlet başkanının, diğer deyişle padişahındır. Yazar, bu çerçevede, ne Milletvekilleri Meclisinin (Meclisi Mebusan) ne Bakanlar Kurulunun, ne de Kanunu Esasi'nin bir gücü ve değerinin bulunduğu sonucuna varmaktadır. Bkz. Karamustafaoğlu, Tuncer: *Yasama Meclislerini Fesih Hakkı*, AÜHFY No. 465, Ankara 1982, s. 181-182.

51 Gerek 1876 Anayasasında gerek daha sonra yapılan anayasa değişikliklerinde gerekse Kanunu Esasi hakkında çıkarılan Hattı Hümayunlarda ölüm cezasına doğrudan temas edilmemiş, örtük olarak değinilmiştir. Örneğin 4 Recep 1326 (2.8.1908) tarihli Kanunu Esasi'nin Meriyeti Hakkında Sadır Olup Babıali'de Kıraat Edilen Hattı Hümayun 'da ölüm cezasına örtük bir şekilde temas edilmiştir. Sadrazam Sait Halim Paşanın eseri olan bu Hattı Hümayunda; kavim ve mezhebi ne olursa olsun, herkesin özgürlüğü ile haklar ve ödevler bakımından eşitliğinin sağlanması; yasa buyruğu olmadan sorguya çekilememe, tutuklanamama, hapis ya da başka bir cezaya çarptırılamama esası benimsenmiştir. Bkz. Tanör, s. 138. Başka bir cezadan kastedilen hususun ölüm cezasını da içerdiği açıktır. Bu Hattı Hümayun'un tam metni için bkz. Gözübüyük ve Kili, ss. 67-70.

kanunen verilmiş bulunan cezaları hafifletme veya af yetkisinin[52] Padişaha ait olduğu açıkça belirtilmiştir.[53]

Kanunu Esasi'nin 10. maddesinde; "Kişinin özgürlüğü her türlü saldırıdan masundur. Hiç kimse, kanunun saptadığı neden ve yol dışında başka bir gerekçe ile cezalandırılamaz"[54] hükmüyle, ölüm cezası veya diğer cezaların kanunda yazılı olan haller dışında verilemeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak bu hükmün, salt bir temenniden ibaret kaldığını düşünmekteyiz. Zira Kanunu Esasi'nin 113. maddesinde; "...Hükümetin güvenliğini ihlal ettikleri güvenlik güçlerinin yapacağı soruşturma üzerine sabit olanları, ülke dışına göndermek ve sürmek padişahın yetkisi içerisindedir."[55] şeklinde bir hükme yer verilerek[56] "sürgün cezası" biçiminde gizli bir ölüm cezası

52 Metnin orijinali şu şekildedir: "… mücazaatı kanuniyenin tahfifi veya affı… mukaddesei Padişahi cümlesindendir." Bkz. Gözübüyük ve Kili, s. 28.

53 Aslında padişah, gerçekten meşruti (anayasal) bir sistemde bakanlar kurulunun ve parlamentonun sahip olması gereken af yetkisini kendisinde tutmak suretiyle meşruti monarşi sisteminin esasına aykırı davranmıştır. Krş. Tanör, s. 105.

54 Orijinal metin şu şekildedir: "Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz.". Kanuni Esasinin tam metni için bkz. Gözübüyük ve Kili, ss. 27-42 (28).

55 Metnin orijinali şu şekildedir: "Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idarei zabıtanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanları memaliki mahrusai şahaneden ihraç ve tebid etmek münhasıran zatı hazireti padişahinin yedi iktidarındadır." Bkz. Gözübüyük ve Kili, s. 42.

56 1876 tarihli Kanunu Esasi'de 1909 yılında yapılan anayasal değişiklilerle kişi hak ve özgürlükleri daha da genişletilmiştir. Bu bağlamda, 1876 tarihli Kanunu Esasi'nin 10. maddesi, kişi özgürlüğünü yalnızca yasadışı cezalandırmalara karşı korurken, 1909 değişikliği hem cezalandırmalar hem de tutuklamalar bakımından yasaya uygunluk koşulunu getirmiştir. Öte yandan 1876 tarihli Kanunu Esasi'nin kişi güvenliğini yok eden ünlü 113. maddesi de Anayasa metninden çıkartılmıştır. 1876 Tarihli Kanunu Esasi'nin 113. maddesinde yer alan bu hüküm, 5 Şaban 1327 (22.8. 1909) tarihli Kanunu Esasi'nin Bazı Mevaddı Muaddelesine Dair Kanun ile kaldırılmıştır. Bu değişiklik kanununun tam metni için bkz. Gözübüyük ve Kili, ss. 75-80.

konulmuştur. Sürgün cezasının gizli bir ölüm cezası olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü bu ceza yoluyla sürgüne tabi tutulan kişiye "yaşayan bir ölü" (a living dead) muamelesi yapıldığı gibi sürgün cezası alan kişi de bilincinde öldüğünü düşünmektedir.

## 5. Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarında Ölüm Cezası

Gülhane Hatt-ı Hümayununun, yukarıdaki hükümlerinden anlaşılacağı üzere, halkın can ve mal güvenliğini, ırz ve namusunun korunmasını öngören bir kanun çıkartılacağı öngörülmüştür. Gerçi Hümayunda bir kanun çıkartılacağı belirtilmiş olsa da çok sayıda ceza kanunu çıkarılmıştır. Aşağıda bu kanunlarda ölüm cezasının nasıl düzenlendiği incelenecektir.

### a. 1840 Yılında Çıkartılan Ceza Kanununda Ölüm Cezası

Tanzimat Fermanının ilanından 7 ay sonra, daha açık bir deyişle, 1. Rebi I. 1256 (3 Mayıs 1840) tarihinde "Kanunu Ceza" adlı bir kanun çıkartılmıştır. Hümayundan sonra çıkartılan ilk kanunun ceza kanunu olmasının temel nedenlerini; Osmanlı devletinde İslam hukukunun tanımadığı suçların, Padişahın örfi yetkisine dayalı olarak cezalandırılmasına alışılmasından dolayı ilk düzenlemenin ceza kanunuyla olmasının tepkiyle karşılaşmayacağının düşünülmesi, Hümayunda da belirtildiği üzere yurttaşların kanun hükümlerine göre cezalandırılmamasından doğan büyük sakıncaların giderilmesi gereği ve II. Mahmut döneminde yalnız memur ve ulema için bir ceza kanununun çıkarılmasının eşitsizlik yaratması oluşturmuştur.[57]

Bu kanun, Osmanlı devletinde bütün yurttaşları ayrıksız bir şekilde kapsamına alan ilk kanun niteliğini taşımaktadır. Kanunun Birinci Faslının 1. maddesinde; yurttaşların kanun önünde eşit olduğu, daha somut bir deyişle, "dağdaki bir çobanla bir vezirin eşit tutulacağı" anlayışı benimsemiştir.[58] Yine bu maddede, mahkeme hükmü olmadan hiç kimsenin idam edilemeyeceği ifade edilerek, padişah, vezir-i azam

57 Üçok, Mumcu, s. 321.

58 Üçok, Mumcu, s. 321.

ve diğer yetkililerin keyfi bir şekilde verdikleri ölüm cezası verme yetkileri onların ellerinden alınmıştır.[59]

Günümüz kanun yapma tekniğine oldukça aykırı düşse de[60] 1840 yılında çıkartılan Ceza Kanunu, suçları gruplara ayırmış, özellikle ölüm cezasının gerektirecek eylemleri sınırlamıştır. Daha açık bir deyişle, Kanunun 1. Faslının ilk maddesinde ölüm cezasını gerektiren suçlar sayılmıştır. Bunlar; "padişaha ihanet",[61] "Devlet-i Aliyye aleyhine ikâz-ı fitne" (sai bilfesad)[62] (Devlet aleyhine işlenen fesatlıklar,

59 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 177.

60 Örneğin, her faslın maddelerinin numaralarının birbirine teselsül etmesi gerekirken bu kanunda, madde numaraları her fasla göre yeniden başlamakta, kanun metni içerisinde yer almaması gereken açıklama ve gerekçelere yer verilmektedir. Bkz. Üçok, Mumcu, s. 322 dipnot 15.

61 Bu kanunda "padişaha ihanet" suçuna ölüm cezasının öngörülmesinden dolayı, padişahın ölüm cezası verebileceği sonucu çıkartılmamalıdır. Zira Tanzimat Döneminin çıkartılan bu ilk ceza kanunuyla padişahın herhangi bir gerekçeyle ölüm cezası verme yetkisi kaldırılmıştır. Zira kanunda "siyaseten katl" yalnızca kanunun kullandığı teknik bir deyim olmuş, "hükümdarın iradesi ile infaz edilen ölüm cezası olmak" niteliğini kaybetmiştir. Daha açık bir deyişle, bu kanunda, siyaseten katli gerektiren fiiller teker teker sayılmış ve bunların saptanması ile hükmün verilmesi yalnızca mahkemeye bırakılmıştır. Padişahın ölüm cezası bakımından tek yetkisini, bu cezayı tasdik etme veya etmeme veya ölüm cezasını başka bir cezaya örneğin süreli veya süresiz kürek cezasına çevirmek oluşturmuştur. Bkz. Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, ss. 178-179.

62 Oldukça muğlak bir kavram olan "sai bilfesad" suçunda ikili bir ayrıma gidilmiştir. Bu bağlamda, "kavlen" (sözle) sai bilfesad olanlara 1 ila 5 yıl arasında kürek cezası öngörülmüş, fiilen sai bilfesatlık ise son derece güçlü isyan ve hıyanet hallerine özgülendikten sonra bunların ölüm cezasını gerektirdiği belirtilmiş, ancak ölüm cezasının padişahça küreğe çevrilebileceği ifade edilmiştir. Daha önceleri, siyaseten katl nedeni olarak öngörülen isyan için işlenen suçun ağırlığına göre değişen miktarda hapis cezaları öngörülmüştü. Bu bağlamda örneğin devlet memurlarına silah çekmek, yol keserek eşkıyalık yapmaya çeşitli hapis cezaları öngörülmüş ancak bu gibi durumlarda memur veya insanın öldürülmesi halinde kısas öngörülmüştür. Bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl,* s. 178.

karışıklıklar) ve "katl-i nefs" (insan öldürme) halleridir. Bu üç halden ilk ikisini siyaseten katl, sonuncusu ise dinsel bir ölüm cezası oluşturmuştur. Bu şekilde, kanunla, örfi ve şer'i cezalar birleştirilmiş[63] muhakemenin niteliği bakımından bazı hükümler sevk edilmiş,[64] mahkeme hükmü olmadan hiç kimseye ölüm cezası verilemeyeceği, muhakemenin aleni olacağı ve yargıçların tarafsızlığının sağlanacağı, müsaderenin bütünüyle kalktığı[65] esaslarına yer verilmiştir.[66] Kanun, ölüm cezasının yerine getirilmesini padişahın onayına[67] bağlamış,

63 Bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 177.

64 Daha açık bir deyişle, Kanunun 1. maddesinin diğer hükümlerinde; kanunda suç olarak öngörülen fiillerin ne şekilde ortaya koyulacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda; söz konusu fiillerin "tahkikat-ı lazımesi" (gerekli soruşturması) ve "tetkikat-ı mukteziyesi" (gerekli incelemesi) icra olunup "kiraren ve miraren" (tekrar tekrar ve defalarca) davaları görüldükten sonra suçun "bilâgarez" (nesnel olarak) kanıtlanması gerekir. Bu şekilde bir hüküm olmadan padişah dahi "hafi ve celi ve katilen ve tesmîmen ve gerek her türlü suver-i mümküne ile hiç kimsenin canına kast" )açık ve gizli bir biçimde öldürerek veya zehirleyerek veya her türlü diğer yollarla hiç kimsenin canına kasıt) edemeyeceğinden, pek doğal olarak hiçbir memur da böyle bir kasıtta bulunamaz. Bu hüküm ile vezir-i azamadan başlamak üzere tüm yetkililerden ve padişahtan katl emri verme yetkisi alınmaktadır. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 177.

65 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 178.

66 Bkz. Artuk, s. 159.

67 Daha açık bir deyişle, bu kanunda, İstanbul ve taşrada verilmiş olan ölüm cezalarının padişah onayı olmadan infaz edilmemesi belirtilmek suretiyle ölüm cezasının infazında son sözün padişaha ait olduğu esası hükme bağlanmıştır. Yine Kanunda devlet aleyhine karışıklık suçlarında örneğin isyan halinde verilecek ölüm cezasının padişah tarafından müebbet kürek cezasına çevrilebileceği öngörülmüştür. Kanun ayrıca, yol kesip insan öldürme halinde kısasa ilişkin hükmün uygulanacağını belirtmiş, şer'i hükümlerin yürürlükte olduğunu kabul ettiği için de örneğin "İslam'dan dönme" (irtidad) halinde şer'i hükümlerin uygulanacağını ima etmiştir. Bkz. Artuk, ss. 159-160. İrtidad için ölüm cezasının öngörüldüğünün ima edilmesi, Tanzimat hareketinden dolayı Osmanlının lehine dönen Batının halk oyunu fena halde incitmiştir. Ayrıca, Tanzimat Döneminin devlet adamları da zor bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Sonunda İngiliz Büyükelçisi Canning haklı olarak Kur'an metninde böyle bir ceza olmadığını Abdülmecid'e anlatması üzerine o da bu cezanın hiçbir

memurların işleyebilecekleri suçları ve bunların cezalarını saymış ve yeni bazı suç türleri yaratmış ve bunların cezalarını göstermiştir. Ancak, cezalandırılması gereken tüm eylemlere bu kanunda yer verilmemiştir. Bundan da öte Kanunun en sakıncalı yönü, her suç tipine "sabit" (maktu) ceza öngörmüş olmasıdır. Böylelikle, yargıcın her olayı ayrı değerlendirip onun cezayı artırma veya eksiltme yetkisi ortadan kaldırılmış, kısacası, yargıcın, cezayı, failin kişiliğine uydurması şeklindeki çağcıl anlayış kabul edilmemiştir. Bununla birlikte, Kanunda hem şer'i hem de örfi cezalar birleştirildiği için ceza hukuku alanında birleşme sağlanmış, bu durum kanunun önemini artırmıştır.[68] Ayrıca, bu kanun, suç ve cezada kanunilik prensibini örtülü olarak ortaya koyarak ve eski dönemlerin keyfi cezalarına son verilmek yoluyla çağcıl ceza hukukunun ilk temellerini atmıştır.[69]

Öte yandan 1840 tarihli Ceza Kanununda siyaset katl kurumu yalnızca "isyan" haline özgülenmiş ve padişahın söz konusu kurum bakımından yetkisi kaldırılmıştır. Daha açık bir deyişle, bu kanunla siyaseten katl, sadece kanunun teknik bir deyimi haline dönüşmüş ve "padişahın iradesiyle infaz edilen ölüm cezası" niteliğini kaybetmiştir. Bir başka deyişle, siyaseten katli gerektiren fiiller teker teker sayılmış ve bunların tespiti ile hükmün verilmesi sadece mahkemeye bırakılmış, hükümdara ise sadece bu hükmü tasdik yetkisi verilmiştir. Böylelikle padişaha yalnızca haksızlıkları denetleme görevi verilmiş, ancak, onun ölüm cezası verme yetkisi elinden alınmıştır. Ancak bu kanun, "dini hükümleri" saklı tuttuğu için bu kanunda ve Kur'an'da yazılı olmamasına karşın, "İslam'dan dönme" (irtidad) ve "evlenmiş

şekilde infaz edilmeyeceğine söz vermiştir. Ancak sorun, 1856 Islahat Fermanı'na kadar hukuksal olarak çözümlenmemiş, yalnızca idare edilmekle yetinilmiştir. Bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 178.

68 Bkz. Üçok, Mumcu, s. 322.

69 Krş. Uma, Hakkı: *Ceza Hukuku Ders Notları*, Ankara 1975, ss. 30-31. Uma, s. 30'da 1831 tarihli Ceza Kanunnamesinden bahsetmektedir ki bunun bir basım hatası olduğunu düşünmek istiyoruz.

kişilerin" (muhsen) zinası için ölüm cezası verilmesi usulünü benimsemiştir.[70] Az önce anlatıldığı üzere, 1840 yılında çıkartılan Ceza Kanunu ile yargılamasız bir şekilde verilen "siyaseten katl" ortadan kalkmış olsa da Abdülaziz'in son zamanları ile Abdülhamid devrinde bu esastan bireysel nitelikte de olsa sapmalar görülmüştür.[71]

Ancak Kanunda, had cezaları gibi cezalandırılması gerekli olan tüm fiillerin yer almaması ve her suça sabit "maktu" bir cezanın tespit edilerek somut olaya göre yargıca takdir yetkisinin verilmemiş olması büyük sakıncalar doğurmuştur. Bu kanunun kimi eksikliklerini tamamlamak için aynı yıl yapılan ilaveler de işe yaramamış ve az sonra anlatılacak olan 1851 tarihli Ceza Kanunuyla, 11 yıl yürürlükte olan 1840 tarihli Ceza Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır.[72]

### b. 1851 Yılında Çıkartılan Ceza Kanununda Ölüm Cezası

Tanzimat döneminde çıkartılan 1267 (1851) tarihli Ceza Kanunu, ceza hukuku alanında görülen eksiklikleri olanaklar ölçüsünde tamamlamak, 1840 yılında çıkartılan Ceza Kanununda öngörülmeyen birçok suçlar hakkında hüküm koymak suretiyle bu alanda yeni bir

70 Krş. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, ss. 178-179.

71 Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, s. 182. Aslında siyaseten katlin Tanzimat döneminde kuramsal olarak kaldırılması pek fazla bir anlam taşımamıştır. Gerçekten de bu aydınlık hareketinin iyi teşkilatlandırılamaması ve o zamana kadar süren iç ayaklanmalar ve dış savaşların sürgit bir şekilde devam etmesi, ayrıca iktisadi ve toplumsal bünyenin oldukça fazla olarak bozulması, girişilen diğer cılız reformları da kösteklemiştir. Bu hareket sonucunda yargılamasız katlin ve zulmün kuramsal olarak ortadan kaldırılması, çürümüş bir devlet düzeneğinin yöneticilerini uyaramamış, bu yüzden Cumhuriyet dönemine kadar devlet "korkutucu" olmak niteliğini devamlı saklamış, halk da bunun karşısında sürgit bir şekilde pasif bir direniş göstermiştir. Sonuçta ise devlet ile halk karşısında işbirliği yerine büyük bir uçurum oluşmuştur. Bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl,* s. 207.

72 Bozkurt, Gülnihal: *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara 2010, s. 99.

adım atmıştır.[73] Bu adımların en önemlisini, ölen kişinin mirasçılarının kısası gerektiren durumlarda suçluyu affetmesinin veya diyet almasının devletçe bağlayıcı olmaması esası oluşturmuştur. Kısacası suçlu hakkında şikâyetten vazgeçilmesinin, devleti bağlayıcı olmaması esası benimsenerek böyle bir durumda failin "siyaseten ve nizamen" (siyaset ve düzen gereği) katledileceği öngörülmüştür. Böylelikle, İslam ceza hukukunun özel hukuka yaklaşan bir ilkesi kaldırılmış ve kamu adına takip, kısacası kamu davası anlayışı Türk hukukuna girmiştir.[74]

1851 yılında çıkartılan Kanun, ölüm cezasının verilmesini gerektiren fiiller arasına, başkalarını Devlete isyana teşvik edip onlara silah ve barut sağlama, yol kesip insan öldürme fiillerini de koymuştur. Yine bu kanunda, 1840 tarihli kanunda olduğu gibi hükümsüz bir şekilde hiç kimsenin ölüm cezasının infaz edilmemesi, yargılamanın aleniliği ve yargıçların tarafsız olması esaslarına yer verilmiş ve ölüm cezalarının infazında son sözün padişaha ait olduğu hususu vurgulanmıştır. Bu kanunda da şer'i hükümlerin uygulanması gerektiği ayrıca belirtilmiştir.[75] Hatta laik hükümlere tepki amacıyla bu kanunda şer'i hükümlere daha da fazla yer verilmiştir. Bu kanunda ölüm cezası bakımından ilginç bir duruma yer verilmiştir. Gerçekten de Kanunun Birinci Maddesinin Birinci Faslında; yukarıda belirtildiği üzere şahsi hak kabilinden olması dolayısıyla uygulanması, öldürülenin mirasçılarının davasına bağlı bulunan ve mirasçıların suçluyu affetmesi veya diyet alması ile düşen kısas hakkının bu suretlerden birisiyle şer'an düşmesi halinde bile suçlunun "siyaseten ve nizamen" katledileceği belirtilmiştir. Bu hükümler devlet "cezalandırma" yetkisini elinde tutmak istemesini göstermektedir. Bu hüküm, şeriata aykırı olmasına karşın, çağcıl ceza hukuku ilkelerine uygun düşmüştür[76]

73 Uma, s. 31.

74 Üçok ve Mumcu, s. 322, Artuk, s. 160.

75 Artuk, s. 160.

76 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 180.

### c. 1855 Yılında Çıkartılan Rüşvetle Mücadele Nizamnamesinde

Gülhane Hattı Hümayununda; devletin çöküşüne yol açan en önemli neden olarak rüşvet gösterilmiştir. İşte Hümayundaki bu gerekçeye uyularak 1855 yılında[77] rüşvetle mücadele konusunda kanun gücünde bir nizamname yapılmıştır.[78] Daha çok Fransız

77 Aslında daha Tanzimat Fermanı ilan edilmeden önce, daha somut bir deyişle, 1838 yılında devlet memurlarının işledikleri suçlara özellikle rüşvet suçlarına karşı hükümler öngören kanunlar çıkartılmıştır. Bkz. Soyaslan, Doğan: *Yürütme Organının Suç ve Ceza Koyma Yetkisi*, No: 77, Ankara 1990, s. 32.

78 Bu nizamnamenin çıkartılması, rüşvet suçuna ölüm cezası verilmesinin sona erdirilmesi bakımından yaşamsal bir önem taşımıştır. Rüşvet suçu bakımından hem rüşvet alanın hem de rüşvet veren kişinin yapmış olduğu fiiller "haram" niteliğini taşımakla birlikte onu alan ve veren kişinin sorumlulukları İslam ceza hukuku bakımından tam olarak saptanmamıştır. Bkz. Mumcu, Ahmet: *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, AÜHFY No. 252, Ankara 1969, s. 48. Osmanlı Kanunnamelerinde "muhakeme" (yargılama) olmadan ulema ve kadıların ölüm cezasına çarptırılamayacağı belirtilmesine karşın, uygulamada bu esasa tam olarak uyulmamıştır. Gerçekten de ulema imtiyazı dolayısıyla ölüm cezasına çok az çarptırılmasına hatta ulemanın başını oluşturan şeyhülislamın bu konuda neredeyse tam anlamıyla bir bağışıklığı olmasına rağmen Osmanlı devletinde üç şeyhülislam katledilmiştir. Öte yandan, ulemanın diğer mensupları bakımından ölüm cezasının, şu iki durumdan birisinin gerçekleşmesi halinde verileceği belirtilmiştir: Bunlardan ilkini, Devletin selametine karşı ağır hareketlere girişilmesi, ikincisini ise Sünni İslam düşüncesine aykırı bir yol tutmak oluşturmuştur. Bununla birlikte, ayrıksı durumlarda, ulemaya, işledikleri diğer suçların mutlak egemen olan padişahça vahim görülmesi durumunda ölüm cezası verilmesi doğal görülmüştür. Örneğin Kaymakam İsmail Paşa, İzmir Kadısı Tevkifzade Mehmet Efendi'yi sevmediği için "sui halini" (kötü durumunu) ortaya koyan şikâyetçilerin tanıklığı ile katledilmesi konusunda padişahtan ferman almış ve normal olarak azledilmesi gereken bu kadı 1634 veya 1635 yılında katledilmiştir. Yine Kıbrıs valisi, hakkındaki şikâyetleri adamları aracılığıyla oranın kadısı olan Acemzâde Mustafa Efendi'nin üstüne atmış, masum olan bu kadı, halka zulmettiği gerekçesiyle 1637 veya 1638 yılında idam edilmiştir. Bu olaydan bir yıl sonra Mihalic Naibi, hakkında yapılan şikâyetler (bu şikâyetler arasında rüşvet aldığı iddiası da bulunmaktadır) yüzünden katledilmiştir. Bu cinayetlerin tümü, mutlak otoritesine, şeriatın bile engel olamadığı IV. Murad devrinde yapılmıştır. Bu padişah daha pek

çok ulemayı, daha hafif, hatta kanımızca, sudan sebeplerle idam ettirmiştir. Ulemanın keyfi olarak katledilmesi yalnızca IV. Murad döneminde yapılmakla kalınmamış, başka padişahlar döneminde de söz konusu olguya rastlanılmıştır. Örneğin I. Bayezid rüşvetçi kadıları bir eve doldurup yaktırmak istemiştir. Bu yakılma olayının gerçekleşmemesi oldukça isabetli olmuştur. Zira infaz şekli olarak İslam hukukuna kökünden karşı olan "insan yakılması" [Çünkü insan yakma Kur'an'a göre yalnızca Tanrı'nın tekelinde olup bu ceza ahirette uygulanacaktır] şeklinde idam gerçekleşseydi, ölüm cezasının bu şekildeki bir infaz usulüyle yerine getirilmesi, kural ceza haline gelebilme tehlikesi taşımıştır. Yine Kanuni Sultan Süleyman 1528 yılında Avusturya seferine çıkarken "menzil zahiresi" parasından çaldığı gerekçesiyle bir kadıyı idam ettirmiştir. Osmanlıda, ulemanın "ulema" sıfatıyla idam ettirilmesi oldukça ayrıksı durumlarda olanaklı görülmüştür. Bu bağlamda, Osmanlı Devletinde kural olarak, ulemadan birisi idam edileceği zaman ona önce "mirlivalık" (tuğgenerallik) ihsan edilmiş, böylelikle ulema sınıfından çıkartılarak "dünyevi" bir makama getirilerek arkasından hemen katli gerçekleştirilmiştir. Osmanlı'da böyle bir gelenek ortaya çıktığına göre türlü idam nedenleri arasında rüşvetin de bulunması olanaklıdır. Yine ulema idam edildikten sonra malları zoralıma tabi tutulmuştur. Gerçi ulema sınıfı mensuplarından Şeyh Bedreddin için "kanı helâl malı haram" fetvası verilmişse de daha sonraları doğal ölümle dünyadan göçüp giden ulemanın mameleklerinin bir kısmının zoralıma tabi tutulması, idam edilen ulemanın terekesinin, idamla öldürülen askerlerin terekesine yapıldığı gibi zoralıma tabi tutulduğunun açık kanıtını oluşturmuştur. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, s. 232-233. Osmanlı İmparatorluğunda ulema dışında kalan kamu görevlilerinin rüşvet açısından durumu daha da vahim bir nitelik taşımıştır. Zira bu kimselerin rüşvet almaları durumunda kendileri için önceden saptanmış bir kural ceza bulunmamıştır. Nitekim icrai askeri sınıf üyelerine kimi durumlarda en ağır ceza olan ölüm cezası verilmiştir. Bu sınıf mensuplarına verilen ölüm cezası, ulemanın aksine ayrıksı bir ceza olmayıp oldukça sık verilen bir ceza niteliğini taşımıştır. Zira bu sınıf üyeleri bağlamında rüşvet alan kişi halka zulmetmiş olarak kabul edilmekte ve Müslümanlara zulmedenlerin ise "sai bilfesad" (fitneci, ortalığı birbirine katan) sayılarak, padişah ya da padişahın yetkili kıldığı kişilerin emriyle katledilmeleri hukuksal açıdan meşru sayılmıştır. Bu gerekçeyle, Osmanlıda ulema dışındaki kamu görevlilerinin idam edilmeleri bakımından çok sayıda örnek bulmak olanaklı hale gelmiştir. Örneğin, bir çocuğa saldıran ve tutuklanarak yargılanmak üzere bir Divan çavuşuna emanet edilen birisi çavuşa rüşvet vererek kaçmıştır. Durum anlaşılınca sanık ile birlikte rüşvetçi çavuş, 30.9.1575 tarihinde idam edilmiştir. Rüşvete düşkün bir kişi olan Vezir-i Azam Hadım Hasan Paşa'nın aldığı rüşvetin kayıtları, III. Mehmet'in hocası Saadettin Efendi'nin eline geçmiş,

Saadettin Efendi, söz konusu kayıtları Padişaha iletince 1598 yılında Hadım Hasan Paşa katledilmiştir. Yine rüşvet nedeniyle, Padişah, Vezir-i Azam Yemişçi Hasan Paşa'yı 1603 yılında idam ettirmiştir. Hafız Beşir Ağa, I. Mahmut'un gözdelerinden birisi olmasına karşın, çeşitli yolsuzlukları ve bu arada rüşvetçiliği ortaya çıktığı için 1752 yılında katledilmiştir. Padişahlar içerisinde büyük bir rüşvet düşmanı olan III. Osman, Vezir-i Azam Silahtar Bıyıklı Ali Paşa'nın rüşvet aldığını duyunca hiçbir soruşturmaya gerek duymadan "kulaktan duyma kanıtlara" (hearsay evidence) dayalı olarak 1755 yılında onun katlini emretmiştir. Uygunsuz bir yaşam sürdüren ve rüşvet düşkünü olan Galata Mahkemesi Başkâtibi Süleyman Efendi 15.8.1818 tarihinde idam edilmiştir. Bu örnekler, ulema sınıfı dışında kalan kamu görevlilerine ölüm cezası verilirken rütbesinin bir öneminin bulunmadığını somut olarak göstermektedir. Gerçekten de çavuşlardan vezir-i azamlara kadar ulema dışındaki tüm kamu görevlileri, rüşvet aldıkları zaman idam edileceğini göze almak zorunda kalmışlardır. Hatta rüşvetten dolayı ölüm cezası alan ve hiçbir zaman kamu görevlisi olarak kabul edilmeyen padişah örneği bile vardır. Gerçekten de Padişah [Deli] İbrahim'in katli fetvasında, onun işlediği suçlar arasında "devlet hizmetlerini rüşvetle ehliyetsiz kişilere vermek" olgusu da bulunmuştur. Ulema ve kadı dışındaki kamu görevlilerinin rüşvetten dolayı idamından sonra yapılan zoralımda nasıl hareket edileceği de önceden saptanmıştır. Bu bağlamda yapılan zoralımda bilinen rüşvetler saptanmakta ve sahiplerine geri verilmektedir. Örneğin Bolu Sancak Beyi Ahmet Paşa 1684 veya 1685 yılında katledildikten sonra mameleki zoralıma tabi tutulmuş ve halktan aldığı rüşvetlerin iadesi yoluna gidilmiştir. Yine 1719 yılında katledilen Afyonkarahisar Sancak Beyi Abdurrahman Paşa'nın halktan haksız yere aldığı paraların saptanması, 29.1.1719 tarihinde gelen bir fermanla emredilmiştir. Bununla birlikte, ulema ve kadı dışındaki kamu görevlilerinin rüşvetten dolayı cezalandırılması için izlenecek usul kurallarının belirli bir sistemi bulunmamıştır. Bu bağlamda kimi hallerde yargılama yapılmış, kimi hallerde ise yargılama yapılmadan idam gerçekleştirilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, ss. 237-241. Yine Osmanlı İmparatorluğunda rüşvet veren "reaya"ın (köylü, sürü) ölüm cezası ile cezalandırılıp cezalandırılmadığının incelenmesi ilginç bir araştırma konusunu oluşturacaktır. Bu konuda elde yeterli bilgiler olmasa da reayadan birisinin haram sayılacak bir rüşvet verdiği durumlarda tıpkı rüşvet alan gibi cezalandırılacağı sonucuna varılabilir. Ancak, reayanın, ulema ve kadı dışındaki kamu görevlilerinin rüşvetten dolayı kolaylıkla idam edilebilmesine rastlanılmamış, onlara, ilke olarak ta'zir cezası verilmiştir. Nitekim ilk İslam devletlerindeki bazı hükümdarların kendilerine rüşvet teklif edenleri dövdürtmeleri olgusu, Osmanlı hukukçuları üzerinde etki yapmıştır. Ancak kaynaklar, ilk İslam devletlerindeki kimi hükümdarların rüşvet teklif edenleri idam

düzenlemelerinden esinlenen bu nizamnameyle, Türk Ceza Hukukunun batıya açılması kolaylaştırılmış[79] ve rüşvet suçuna, siyaseten katl yoluyla ölüm cezası verilmesinin önüne geçilmiştir.

### d. 1858 Yılında Çıkartılan Ceza Kanununda Ölüm Cezası

1851 tarihli Ceza Kanunu olan Kanun-u Cedit'in uygulamada istenen sonuçları verememesi üzerine, Batı ülkelerinde uygulanan ceza hukuku prensiplerini içeren bir ceza kanunu hazırlamak üzere Ahmet Cevdet Paşa'nın Başkanlığında, Meclis-i Âli-i Tanzimat'ın sekiz üyesinden oluşan bir komisyon görevlendirilmiştir. 9 Ağustos 1858 tarihinde ise, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanununun neredeyse bütünüyle tercümesinden olan Ceza Kanunname-i Hümayun hazırlanmıştır.[80]

1858 tarihli Ceza Kanununun yürürlüğe girmesinden bir yol sonra, Meclis-i Vâla-i Ahkâm-ı Adliye,[81] Meclis-i Âli-i Tanzimat'a yolladığı bir mazbatayla, 1851 tarihli Ceza Kanunu döneminde mahkûmun ceza süresinin, kişinin ilk hapis ve tutukluluk tarihinden

---

ettirdiğini bile belirtmektedir. Bununla birlikte, idam ettirme, siyaseten katil nedenleri yoksa keyfi bir ceza olduğundan reayanın rüşvet vermesi hallerine ölüm cezasının verilmesinin ilke olarak benimsenmediğini belirtmek gerekir. Doğal olarak, reayanın "sai bilfesad" kavramına altlanılabilen rüşvet olaylarında "siyaseten katl" kurumu işletilebilir, ancak bunun oldukça ayrıksı bir durum olduğunu belirtmek gerekir. Osmanlılarda rüşvet teklif eden reaya, daha ziyade dayak veya teşhir edilme yöntemleriyle cezalandırılmıştır. Fazla bilgi için bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, s. 242-244.

79 Bkz. Üçok, Mumcu, s. 322

80 Bozkurt, s. 100.

81 Bu meclis, II. Mahmut tarafından kurulmuştur. Bkz. Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, s. 171. II. Mahmut, bu meclise verdiği direktifte; ülkede yaşayan din ve mezhepleri farklı olan insanlar arasında eşitlik sağlayacak yeni bir hukuk anlayışına gereksinim olduğu, hazırlanacak yeni kanunlarla bu amacın gerçekleştirilmesine çalışılması gerektiği belirtilmektedir ki bu direktif, Gürsoy'un isabetli olarak belirttiği üzere, laik hukuka geçişin başlangıcını oluşturmaktadır. Bkz. Gürsoy, s. 166.

itibaren başlamasına karşın, yeni Kanunda, ceza süresinden, hapis ve tutukluluk süresinin "mahsup edilmediği" (indirilmediği), bunun da cezanın artırılması demek olduğu, bu nedenle bahsedilen konuda eski kanuna uyulmasının uygun olacağı belirtilerek yeni kanunun söz konusu aksak yönü düzeltilmiştir.[82]

1274 (1858) tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunun 1. maddesi ile suç ve cezada kanunilik ilkesi açık ve kesin bir biçimde, ayrıca 2., 3., 4. ve 5. maddeleriyle de cezada kanunilik ilkesi örtülü bir biçimde benimsenmiştir. Gerçekten de bu kanunun 1. maddesindeki kuralı günümüz Türkçesiyle ifade etmek gerekirse "...belirlenmesi ve yürütülmesi dinen padişaha ait olan ta'zirin derecesi bu kanunname kapsamına alınmıştır"[83] şeklindedir ki bu hükümle, daha önceleri keyfi bir şekilde yürütülen "örfi hukuk" dayalı olarak verilen ölüm cezası, yasal bir dayanağa kavuşturularak sınırlandırılmıştır.[84] Bu hükmün "suç ve cezada kanunilik ilkesi"ni somuta indirgediği açıktır.[85]

82 Bkz. Bozkurt, ss. 101-102.

83 Günümüz Türkçesiyle ifade edilen kısmın orijinali şu şekildedir: "...tayin ve icrası şeran ulülemre ait olan tâzirin tayini derecatını işbu kanunname mütekeffil ve mutazammın" dır. Bkz. Dönmezer-Erman, s. 30.

84 Ancak yine aynı maddede, bu kanunun "şer'an muayyen olan hukuku şahsiyeye halel getirmeyeceğinin" (dinen belirli olan şahsi hakların saklı olduğu) belirtilmesi ihtiyaten uygun görülmüştür. Bununla birlikte Kanunun 170, 171, 172. ve 177. maddelerinin orijinal hallerinde; "hukuku şahsiye davası", "diyet" ve "kısas" dışındaki bütün hükümlerin laik ve nizami mahkemelerde uygulanacağı öngörülmüştür. Fakat şahsi hak kabilinden olan kısas ve diyet davalarının görülmesi, ilgililerin istemesi halinde şer'iye mahkemelerinin yetkileri içerisinde bırakılmıştır. Böylelikle örneğin bir cinayet olayında vicdani delil sistemini uygulayan nizamiye mahkemesinde beraat eden bir sanık, ilgililerin isteği üzerine kanuni delil sistemini uygulayan şer'iye mahkemesince kısasen ölüm cezasına mahkûm edilebilecektir. Bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 180-181.

85 Krş. Dönmezer-Erman, s. 30 özellikle dipnot 82. Aslında, 1274 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu, çağcıl bir Türk ceza hukuku açısından bir dönüm noktasını oluşturur. Gerçekten de 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınmak suretiyle hazırlanan bu kanun ile bir suç genel kuramı ortaya konulmuş, oldukça

Bu kanunun 16. maddesinde ise ölüm cezasının[86] infazı hakkında günümüz çevirisiyle[87] şu kurala yer verilmiştir: "Ölüm cezası, aşağıda yazılı olan maddelerde saptanan cinayet failleri hakkında geçerlidir. Bu cezayı alacak olan katilin cinayetinin sabitliğini ve hükmünü içeren, yüce makamın nurlu ve parlak tuğrasıyla donatılmış olarak verilen yüce emir, öncelikle halk önünde açıkça okunmadıkça katil öldürülemez".[88] Bu kanunun 18. maddesinde ise ölüm cezasına mahkûm olan kadının, gebe olduğu takdirde cezanın infazının, doğuma kadar erteleneceği ifade edilmiştir.[89] Kanunda "mücazatı terhibiye" (korkutucu ceza)

ayrıntılı ve kapsamlı düzenlemelere gidilmiştir. Yine, daha önceki ceza kanunları, şeri (dini) hükümleri esas almasına karşılık bu kanun laik esaslara dayanmıştır. Ancak, II. Meşrutiyetin İlanından sonra Kanunda birçok değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler kimi zaman Fransız, Alman, İtalyan Ceza Kanunlarından [özellikle, 1911 yılında Kanunun yaklaşık 70 maddesi değiştirilirken 1889 tarihli ünlü Zanardelli İtalyan Ceza Kanunundan büyük ölçüde yararlanılmıştır, Bkz. Bozkurt, s. 102] esinlenmek yoluyla kimi zaman da ülkenin gereksinimini karşılamak için yapılmış, bu yüzden de kanunun bütünlüğü bozulmuştur. Bu bağlamda, Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1889 tarihli İtalyan (Zanardelli) Kanunu esas alınmak suretiyle hazırlanan ve 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Ceza Kanununun, 1274 (1858) tarihli Kanunu kaldırdığını belirtmek gerekir. Bkz. Uma, s. 31.

86 Kanunda "ölüm cezası" yerine "idam cezası" terimi kullanılmaktadır ki bunu iki açıdan hatalı olarak kabul etmekteyiz. Zira Önder'in de belirttiği üzere "idam" Arapça bir kelime olup yokluk anlamına gelen "adem" kökünden türetilmiş olup "yok etmek, fakir olmak" anlamını taşımaktadır. Buna karşın "ölüm cezası" Türkçe bir kavramı oluşturmaktadır. Bkz. Önder, Ali Rıza: "İdam-Ölüm Cezası", (*Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 5, 1980, ss. 596-599), s. 597. Öte yandan, "idam", ölüm cezasının bir infaz şekli olup ölüm cezasının tam olarak karşılığını da oluşturmamaktadır.

87 Çeviri, tarafımıza aittir.

88 Bu metnin orijinali şu şekildedir: "İdam, zirde muharrer olan mevadda tayin olunan cinayetler sahabı hakkında caridir. Bu cezaya müstahak olacak caninin cinayetinin sübutunu ve hükmünü havi, bâlâsı tuğray-ı garra ile müveşşah olarak sadır olan emr-i âli, evvel emirde meydan-ı siyasette alenen kıraat olunmadıkça o cani katlolunmaz." Bkz. Önder, s. 597.

89 Tunçer, s. 266.

olarak adlandırılan ölüm cezasının, kural olarak teşebbüs hali[90] ile fer'i fail (yardım ve yataklık edenler) ve küçükler ile "asli manevi faile" (azmettirene) uygulanmayacağı belirtilmiştir.[91]

1858 tarihli Kanun ölüm cezasını gerektiren suçları; vatandaşın düşmanla birlikte Osmanlı imparatorluğuna silah çekmesi; vatandaşın, yabancı hükümetleri veya onların memurlarını Osmanlı imparatorluğu aleyhine savaş açmaları veya düşmanca hareketlerde bulunmaları için tahrik ve teşvik etmesi; vatandaşın, düşmanın Osmanlı topraklarına girmesini kolaylaştırması, imparatorluğu ait kale vesaire gibi savunma araçlarını düşmana teslim etmesi, düşmana fayda sağlamak için köprü ve demiryollarını tahrip etmesi veya kullanılamayacak hale getirmesi, düşmana, para, yiyecek, silah ve cephane vermek suretiyle yardım etmesi; ordu mensubunun, düşman kuvvetinin mensubuna Osmanlı İmparatorluğunun askeri önlemlerine zarar veren bilgi vermesi; Hükümetin emrinde çalışan memurların veya diğer şahısların görevleri itibarıyla öğrendikleri siyasi veya askeri bilgileri hükümetin izni olmadan yabancı Devletin memurlarına aktarmaları; Osmanlı topraklarından bir kısmını Devlet idaresinden ayırmaya yönelik bir fiilin işlenmesi; padişaha suikast veya suikast teşebbüsü; Osmanlı vatandaşlarının veya Osmanlı ülkesinde oturanların padişaha veya Osmanlı hükümetine karşı silahlı olarak isyana teşvik edilmeleri sonucu isyanın patlak vermesi; Devletin Anayasasını, hükümet şeklini, Yüksek saltanatın veraset usulünü cebren değiştirme veya devirme; meydan, pazar yerleri gibi yerlerde nutuk verme, basılmış eser ve benzerleri ile halkı bu fasılda öngörülen suçları işlemeye doğrudan tahrik; suikastta etkili bir şekilde kullanılan ateşli silahlar ve benzerlerini, bu amaçta kullanmak üzere icat etme; terörist eylemlerde kullanılmak üzere patlayıcı madde ve benzerlerini üretmek, meşru bir nedene dayanmadan bir tümen, askeri gemi ve benzerlerinin kumandasını alma, hükümetin

90 Ancak Kanunun 55. maddesinin 2. fıkrasında padişaha suikast suçunun teşebbüs halinde kalması durumunda bile failin ölüm cezasına çarptırılacağı ifade edilmektedir. Bkz. Artuk, s. 160-161 dipnot 14.

91 Artuk, ss. 160-161.

kumandayı bırakması, askere izin verilerek dağıtılmasına ilişkin emirlerine uymamak; hükümetin silahaltına almaya ilişkin kararına etki edecek derecede karşı gelmek; ihanet amacıyla Devlete ait bina, silah ve mühimmat deposu vesaireyi yakma veya tahrip etmek; Devlete ait taşınır ve taşınmaz malları, para veya benzeri şeyleri yağmalamak veya yağmalamaya benzer hareketlerde bulunmak veya bu fiillerin failleri aleyhinde hareket eden hükümet kuvvetlerine karşı koymak için oluşturulan silahlı çeteye baş olmak veya bu çete içerisinde söz sahibi olmak; Dağlarda, kırsal bölgelerde eşkıyalığı alışkanlık haline getirmek veya tutulan kimselere işkence ve gaddar bir şekilde eziyet etmek veya yol kesme sırasında insan öldürmek; Şehir, köy ve benzeri yerler sınırları içerisinde oturulan veya oturulmayan kendisine ait olan veya olmayan bina ve benzerlerini kasten yakma sonucu bir kimsenin ölümüne yol açmak; Yangın yerinde bulunan bir veya birden çok kişinin ölümü; Taammüden insan öldürme, usulü kasten öldürme; Ağır bir suç işlemek için kişilere işkence veya gaddarca muamele etmeyi alışkanlık edinen sabıkalılar; Bir suçu hazırlamak veya kolaylaştırmak veya işlemek veya asli failin veya "ortağın" (şerikin) kaçışını veya cezadan kurtulmasını sağlamak için insan öldürmek; Cinayet cezalarından müebbet kürek cezasına kesin hükümle mahkûm olanların infaz sırasında veya cezanın çekilmesinden veya cezanın kanuni nedenlerden birisiyle düşmesinden itibaren müebbet kürek cezasını gerektiren bir suç işlemesi.[92]

1858 tarihli Ceza Kanununda da 1840 tarihli Ceza Kanununda olduğu gibi ölüm cezası hükümlerinin padişah tarafından onaylanmadan infaz edilemeyeceği açıkça belirtilmiş, 172. maddesinde ise padişahın, ölüm cezasını, 15 yıldan az olmamak koşuluyla kürek cezasına çevirebileceği ifade edilmiştir.[93]

92 Bkz. Artuk, ss. 161-162.

93 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 181.

### e. 1870 Yılında Çıkartılan Askeri Ceza Kanununda Ölüm Cezası

"21 Şevval 1286" (24 Ocak 1870) tarihli Askeri Ceza Kanununa asker kişilerin ölüm cezasının infazı hakkında hükümler konulmuştur. Bu kanun; ölüm cezası hükümlüsünün, 50 silahlı asker korumasında ve Tabur imamı eşliğinde meydana getirilmesini, hakkındaki "yüce emir" (emri âli) okunmasını, daha sonra ise 12 kişi tarafından ateş edilmek suretiyle kurşuna dizilmesini öngörmüştür. Kanun; tabur imamına, mahkûma, infazdan önce abdest aldırmak, namaz, tövbe ve vasiyeti ihtar etmek ve bu ihtarı "vakti icraya kadar" (ateş edilene kadar) tekrarlamak görevini yüklemiştir. Kanun, ayrıca, cuma ve mübarek günlerde ölüm cezasının yerine getirilemeyeceği, ölüm cezasına mahkûm olan kişinin, Müslüman olmadığı durumda onun eşliğine, bulunduğu din veya mezhepten bir "ruhaninin" (din adamının) verileceğini de belirtmiştir.[94]

### f. 1879 Yılında Çıkartılan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda Ölüm Cezası

Sivil kişilerin ölüm cezasının infazı yöntemi, "4 Recep 1296" (24 Haziran 1879) tarihli "Usulü Muhakematı Cezaiye Kanunu"nda (Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu) düzenlenmiştir. Bu kanuna göre ölüm cezasına[95] dair ilamların, Başsavcı tarafından Adalet Bakanlığına takdim ve oradan da "alelusul" (normal usulle) arzı "atebe-i ulya" (çok yüce eşik, Padişah katı) kılınarak iradenin "sudûrundan" (verilmesinden) sonra infaz edilmesi öngörülmüştür.[96]

94 Bkz. Tunçer, s. 266.

95 Kanunda "idam" ibaresi kullanılmaktadır.

96 Bkz. Tunçer, s. 266.

## III. SELİM VE II. MAHMUT DÖNEMİNDE ÖLÜM CEZASI UYGULAMALARI

Bazıları, Tanzimat Döneminin kökeninin III. Selim ve II. Mahmut'a dayandığını, bu padişahların hukuk devletine geçiş yönünde önemli adım attıklarını ve keyfi ölüm cezası verme yetkilerini kaldırdığını düşünmektedirler. Hemen belirtmek gerekir ki bu düşünce hatalıdır. Bu düşüncenin hatalı olduğu aşağıda yapılan incelemelerden kolaylıkla anlaşılacaktır.

### 1. III. Selim Döneminde Yapılan Ölüm Cezası Uygulamaları

Bazılarının iddia ettiği gibi Padişahın örfi hukuka dayalı olarak ölüm cezası verme yetkisinin kaldırılması, III. Selim zamanında değil, II. Mahmut'un son zamanlarında başlamış ve Tanzimat döneminde tamamlanmıştır. Gerçekten de III. Selim, yapmayı düşündüğü yeniliklerde hiçbir zaman ve hiçbir şekilde Batının fikri yaşamı ile temasa geçmemiş, yalnızca siyasal amaçlarla Avrupa ile diplomatik temasları fazlalaştırmıştır.[97] Nitekim III. Selim döneminde siyaseten katlin kanun içerisinde düzenlenmesine gerek görülmemiştir. Çünkü III. Selim, merhametli bir hükümdar olmasına karşın, "siyaset yetkisinin kullanılmaması" şeklinde bir görüşe asla sahip olmamıştır. Örneğin, III. Selim'in donanmada yolsuzluk yapan bir memur için yazdığı Hattı Hümayun onun siyaseten katl hakkındaki görüşünü açıkça ortaya koymaktadır. III. Selim, yazmış olduğu bu hümayunda yolsuzlukların "hainler hakkında siyaset olunmadığından" dolayı oluştuğu belirtilmekte, bu adamın hesabının hemen görülmesi istenmektedir. III. Selim, Hümayunda devamla; "Siyaset olmayınca halk-ı âlemin ıslah olmayacağı, icranın gerek olduğu, selefte nizam siyaset ile olur imiş" demektedir. Bu hümayundan açıkça anlaşılacağı üzere III. Selim, siyaseten katl emri verme yetkisini son derece normal

97 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, ss. 165, 167.

karşılamaktadır.[98] Zaten III. Selim'in etrafındaki kadro, eski düzene ve hukuk anlayışına bağlı olduğundan, padişahın örfi hukuk yetkisini sınırlandırarak ölüm cezasını yalnızca kanunda sayılan hallere özgülemek fikrini bizzat padişahın kendisinde uyandıramazdı. III. Selim'in devlet yaşamına getirdiği yenilik fikirleri asla bu noktaya kadar uzanamamıştır. Bu bağlamda siyaseten katl bakımından III. Selim Devri ile örneğin II. Selim Devri arasında en ufak bir fark bulunmamaktadır. Hatta siyaseten katl hakkındaki hattı hümayunların büyük kısmının III. Selim devrine ait bulunduğunu belirtmek gerekir.[99]

III. Selim Döneminde yapılan en ilginç siyaseten katl olayını, Nizam-ı Cedit konusu oluşturmuştur. Bu açıdan öncelikle Nizam-ı Cedit hakkında genel bir bilgi vermek uygun düşecektir.

Osmanlı Devleti, temel olarak, iki kurum oluşturmuştur. Bunlardan birisini ulemalık, diğeri de yeniçerilik oluşturmuştur. Ulemaları, diğer deyişle, ilim adamları, medreselerde yetişen, imamlık yapan yahut kadılıklara tayin edilip şeriata uygun kanunları uygulayan yargıçlar oluşturmuştur. Yeniçeriler ise padişahın kulları ve şahsi korumaları olarak istihdam edilmiştir.[100]

Yeniçeriler başlangıçta yalnızca harp sanatıyla uğraşmışlardır. Onların, ulufelerinden, bir başka deyişle, maaşlarından, her padişah değiştikçe verilen cülus bahşişlerinden başka gelirleri bulunmamıştır. Fetih yılları devam ettiği, bir başka deyişle, düşman ordularını dağıttığı

98 III. Selim, rüşveti ortadan kaldırmak için sert ve şiddetli emirler vermiştir. Örneğin Sadrazama yazdığı bir hatta günümüz Türkçesiyle şu hususlara yer vermiştir: "Bugünden itibaren rüşvet alıp zulmedenleri bilip kasıtla gizlerseniz vallahi ben elbet duyarım. Anne ve atalarımın ruhları için evladım dahi olsa kıyarım ve "siyaset ederim" (emirle öldürtürüm). Böyle bilip öyle hareket edesin". Ancak padişahın bu tehditleri fayda getirmemiştir. Zira şeriat korkusunun kalktığı yerde ölüm korkusu da bir şey ifade edememiş, bu padişah ve II. Mahmut devrinde rüşvet son hızla devam etmiş ve Tanzimatçılara kötü bir miras olarak kalmıştır. Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt*, s. 276.

99 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 169 ve dipnot 13.

100 Andıç, Fuat: *Bir Padişah Portresi II. Mahmud*, Ankara 2014, s. 27.

müddetçe yeniçeriler devletin için bir sorun yaratmamışlardır. Fakat Yeniçeri Ocağı, zamanla içinden çürümeye başlamıştır. Bu durumun bir değil, birçok nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden en önemlisini, savaş tekniğinin Avrupa'nın lehine değişip Osmanlı Devleti'nin yeni ülkeler fethedebilmesinin sona ermesi oluşturmuştur. Osmanlı fetihlerden elde ettiği ganimetlerle hazineyi dolduramayınca mali sıkıntı başlamıştır. İlk çare olarak paranın ayarı düşürülmüş, gümüş paralara ise daha az kıymetli madenler katılmıştır. Bu uygulama sonucu fiyatlar artmış, yaşam, her defasında biraz daha pahalılaşmıştır. Hâlbuki yeniçerilerin gelirleri artmamıştır. Yeniçeriler, akçenin her bozulmasında isyan bayrağını açmışlar, çoğu zaman ise bu isyanlar ya devletin ileri gelenlerinin azli veya katli ve Sultan'ın en azından tahtını kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Gerçi akçenin bozulmasından bütün halk şikâyetçi olmasına karşın, yalnızca yeniçerilerin ellerinde kılıcı bulunduğu için sadece onların isyanları oldukça etkili olmuştur.[101]

En sonunda yeniçerilerin evlenmelerine ve iş sahibi olmalarına izin verilmiştir. Yeniçerilerin iş sahibi olmalarına izin verilmesindeki temel ereği; onların gelir sağlayarak bu bağlamda kimi kayıkçı, kimi manav, kimi ise bakkal olacak olan yeniçerilerin aylıklarının ve verilen ulufelerinin azlığından şikâyet edip isyana kalkmayacakları düşüncesi oluşturmuştur. Kolaylıkla kestirileceği üzere işler tam aksi istikamette gitmiştir. Zira bu izinden sonra yeniçeri, yalnızca kendisinin değil, karısının ve çocuklarının nafakasını ya da işyerini düşünmek zorunda kalmıştır. Bundan böyle yeniçeriler artık isteyerek savaşa gitmemişlerdir. Zaten savaşta da yenilince Osmanlının aldığı önlemi, komutanın kafasının kesilmesi oluşturmuştur. Bu yüzden yeniçeriler, yenilginin nedenini kendilerinde değil, baştakilerde bulmuşlardır. Daha açık bir deyişle, yeniçerilere göre kendileri "küffara" (kâfirlere) pala çalmalarına karşın, baştakilerin tutumu veya düşmanın kalleşliği yüzünden savaşlar kaybedilmiştir. Yine yeniçerilere göre mademki padişah hatalı komutanları ya azlediyor ya da boyunlarını vurduruyor,

101 Andıç, ss. 27-28.

kendileri de kabahatli gördükleri padişahı veya vezirleri değiştirmeye hakları vardır. Nitekim yeniçerilerin ”istemezük”lerinin başlangıç noktasını bu durum oluşturmuştur. Yeniçeriler, yüzyıllarca Batı'da Hıristiyan kâfirlere, Doğuda ise Şii kâfirlere pala çektiklerini ve bu uğurda ya şehit ya da gazi olduklarını düşünmüşlerdir. III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedit'in askeri gibi olmak, kâfir üniforması giyip kâfir gibi eğitim ve talim yapmak yeniçeriyi hem çileden çıkartmış hem de korkutmuştur. Yeniçeriler, Nizam-ı Cedit'in kurulmasıyla ulufesiz kalmak ve cülus bahşişi alamamak biçimindeki yeni uygulamaların kendilerine büyük bir tehlike getireceğini düşünmüşlerdir.[102]

Osmanlıda yeniçerilik bozulduğu gibi ulemalık da bozulmuştur. Önceleri çok ciddi olarak işe başlasa da Osmanlıda kurulan medreseler hiçbir zaman Orta Çağlar'ın skolastik eğitiminden ileri gidememiştir. Bu medreselerden yetişen ve ilmiye sınıfı diye bilinen mollalar, askerlik ve vergiden muaf olarak başlı başına imtiyazlı bir sınıfı oluşturmuştur. Her imtiyazlı sınıf gibi mollalar da imtiyazlarını artırmak için her türlü çareye başvurmuşlardır. Bu imtiyazlardan en önemlisini, mollaların çocuklarına da imtiyaz verilmesi oluşturmuştur. Buna göre medreselilerin evlatları da doğdukları günden itibaren molla sınıfına dâhil olarak, Allah tarafından okutulmuş sayılmışlardır. Böylelikle mollalık nesilden nesle geçen bir imtiyaz oluşturmuştur. Cahil veya âlim olsunlar, şeriata göre doğruyu, yanlışı onlar tayin etmiş, “lâyecüz” (caiz değildir) dediklerinde akan sular durmuş, padişah dahi onların bu kararına itiraz edememişlerdir.[103]

Kısacası, her iki sınıfta da menfaat ile dogmatik düşünce birleşmiş, her yenilik itirazlara uğramış, molla-yeniçeri arasındaki bu birleşme, Osmanlı Devleti içerisinde devlet içinde devlet yaratmıştır. Bununla birlikte yanlış düşüncelerin, ters inançların, çarpık menfaatlerin mantığına uygun olarak molla-yeniçeri ikilisi samimi davranış göstermişlerdir. Ancak bu samimiyete de pek fazla itibar

102 Andıç, ss. 28-29.

103 Andıç, s. 29.

etmemek gerekmektedir. Gerçekten de nasıl ki XX. yüzyılda Hitler Almanya'yı Yahudilerden temizlemenin, Franco dinsizliğe doğru gittiğine inandığı İspanya'yı Katolikliğe geri göndermenin, Stalin Rusya'da sosyalizmi yerleştirebilmek için milyonlarca insanı kurşuna dizmenin ya da Sibirya'da canlı canlı buzlara gömmenin samimi ve doğru olduğuna inanmışsa, softalar ve yeniçeriler de şeriatın elden gittiğine inanarak "kıyama" (kalkışmaya) kalkmışlardır. Ancak bu samimi inanışları, dış dünyada gördükleriyle bağdaşmadığından, dış dünyada gördükleri ile inançlarının "gör" dediği şey arasında büyük farklar oluşmuştur. Bu çerçevede onlar, dış görüşün iç dünyalarına ters etki edeceğinin bilincinde ancak gerçekte iç görünüş ile dış görünüşün ayrı şeyler olduğunu bilememenin cehaletinden doğan samimi bir inanışa sahip olmuşlardır.[104]

Osmanlı Devletinin parçalanması ve yıkılışında en büyük pay sahibini, bozulan ulema ve softa ekibi oluşturmuştur. Konu hakkında verilecek bir örnek bu tezin doğruluğunu açıkça kanıtlamaktadır. III. Selim tahta çıktığı zaman devlet hazinesi savaşlar ve iç isyanlar yüzünden âdeta son akçesine varmıştır. Selim, Sadaret Kaymakamı'na gönderdiği Hattı Hümayunda "Tahta çıktığımda darphanede 2.000, Enderun Hazinesinde de 150 keseden fazla akçe yoktu" demiştir. O dönemde, Devlet, iflasın eşiğine gelmiştir. "Meclis-i Meşveret"in (Danışma Meclisi) bir toplantısında herkesin elindeki altın ve gümüşü, Darphaneye teslim etmesi kararı alınmıştır. Onların değerleri ise bakır paradan hesaplanıp teslim edenlere ödenmiştir. Ayrıca, Sarayda mevcut gümüş ve altın işi ne varsa onlar da Darphaneye gönderilmiştir. Daha açık bir deyişle, altın şamdanlar, Sultan hanımların su ya da şerbet içtikleri altın taslar, maşrapalar, buhurdanlıklar, gümüş ibrikler, sahanlar, mangallar, kısacası, para olarak basılabilecek ne kadar altın ve gümüş varsa hepsi Saraydan darphaneye sevk edilmiştir. Sultan Selim, tebaasından beklediği şeyleri, herkesten önce kendisi yapmak arzusunu taşımıştır. Çarşıdaki dükkânlar basılıp karşılığı ödenmek

104 Andıç, ss. 29-30.

üzere bütün altın ve gümüş eşya da haczedilmiştir. Selim'in bu kararına en çok ulema itiraz etmiştir. Ulema, Devletin altın ve gümüş toplamasının şeriata uygun olmadığını söylemesine rağmen, Şeyhülislam uygun olduğuna dair bir fetva vermiştir. Bu tedbir vergi toplamaktan aciz bir devlet için geçici bir önlem niteliğini taşıdığı gibi Sultan Selim'in daha işin başından itibaren işi ne kadar ciddi tuttuğuna dair bir kanıt da oluşturmuştur.[105]

Ancak ulema ve softalar hemen nifak tohumlarını ekmeye başlamışlardır. Başlı başına bir sınıf olan ve çeşitli imtiyazlardan faydalanan ulema, III. Selim'in tahta çıktığı yıllarda bütünüyle bozulmuş bir sınıfı oluşturmuştur. Mollalar, icazetlerini, günümüzdeki deyişle, diplomalarını, rüşvet, kayırmacılık ve tavsiyeyle almışlardır. Bu sınıf, ne "fıkıhtan" (İslam hukukundan) ne de "şeriattan" (dinsel kurallardan) en küçük bir bilgi öğrenmeye tenezzül etmişler, buna karşın, imam, kadı ve medreselerde müderris olmuşlardır. Böylelikle cahil cahili yetiştirmiş, bir devletin ana temellerinden olan adalet ve Osmanlı Devletinin ana kanunu olan şeriat cahilce tefsir edilmiş ve uygulanmıştır. III. Selim, 1789 yılında hocası olan Hamidizade Mustafa Efendi'yi Osmanlı yönetim sisteminde Veziriazamlıktan sonra gelen en önemli ve en yetkili mevki olan Şeyhülislamlığa tayin etmiştir. Hamidizade, Sultandan aldığı emir üzerine bu sınıf hakkında ıslahata girişmiştir. Medreselerde devlet veya vakıflar kesesinden yiyen, yıllar yılı talebe olarak gözüküp de gerçekte talebe olmayan mollalar, Şeyhülislamın talimatıyla medreselerden ayrılmak durumunda kalmışlardır. Müderris geçinen bir sürü cahil hocalar da yine Şeyhülislamın

105 Andıç, ss. 14-15. Nitekim yıllar sonra Sultan Abdülaziz zamanında devlet yine parasızlıktan kıvranırken, Fuat Paşa, Saraydaki altın tasların Darphaneye gönderilmesini önerince Padişah şiddetle karşı çıkmıştır. Fuat Paşa'nın yanıtı ise gerçekten ibret verici bir nitelik taşımıştır: "Sultanım, devlet elden gitmek üzere, maazallah böyle bir felaket başa gelirse Sultan hanımlar ayrılık çeşmesinden altın taslarla mı su içecekler?" III. Selim'in devrinden önce başlayıp son padişaha kadar Osmanlı Devletinin para sıkıntısı hiç bitmemiştir. Bkz. Andıç, s. 15 dipnot 7.

emriyle kurulan bir kurul tarafından sınava tabi tutulmuş, sınavda başarı gösteremeyen müderrislerin icazetleri ellerinden alınıp işlerine son verilmiştir. Sultan Selim'in yeni "nizamı" (düzeni), ulema sınıfına da getirilmiştir. Ancak bu sınıf her türlü yeniliğe düşman olduğu için daha başlangıçtan itibaren Sultan III. Selim'e düşman kesilmiştir. Ulema ve mollalar; Selim'in yeni nizamı aleyhinde söylemediklerini bırakmamışlar, camilerde verdikleri vaazlarla Sultana karşı aleyhtarlığı körüklemişlerdir.[106]

Saltanatının başlangıcında bu kadar güçlüklere uğrayan, camilerde verilen vaazlarda aleyhine yapılan konuşmaları haber alan Padişah, molla sınıfının ıslahından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Zira Selim'in kafasında özellikle ordu ve donanmanın ıslahı olmak üzere yapılacak daha önemli işler bulunmuştur. Sultan Selim, 1791 yılında Hamidizade Mustafa Efendi'yi Şeyhülislamlıktan azledip yerine rüşvet almak ve adam kayırmakla ünlü olan bir kişi olan Yahya Tevfik Efendi'yi getirmiştir. Yahya Tevfik Efendi'nin bu tayini, kendisi gibi olan, daha açık bir deyişle, rüşvet ve kayırmayla müderris ve molla olanlar tarafından çok hoş karşılanmıştır. Selim, başlı başına bir güç olan, ulema geçinip de ilimle ilgisi olmayan bu sınıftan korkmuştur. Zira Selim, bu sınıfın, yeniçerileri kışkırtabileceğini ve yapacağı reformların bir isyan ile daha başlamadan bitirilebileceğini düşünmüştür. Mollaların daima güçlü bir sınıfı oluşturması nedeniyle Sultan Selim ilk yenilgisini almıştır.[107]

III. Selim; babası III. Mustafa ve amcası I. Abdülhamid'in de bildikleri gibi, vilayetlerdeki paşa ve ayanların devlet hizmetkârı olmak yerine devletin başına bela olduklarının çok iyi farkına varmıştır. Ayanların nüfuzunu bir parça olsun kırabilmek için Selim'in amcasının döneminde "şehir kethüdaları" (kent kâhyaları) makamı kurulmuştur. Vilayetlerdeki bu kethüdaların halk tarafından

106 Andıç, ss. 15-16.

107 Andıç, s. 16.

seçilmesi öngörülmüş, görevleri ise vergi toplamak, asayişi temin etmek, tarım işlerini yoluna koymak, kısacası İstanbul'un temsilcisi olmak biçiminde saptanmıştır. İyi niyetlerle başlayan, seçim yolu ile halka biraz hak tanıyan bu reform hareketi az zamanda bozulmuş, kethüdalık rüşvetle alınıp satılan bir makam haline gelmiştir. Kethüda olarak iş başına gelenler, haksız vergiler ve hırsızlıkla küplerini doldurmaya devam etmişlerdir.[108]

Merkezi bir devlet idaresinin Osmanlı Devleti için tek çıkış yolu olduğunu çok iyi bilen III. Selim, bu konuda başarı olabilmek için devletin barış içinde olması ve Sultanın emrinde başkaldıran ayanların başını ezebilecek bir askeri kuvvetin gerekli olduğunu düşünmüştür. Zira ne yeniçeriler güvenilir bir kuvvetti, ne de ülkede barış vardı. Selim'in tahta çıkmasından hemen sonra başlayan savaşlar onu ayanlara muhtaç duruma düşürmüştür. Anadolu'dan asker toplayan, sipahi temin eden ayanlar çalıp çırpsalar da İstanbul'a son derece gerekli olan parayı da onlar göndermiştir. Savaşlar nedeniyle Selim, idari ıslahata bile başlayamamıştır. Ayanlar, "kethüdaları istemezük" feryadını basmış, çaresiz kalan Selim bu makamı kaldırmışsa da ayanlar meydanı tekrar boş bulmuştur. "Hele şu harp "gailesi" (sıkıntısı) bitsin… ilk fırsatta" diyen Sultan, hiçbir zaman fırsat bulamamış, idari ıslahat yalnızca düşüncede kalmış ve hiçbir zaman gerçekleşemeyecekti.[109]

Sultan Selim'in Yeniçeri Ocağının yanında kurduğu Nizam-ı Cedit ıslahatı da başarılı olamamıştır. Bu başarısızlıkta belki Napolyon'un Doğu Akdeniz arzusu büyük rol oynamış ama asıl nedeni, devlet içinde devlet arzusunda olan molla-yeniçeri koalisyonu oluşturmuştur. Bu koalisyon, III. Selim devrini kapayarak ıslahat harekâtını en az 50 yıl geriye götürmüştür.[110]

108 Andıç, s. 17.

109 Andıç, s. 17.

110 Andıç, s. 27.

Burada bir nokta üzerinde durulması gerekir. İslam, dini yapısı itibarı ile yeniliğe karşı bir din olarak algılandığı takdirde, mollaların yarattığı sorunlar yanlış anlaşılmakta, kestirme yoldan tüm kabahat ve suç dine yüklenmiş olmaktadır. Aslında kabahati ve yanlışlığı, ulemanın, İslami ilkeleri, batıl inanç ve hurafelerle karıştırıp fayda ve anlamlarını kaybetmiş inanışlarla açıklama ve uygulama yapmasında, eskiyi yüceltip yeniye ise itiraz etmelerinde aramak gerekmektedir. Onlara göre yenilik, samimi olarak inandıkları dinin temel kurallarını bozmuştur. Oldukça tutucu olan Osmanlı halkı da Avrupalılaşmak hareketini ulemanın gözü ile görmüş, dinin elden gittiğini, gâvurlaşacağını hem sezmiş, hem de her Cuma vaazında hocaların ağzından duymuştur. Kuşkusuz bu durum, çarpık bir samimiyet oluştursa da nihayetinde bir samimiyet oluşturmuştur.[111]

Kabakçı Mustafa isyanı da bu çarpık samimiyetin bir sonucu olarak doğmuştur. Softa-yeniçeri işbirliğinin doğurduğu "fesatlık", Sultan Selim'i tahttan indirmiş, Nizam-ı Cedit ordusunu dağıtmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde gözle görülmez, elle tutulmaz olan bu fesatlık yuvası yeni oluşmamış, Kanuni devrinden sonra yavaş yavaş vücuda giren mikrop gibi devleti sarmıştır. Bu fesatlık, koşullar değiştikçe kâh genişlemiş, kâh daralmış ancak asla ortadan kalkmamış, kaldırılamamıştır. Bir başka deyişle, söz konusu fesatlık, hangi kaba konuyorsa o kabın şekline uyan bir sıvı gibi devrin koşullarına göre şekil almıştır. Bu fesatlık yuvasına giren veya ondan çıkan ayan, "sergerde" (elebaşı) isyancı olmuştur. Yeniçeriler ve mollalar, söz konusu fesatlık yuvasının değişmez üyelerini oluşturmuştur. Bu bağlamda biri gücünü dinden, diğeri ise elindeki silahtan almıştır. Her yeniçeri isyanında mollaların ya parmağı ya da desteği bulunmuştur.[112]

III. Selim Döneminde, halk arasındaki hoşnutsuzluk gittikçe artmıştır. Bir taraftan halka yüklenen yeni vergiler, diğer taraftan Eflak

111 Andıç, s. 30.

112 Andıç, ss. 30-31.

ve Buğdan'da Ruslarla çarpışmalar ve bunun sonucunda İstanbul'da görülen buğday ve ekmek kıtlığı, başka taraftan Cuma vaazlarında kâh açık, kâh üstü kapalı olarak Padişahın getirdiği yeniliklerin "gâvur icadı" olduğu, "Sultan keyfine düşkün ayyaştır" diye halkın beyninin yıkanması, Tahta geçtiğinde halkın sevgisini kazanan Sultan'ın saltanatının sonunun yaklaştığının işaretini oluşturmuştur.[113]

Sultan III. Selim'in etrafındakileri de yenilikçiler ve "tutucular, yobazlar" (muhafazakârlar) olmak üzere iki grup oluşturmuştur. Gerçi tutucular açıktan açığa muhalefet etmeye cesaret edemeseler de kendi aralarında örgütleşmişler ve fırsat beklemişlerdir. Sultan, bu yobazları etrafından uzaklaştırmak yerine son derece yanlış bir politika yolunu seçerek tutucuları yüksek mevkilere atayarak kendisine çekmeye çalışmıştır. Yatıştırma politikası hiçbir zaman işe yaramadığı gibi burada da işe yaramamıştır. Taviz veren hasmına karşı zayıflığını itiraf ettiği için daima kaybeder kuralı burada da işlemiş, tavizci Selim bu yüzden kaybetmiştir. Tutucuların ileri gelenlerinden Ataullah Efendi Şeyhülislam, Mehmet Galip Efendi, Dışişleri Bakanı, Moralı Osman Efendi, Hazine Bakanı tayin edilerek kilit makamlara gelmişlerdir. Vezir-i Azam İsmail Paşa ise zaten başlangıçtan beri yobazların tarafını tutmuştur. Böylelikle molla-yeniçeri koalisyonu Sarayda Selim'in etrafındaki kilit makam ve mevkilere gelerek kendilerine yobazları müttefik edinmişlerdir.[114]

Sultan Selim'in etrafından kümelenen yobazların nasıl bir katliama yol açtığını aşağıdaki olaylar açıkça göstermektedir. Yeniçeri Ordusu, Sadrazam İbrahim Paşa komutasında Rus cephesinde bulunmuş, Sultan Selim ise Sadaret Kaymakamlığına Musa Paşa'yı getirmiştir. Devleti yönetmekle yükümlü olan Musa Paşa ve ulemanın başı mevkiinde bulunan Ataullah Efendi yalnız Nizam-ı Cedit aleyhtarı

113 Andıç, s. 31.

114 Andıç, ss. 31-32.

olmakla kalmamış,[115] bununla eşanlı olarak Sultana da düşmanlık yapmışlardır. Yine bunlar, halk arasında dolaşan bir sürü yalanları körüklemekten geri kalmamışlardır. Bu bağlamda "Sultan, ordumuzu Moskof'a kırdırmak için sefer açtı", "Sultan, gelecek Cuma selamlığına Nizam-ı Cedit üniforması ile gidecek", "Sultan, Müslümana şapka giydirmek ister", "Sultan, akıl hastasıdır, bütün Saray Sultan'ın derdine çare bulamadığı için telâş içindedir", "Akıl hastası Sultan "şer'an" (şeriat gereği) caiz değildir" gibi asılsız laflar kulaktan kulağa fısıldanmış, camilerde vaizler, mollalar, kâh üstü kapalı, kâh açıktan açığa bu yalanları halka aşılamışlardır. Musa-Ataullah koalisyonu

115 Aslında görünürde Nizam-ı Cedit'e karşı çıkış gerekçesi dinsel bir boyut taşısa da ona karşı çıkışın temel gerekçesini; ekonomik nedenler oluşturmuştur. Gerçekten de Nizam-ı Cedit'e finansman sağlanmak için İrad-ı Cedit adlı bir yol bulunmuştur. Bu yolla tımar ve mukataa gelirleri maaşlı yeni ordu hazinesine bağlanmıştır. Bu durum Osmanlı maliyesinin iki çatallı olmasına yol açmıştır. Zira bir yandan miri hazine ödemelerine muhtaç olanlar ile İrad-ı Cedit hazinesi ödemeleri arasında, diğer yandan da yıllık faizi 10 keseden aşağı olanlarla miri hazine arasında bir çıkar çatışması oluşmuştur. Osmanlı maliyesinin iki çatallaşması, Padişah III. Selim'in Nizam-ı Cedit tarafını tutması sayesinde İrad-ı Cedit hazinesi lehine sonuçlanmıştır. Ancak birçok büyük devlet adamlarını yatıştırmak için yıllık faiz geliri 10 kese alanları yatıştırmak için ölçek 30 keseye çıkartılmıştır. Böylelikle İrad-ı Cedit'in sadece 30 keseden fazla faizli olan mukataaların gelirlerinden alınması kararlaştırılmıştır. Ancak bu durum Rumeli'deki âyan ve derebeylerinin işine gelmemiştir. Bu karar üzerine zaten daha önce yeniçeri yamaklarını Nizam-ı Cedit aleyhine bir tutum takınmaya kışkırtmış olan Pazvandoğlu buna karşı çıkmıştır. Ancak İstanbul bu artırmalara direndiği gibi Nizam-ı Cedit teşkilatını oraya doğru genişletme emrini de verince, kendi mukataalarının gelirlerine engel olan Pazvandoğlu'na düşman kesilen yüksek makam ve mevkideki kişilerin Padişahı kışkırtmasıyla derebeyi savaşlarının en büyüğü başlamıştır. Merkezi devletin bu harekâtına karşı, yalnız yeniçeri yamaklarına vergi verecek olan halk da Pazvandoğlu'nun yanına geçmiştir. Bu çatışmalar boyunca Pazvandoğlu'nun ünü daha da artmıştır. Onun bu ünü ve tutumu başka yerlere de yayılarak yer yer diğer Rumeli âyanı da "Tavaif-i müluk" (küçük devletler) biçiminde isyanı bayrağını kaldırmaya başlamışlardır. İşin en tuhaf yanını da derebeylere karşı savaşan hükümetin dağlı eşkıyasını kullanarak anarşiyi daha da genişletmesi, reayanın özellikle Sırp reayasının Osmanlı yönetiminden yaka silker hale gelmesi oluşturmuştur. Bkz. Berkes, ss. 100-101.

Sultan Selim'e karşı yapılacak harekette halkı saf dışı bırakmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Osmanlı halkı geçmişte isyancılara karşı çıkmadığı için Sultanı tahttan indirmek için hazırlanan isyanda yeniçerilere engel olmasa da fesatlığın söz konusu iki temsilcisi adım adım tüm önlemleri alarak hedeflerine adım adım yaklaşmışlardır.[116]

Yayılan tüm bu rivayetlere iki açıdan bakmak olanaklıdır. Fesatlık yuvasının bir kanadı din üzerinden giderek hem halkın tutuculuğuna hitap etmiş, hem de halkı ve yeniçerileri Selim'in dinen padişah olamayacağına inandırmıştır. Musa Paşa'nın yönetiminde olan yeniçeri kanadı ise bir taraftan Sultanın eninde sonunda yeniçerileri ortadan kaldıracağı korkusunu aşılamış, diğer taraftan ise Sultanı yanlış kararlar almaya sevk etmiştir. Bu fesatçıların karşısında Sultan Selim'in saltanat günleri artık sayılı kalmıştır.[117]

İş şimdi bir isyan çıkarmaya, diğer deyişle, bir kıvılcımı tutuşturmaya kalmıştır. Kıvılcımı da yobazlar tutuşturmuştur. İçi düşman dışı dost olan Musa Paşa bunun da bir çaresini bulmuştur. Musa Paşa, Boğaziçi'nin savunması ile yükümlü yamaklarla Nizam-ı Cedit arasında uzun zamandan beri var olan geçimsizliğin farkına varmıştır. Onları kışkırtabilirse bir isyan çıkarmanın olanaklı olacağını düşünmüştür. Karadeniz muhafız yamaklarının Nizam-ı Cedit'e dâhil etmek kararı alınması üzerine Sadaret Kaymakamı Musa Efendi, Boğaz Bakanı, İngiliz Mahmut Efendi lakaplı kişiyi yamaklara Nizam-ı Cedit üniforması giydirmekle görevlendirmiştir. Mahmut Efendi daha kapıdan çıkmadan yeniçeriler arasından seçtiği, daha önce isyanlara bulaşmış birkaç karakullukçuyu da gizlice yamaklara göndererek "Size gâvur elbisesi giydirecekler, giyerseniz gâvur, giymezseniz Yeniçeri Ocağından "tart" (atılma)" haberini göndermiştir. Musa Efendi iki taraflı oynayan bir hain konumunda bulunmuştur.[118]

116 Andıç, ss. 32-33.

117 Andıç, s. 33.

118 Andıç, s. 33.

Musa Efendi, etrafına topladığı yamaklara; "Padişah efendimiz Nizam-ı cedit elbisesi giymenizi ve eğitim görmenizi talep ediyor, kabul etmeyenler Ocaktan ihraç edilecek" deyince daha sözünü bitirmeden yamaklar Mahmut Efendi'nin üzerine üşüşmüşler ve "istemezük" diye bağırarak hançer darbeleriyle onu katletmişlerdir. Mahmut Efendi'nin katledildiğini haber alan yamaklar ağası Halil Haseki nasihat için araya girince, yamaklar bir hamlede ağalarını da katletmişlerdir. Yamaklar, yeniçerilerin "Moskof olurum, Nizam-ı Cedit olmam" tekerlemesine söylemeye başlamışlardır. Musa Paşa istediğine umduğundan daha iyi kavuşmuş, isyan oku yaydan fırlamıştır. Musa'nın tutuşturduğu kıvılcım, isyan ateşini tutuşturacak boyuta gelmiştir.[119]

Mahmut Efendi'nin öldürülmesinin ertesi günü Büyükdere çadırında toplanan isyankâr yeniçeriler, Kabakçı Mustafa adlı yeniçeriyi elebaşı seçmişlerdir. Geçmiş oldukça karanlık olan Kabakçı'nın lakabı "öncü" olan bir sözcükten gelmiştir. Kabakçı, gençliğinde korsanlık yapmış, bir sürü karanlık işlere girip çıkmış, sonunda Boğaz'ı savunma ile yükümlü olan yamaklara 35 yaşlarındayken katılmıştır. Hemen tüm yamaklar gibi büyük bir olasılıkla Laz asıllı olan Kabakçı gözü pek, âsi tabiatlı olduğu için yamaklara kendisini sevdirmiş ve devamlı terfi almıştır.[120]

Başlarında Kabakçı Mustafa olarak, asilerin yönü, yine her isyanda olduğu gibi yeniçerilerin toplandığı Et Meydanı olmuştur. Yeniçeriler, bu meydanda toplanma kararını, Kur'an'a el basıp kılıç üstünden atlayarak vermişlerdir. Et Meydanında Sultana "meramımız Nizam-ı Cedit belâsını başımızdan defet" diye bağırmışlardır. Görünürde ise başka bir şey istememişlerdir. İsyancılar meydandan henüz dağılmadan Sultan Selim, Musa Paşa'yı Saraya çağırtmış ve "Paşa, bu ne sebepten dolayıdır?" diye sorduğunda Musa Paşa münafıkça davranarak "Bu işlere sebep benim yumuşaklığımdır,

119 Andıç, ss. 33-34.

120 Andıç, s. 34.

hakikaten bu haller benim yumuşaklığımdan doğmaktadır. Sultanımız merak buyurmasınlar ben şimdi meseleyi hallederim" diye cevap vermiş ve yine fesadına devam etmek için aceleyle Bâb-ı Âliye dönmüştür. Saltanatın üst düzey makam ve mevkiinde bulunanlar hala sorunun içyüzünden haberdar olamamışlardır. Yaptıkları bir toplantıda, yamakların çoğu Laz olduğundan, Kazancı Laz Hacı Mustafa Ağayı, yeniçeriler tekrar Et Meydanına yürümeden önce isyancıları yatıştırmak için Boğaz'a göndermek kararını almışlardır. Ancak Kazancı Hacı Mustafa da yeniçeri taraftarı ve hilekâr bir kişi olduğundan işi kolayca düzelteceğini söylemesine karşın Yeniköy'e gitmiş ve orada Kabakçı grubuna katılmıştır.[121]

Büyükdere'den Et Meydanı'na giden yol Tophane'den geçmektedir. Yol boyunca "bizim başka dileğimiz yoktur, Nizam-ı Cedit'i istemezük" feryadı yeri göğü inletmiştir. Musa Paşa, disiplinli ve düzenli olarak yetiştirilmiş ve Sultana bağlı olan Cebecilerden, diğer deyişle, topçulardan korkmuş, topçuların bir hamlede isyancıları dağıtabileceklerinden kuşkusu bulunmamıştır. İkiyüzlü Musa Paşa, Topçu Ağasına haber göndererek "Asla isyancılara karşı durmayınız" emrini vermiştir. Bu emir Sadaretten geldiği için karşı durmak bir yana, topçular da kazan kaldırıp âsilerle birlik oluşturmuşlardır.[122]

Âsilere katılan topçuların "istemezük"ü, İstanbul'un her tarafında ilan edilmiş, söz konusu "istemezük"e ilave olarak "Yalnız Nizam-ı Cedit'i istemezük, Müslüman olan bize katılsın" avazı her tarafı inletmiştir. Şeyhülislam Ataullah Efendi bir taraftan Kabakçı'nın yanına akıl hocası olarak mollalar göndermiş, diğer taraftan da Sadaret Kaymakamı Musa Efendi, Ayazağa'daki Nizam-ı Cedit kuvvetlerine kışlalarını terk etmemeleri talimatını vermiştir. Disiplinli Nizam-ı Cedit askerini bir hamlede dağıtabileceğinden kuşkusu olmayan Musa Efendi, kışlalarından çıkmamaları emrini gönderirken, aynı zamanda Selim'e "Sultanımız merak buyurmasınlar, Et Meydanındakiler bir alay

121 Andıç, ss. 34-35.

122 Andıç, s. 35.

baldırı çıplaktır. Nizam-ı Cedit'i kullanırız neredeyse yetişir, "kâffesini" (tümünü) dağıtır" yalanlarına sarılmıştır.[123]

Söylenenlere inanan Sultan, önce Nizam-ı Cedit'i kaldırdığını ilan etmiş, ancak isyanın ciddiyetini daha sonra fark etmiştir. İsyancılar, aralarında vezirler ve paşalar olan 11 kişiyi ölü veya diri olarak istemişlerdir. Sultan Selim'e sadık ve yapılan yeniliklere taraftar olanların son günü gelmiştir.[124] Fesatçıların ikinci kanadı harekete geçmiş, Ataullah Efendi'nin gönderdiği mollalar, asileri "Şeran Selim'in Halifeliği caiz değildir" diye kışkırtmışlardır. Ataullah Efendi, Şeyhülislam olarak, isyancıların bu isteklerinin dinen caiz olduğuna dair bir de fetva vermiştir. Daha açık bir deyişle, Ataullah Efendi, "Bir sürü zulüm yapan, zevki sefaya dalmış bir Müslüman Halifesinin hilafeti caiz midir?" sorusuna, dünden hazır olan bir cevap tarzıyla "Lâyecüz, (caiz değildir)" diyerek mührünü basmıştır. Birkaç devlet adamının katledilmesi âsileri yatıştırmak yerine daha da azdırmış, "taviz veren zararlı çıkar" sözü bir kez daha doğrulanmıştır.[125]

Sarayın basılıp Sultan Selim'i tahttan indirebilmek için fesatçıların iki temsilcisinin, daha somut olarak, Ataullah ve Musa Efendilerin son adımlarını, Sarayın kapılarının açtırılması ve Mustafa'yı tahta çıkartılması oluşturmuştur. Kapıların açılmaması ve bostancıların direnme olasılığına karşı Musa Paşa son bir çareye

123 Andıç, ss. 35-36.

124 Nizam-ı Cedit'e karşı oluşan fırtına yalnız yeniçerilerin değil, halkın, daha somut bir deyişle, yönetim ve ilmiye sınıfı açıkgözlerinin de katıldığı kasırga haline gelmiştir. Selim, eski padişahların başvurduğu yola başvurarak dört elle sarıldığı Nizam-ı Cedit'i kaldırdığını ilan ederek yangının söneceğini sanmıştır. İsyan durmayınca adamlarının kendisine karşı işlediği ihanete karşı o da bir karşı ihanette bulunarak en yakın adamlarını ölü ya da diri olarak isyancıların önüne atmıştır. Bunca masraflara yol açan çağcıl ordusunu kullanma şansı bile bulamadan despotik devletler tarihinde bir hükümdarın her zaman başına geldiği gibi "tek başına" canını kurtaracağını sanmış, ancak bu sanı da ileride anlatılacağı üzere çok geçmeden sona ermiştir. Bkz. Berkes, s. 113.

125 Andıç, s. 36.

başvurarak Et Meydanından Sarayın içine kadar bir tünel kazmaları için lağımcılara emir vermiştir. Bu yobazlar, amaçlarına erişmek için Sarayı yıkmayı bile göze alarak hazırlık yapmışlardır.[126]

"Sultan Mustafa'yı isterük" avazları, Et Meydanını inletirken kapıya gelen Sadaret Kaymakamını, Şeyhülislamı ve Yeniçeri ağalarını gören kapıcılar kapıları hemen ardına kadar açmışlardır. III. Selim tahtını kaybetmeye başlamış ve Mustafa tahta çıkmaya hazırlanmıştır. Fesatçılar tam olarak başarıya ulaşmışlardır. İçi ve dışı başka olan, kısacası münafık olan Musa ile ateş yakıp dumanını saklayan Ataullah ikilisi ertesi gün Et Meydanında ulemanın da katıldığı bir meclis toplamışlardır. Yeni tayinler yapmışlar, Kabakçı'ya da Sultanın taraftarlarını ortadan kaldırma emrini vermişlerdir. Cahil ve hain birisi olan Kabakçı için bu işi bir görev değil, zevk olarak yapmaya başlamıştır. Kabakçı emredildiği görevi layıkıyla yaparak Sultanın onlarca taraftarını katlettirmiştir. Ancak bu işi layıkıyla yapmış olsa da Musa-Ataullah ikilisini, Musa-Ataullah-Kabakçı üçlüsü olarak düşünmek hata oluşturacaktır. Zira Kabakçı Mustafa, fesatçıların elinde yalnızca sıradan bir tetikçi konumunda bulunmuştur.[127]

Sultan III. Selim isyancılara karşı çeşitli önlemler alabilme yetisinde bulunmasına rağmen hiçbir önlem almamıştır. Bu bağlamda, Rumeli'de bulunan orduyu İstanbul'daki âsilerin üstüne yürütebilir, Nizam-ı Cedit'e kendi eliyle yazdığı bir emri gönderebilir olmasına karşın hiçbirisini yapmamıştır. Zira kendisi hem kan dökülmesinden nefret etmiş hem de nankörlük gören, ihanete uğrayan bir tebaaya padişahlık yapmak onun için çok aşağılanacak bir durumu oluşturmuştur. III. Selim, tahtı IV. Mustafa'ya bırakıp, Hareme çekilmiştir. Gericiler iktidara gelmiş, isyan bitmiş, Nizam-ı Cedit daha fazla kan dökülmeden ortadan kalkmıştır.[128]

126 Andıç, s. 36-37.

127 Andıç, s. 37.

128 Andıç, s. 37.

III. Selim devri yine bir yeniçeri "kıyamı" (isyanı) ile kapanmıştır. Daha açık bir deyişle, Kabakçı Mustafa'nın başını çektiği bu isyan molla-yeniçeri fesatlığı ile sona ermiştir. Selim, tahttan indirilmiş, padişahın yenileşme hareketinde kendisine yardımcı olanların çoğu yeniçeriler tarafından katledilmiştir. Köse Musa ve Topal Ataullah Efendi mollaları ile Kabakçı Mustafa yeniçerileri temsilen devlete el koymuşlar ve IV. Mustafa onların elinde bir kukla olarak tahta oturmuştur. Böylelikle Osmanlı Devleti için yine bir karanlık devre başlamıştır.[129]

### 2. II. Mahmut Döneminde Yapılan Ölüm Cezası Uygulamaları

Yukarıda belirtildiği üzere padişahın örfi hukuka dayalı olarak ölüm cezası verme yetkisinin kalkmaya başlaması II. Mahmut'un son döneminde başlamıştır. Bu bağlamda II. Mahmut dönemini ikiye ayırmak gerekir. II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar, kısacası, 1826 yılına kadar süren Birinci Dönemde onun henüz yenilikçi bir hareketine rastlanılamamıştır. Bu bağlamda Birinci Dönemin siyaseten katl bakımından diğer devirlerden hiçbir farkının olmadığını belirtmek gerekir.[130] Aslında bu devreye "Halet Efendi

129 Andıç, ss. 37-38.

130 Aslında II. Mahmut, daha tahta yeni oturduğu sıralarda bile oldukça vahşi ve gaddar bir tutum takınmıştır. Gerçekten de Alemdar'ın Sadrazam olmasından 3,5 ay sonra yeniçeriler tekrar ayaklanmışlar ve Alemdar'ı konağında kuşatmışlardır. Yiğitçe dirense bile saatler süren bir savaşım sonucunda Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüştür. Bu sırada Padişah olan II. Mahmut, Sekban-ı Cedit'i [Sekban-ı Cedit (29 Eylül 1808-18 Kasım 1808), II. Mahmut tarafından daha önceki Nizam-ı Cedit ordusu model alınarak kısa ömürlü, somut deyişle, yaklaşık 1,5 aylık ömrü olan bir Osmanlı ordusudur. Bkz. https://tr.wikipedia.org > wiki > sekbân-ı_cedid, Erişim Tarihi, 11.6.2023] harekete geçirmemiştir. Bu durum, II. Mahmut'un, Alemdar'ın gücünden ve Sened-i İttifak'tan rahatsız olduğunun somut göstergesini oluşturmuştur. Yeniçeriler, Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürdükten sonra saraya saldırmışlardır. Bunun üzerine II. Mahmut, Osmanlı Hanedanının yaşayan tek erkeği kalmak için IV. Mustafa'yı idam ettirmiştir. Yeniçeriler, çaresiz olarak II. Mahmut'u kabullenmek zorunda kalmışlar ancak Sekban-ı Cedit'i ortadan

Devri" demek daha uygun olur. Zira bütün gücü eline geçiren Halet Efendi adeta "adaletsizlik" sembolü olmuş,[131] dilediğini dilediği gibi

kaldırmışlar, Sekban-ı Cedit'in kurulması ve gelişmesine önayak olanları teker teker yakalanıp öldürülmüşler ve böylelikle ıslahat işi 1826 yılına değin gündemden çıkmıştır. Bkz. Akşin, Sina: *Kısa Türkiye Tarihi*, 31. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 26. Yine II. Mahmut, Birinci Dönemde zaman zaman diğer padişahlardan daha vahşi tutum sergilemiştir. Örneğin, bir gün II. Mahmut'a yeni köprüden geçerken atının dizginlerine yapışan bir derviş tarafından "Gâvur padişah! Zulme doymayacak mısın? Ecdadın eserlerini yıkıyorsun. İslamiyet'i tahrip ediyorsun. Peygamberin lânetini ve intikamını üzerimize çekeceksin" demesi üzerine II. Mahmut "Bu bir delidir" demiştir. Derviş "Deli mi dedin?... Asıl aklını kaybeden sensin. Ey Müslümanlar. Koşunuz. Bana bunları söyleme emrini veren Ulu Tanrı'dır." Bu sözü üzerine Derviş derhal tutulmuş ve idam edilmiştir. Öldürüldüğü yeri kısa bir süre içerisinde türbe yapan ahali, burasını "huşu" (Tanrı'ya teslimle) ziyaret etmeye başlamıştır. Bkz. Kaynar, Reşat: *Türkiyede Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Hareketler,* Tan Matbaası, İstanbul 1960, s. 8. Bu vahşi tutum yalnızca Sultan II. Mahmut tarafından sergilenmemiş o zamanki üst düzey yöneticiler tarafından da sergilenebilmiştir. Örneğin o dönemde Akif Paşa Dışişleri, Pertev Paşa İçişleri Bakanlığı yapmıştır. İkisi de iyi yetişmiş devlet adamı niteliğini taşıdıklarından işbirliği yapsalardı ülkeye demokrasi ve hukuk devletini getirebilir olmalarına karşın, işbirliği yapmak yerine birbirlerinin kuyusunu kazmakla meşgul olmuşlar ve Akif Paşa inanılmaz bir vahşet sergilemiştir. Şöyle ki, Pertev Paşa'nın, Akif Paşa'nın azline yardım etmesi üzerine Akif Paşa'da Pertev Paşa'ya karşı düşmanlık ve öç alma duygusu doğmuştur. Akif Paşa, Saraya gizlice muhbirlik yapmış, Pertev Paşa'nın yolsuzluklarını ihbar etmiştir. Bu muhbirlik ve ihbarlar sonucunda bir yıl sonra Pertev Paşa azledilmiş ve Edirne'ye sürülmüştür. Akif Paşa ise tekrar İçişleri Bakanlığına getirilmiştir. Akif Paşa, Edirne'ye sürülen Pertev Paşanın öldürülmesini arzu etmiştir. O sıralarda, insan haklarına uyum, güvence altına alınmamış, ancak medeni devletler topluluğuna girebilmek amacıyla mahkeme kararı olmadan devlet adamlarının öldürülmesinden çekinilmiştir. Akif Paşa, Türk siyasi hukuk tarihinin büyük facialarından birisini tertiplemiştir. Bu bağlamda, Akif Paşa, Edirne Valisine bir ferman gönderttirerek, Pertev Paşa'nın gizlice zehirlenerek öldürülmesini sağlamış ve onun eceliyle öldüğünün Takvim-i Vakayı Gazetesinde ilan edilmesini sağlamıştır. Bkz. Kaynar, ss. 61-62.

131 Halet Efendinin ülkeye yaptığı zararlardan birisini ise devlet adamı cinsini kurutması olmuştur. Aşağıda anlatılacak olan Rauf Paşa 15 yıl sonra tekrar sadrazam olduğunda o idealist paşa gitmiş yerine uslu, sessiz ve renksiz bir devlet adamı gelmiştir. Bu bağlamda Rauf Paşa Islahat hareketlerinde daima

cezalandırmış, padişahın yenilik yapmasına engel olmuş, padişahtan istediği bazı kişilerin[132] "katl" (ölüm) fermanlarını almıştır.[133]

II. Mahmut, Vaka-i Hayriye[134] ile gerçek hükümdarlık işlevlerini ifa fırsatına kavuşmuş, devlette köklü reformlara girişmiştir. Bu bağlamda II. Mahmut, siyasi hukuk alanında önemli hamleler yaparak devlet işlerinde kendisine bir dereceye kadar yardımcı olmak üzere "Meclis-i Vala-i Ahkâm-ı Adliye" ve "Dar-ı Şurayı Babıali" ismiyle iki meclis kurmuş,[135] böylelikle kanun yapma işlerini ilkel de olsa bir düzene sokmuştur. Vezir-i Âzamlık makamının ismini "Baş Vekâlet"e çevirmiş, dini hoşgörüyü, din ve vicdan özgürlüğünü getirmiş, silik de olsa halkın kanun önünde eşitliği ilkesine katkı yapmıştır. Padişahların

"Güzel ama artık kallavi de bizi kurtaramaz" cümlesini tekrarlayarak silik ve pısırık bir tutum takınmıştır. Bkz. Kaynar, s. 3.

132 Halet Efendi istediği tüm kişilerin katl emrini Sultan II. Mahmut'tan alamamıştır. Bu konuda Rauf Paşa örneği çok ünlüdür. II. Mahmut'a oldukça genç yaşta sadrazam olan Rauf Paşa, "yürekli" (şeci) ve yenilikçi bir devlet adamıdır. Rauf Paşa, iktidardan ayrılan idealistleri ve feragat sahiplerini toplamış, buna karşın, midecileri ve körü körüne itaat edenleri dağıtarak "ıslahata" (yeniliğe) teşebbüs etmiştir. Ancak yaptığı mücadele "boş yere" (beyhude) olmuştur. Zira Halet Efendi, çok kısa bir süre içerisinde Rauf Paşanın azlini sağlamıştır. Bununla yetinmeyen Halet Efendi, Padişahtan onun öldürülmesi kararını vermesini istemiştir. Sultan Mahmut, sadrazamların başına giydiği "kallaviye" (sarığa) işaret ederek tarihe geçen şu cümle ile buna engel olmuştur: "Kallavi başına pek yakışıyor. Ben o güzel başa kıyamam". Bkz. Kaynar, s. 3.

133 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 170.

134 Ancak Vaka-i Hayriye sırasında ve hemen sonrasında haksız yere birçok insanın ölümüne yol açılmıştır ki konu hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

135 Ancak meclislerin kural koymasında yönetilenlerin yeri bulunmamıştır. Bu meclisler; yasama yetkisini halktan değil, mutlak yetkinin toplandığı hükümdarlardan almışlardır. Tanzimat, hükümdarın mutlak yetkisini keyfi olmaktan çıkarma çabası olduğu halde, onda da yetkinin kaynağını halk oluşturamamıştır. Bkz. Berkes, s. 151.

kendisini insan-üstü görmeleri alışkanlığını hafifleterek bakanlar ile ulemanın kendisiyle birlikte oturmasına izin vermiştir.[136]

Yine II. Mahmut, Vaka-i Hayriye olayının sona ermesinden hemen sonra aynı yıl çıkartmış olduğu bir fermanla "zoralım" (müsadere) usulünün kalkmış olduğunu ilan etmiştir. Böylelikle padişah, en önemli haklarından birisinden vazgeçmiştir. Ancak zoralım, yalnızca "doğal ölüm" ile ölenlerin terekesi bakımından ortadan kaldırılmıştır. Zira siyaseten katl henüz ortadan kalkmadığı için katledilenlerin "bıraktıkları eşyalar, tereke" (muhallefât) müsadere edilmiştir. Üstelik eski alışkanlıklardan kaynaklı olarak kimi durumlarda eceliyle ölenlerin bile mallarının zoralıma tabi tutulması olgusuyla karşılaşılabilmiştir. Ancak zoralımın kuramsal olarak kaldırılması büyük önem taşımıştır. Zira zoralımı kaldıran ferman ile padişah, devletin haksızlıklarda bulunabileceğini kabul etmiş ve kaldırılan bu usul yerine akılcı ve hukuka uygun, meşru başka yollara başvurulmasının olanaklı olduğunu göstermiştir. [137]

II. Mahmut'un reformculuk dönemine en çok uyan dönemini, mutlakıyetçi monarşi biçimine yöneliş harekâtı oluşturmuştur.[138] Mutlakıyetçi monarşi biçimine yönelişin özelliklerini; Hükümdarın mutlak yetkisinin devam etmesi; yönetilenlerin "reaya" (sürü) olmaktan çıkarak "tebaa" ya da "halk" olması; "kapı kulluğunun" kalkması, onun yerine, ırk, din, sınıf farkları gözetilmeksizin devşirilen bir sivil bürokrasinin gelişmesi; kapıkulu ordusu yerine farklı biçimde devşirilecek bir askeri bir örgüt kurulmasına doğru evrilme; sivil bürokrasi ve ordunun başında bulunanlarla ulemadan seçilen kişilerden oluşan en üst yetkili, kanun yapmakla görevli olan süreli Meclislerin kurulması olarak saptamak olanaklıdır.[139]

136 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 170.

137 Fazla bilgi için bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, ss. 171-173.

138 Berkes, s. 150.

139 Berkes, ss. 150-151.

II. Mahmut'un aydın monarkları taklit ettiği kanısına varılan eylemlerinin başında, hükümdar olarak eski Padişahlardan farklı olan görünüşü ve tutumuyla ilgili yanları gelmektedir. Uzun yıllardan beri görünmez mahlûklar haline gelen padişahların kovuğundan ilk çıkanı o oluşturmuştur. Zamanının batı monarklarının kılığına benzer bir kılıkla kavuğunu, kürkünü, sorgucunu çıkartarak sakalını kısaltarak halk karşısına çıkan ilk Osmanlı hükümdarını da o oluşturmuştur. II. Mahmut, teşrifat merasimini değiştirerek Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak önünde yerlere kapanılan bir hükümdar olmaktan çıkmıştır. Sarayların yaşamında değişiklikler yaptıran da ilk o olmuştur. Çağdaş batı monarkları gibi başkentin dışına çıkan, seyahat eden, buharlı gemiye binen, hatta öğrenmeye merak eden de o olmuştur. Bu tutumları ile kimileri tarafından gâvurlaşmış bir padişah olarak görülmüştür. II. Dönemde, eski padişahların alışkanlıklarından kalan keyfi iradelerle zoralım yapmaktan ve adam öldürtmekten sakınmaya çalışan ilk kişi o olmuştur. Hangi dinden ya da ırktan olursa olsun bütün tebaayı eşit saydığını söylerken "içten" (samimi) davranmıştır. II. Mahmut, halka rağmen, halkın iyiliği için halk karşısına çıkmış bir aydın monark niteliğini göstermiştir. Onun bu niteliklerini kavrayanlar, onu, Doğu uygarlığının Télémaqué'[140]ı olarak görmüşlerdir.[141]

Yukarıda "siyaseten katl"in Tanzimat döneminde yürürlükten kaldırıldığı ifade edilmiştir. Aslında bu ifade iki açıdan tam olarak doğru değildir. Bunlardan birincisi, siyasal katl yazılı metinlerde

140 "Les aventures de Télémaque" (Telemakhos'un Maceraları), Fransız yazar François Fénelon tarafından yazılmış olan didaktik bir romandır. Bu roman 1699 yılında anonim olarak yayımlanmış, 1717 yılında ise ailesi tarafından yeniden baskısı yapılmıştır. Romanda, Yunan mitolojisinden alınan bir hikâyeye dayanılarak ideal devletin ve devlet adamının nasıl olacağı, Ulysses'nin oğlu Telemakhos'un ve ona eşlik eden kılığını değiştirmiş bilgelik tanrıçası Minerva'nın eğitici seyahatleri çerçevesinde anlatılmaktadır. Bu roman, Türkçeye Yusuf Kamil Paşa tarafından 1862 yılında Tercüme-i Telemak ismiyle yayımlanmıştır. Bkz. https://tr.wikipedia.org. > wiki > Les_Aventures_de_Té, Erişim Tarihi, 11.6.2023).

141 Berkes, s. 152.

kaldırılmış olsa bile uygulamada bu esastan sapmaların[142] görülmesidir. İkincisi ise siyasal katlin, II. Mahmut'un son dönemlerindeki yazılı metinlerde de kaldırılmaya başlanmış olmasıdır. Gerçekten de II. Mahmut'un 1838 yılında ulema ve memurlar için çıkardığı iki ceza kanunnamesi ile bu kişiler bakımından siyaseten katl kaldırılmıştır.[143] Daha açık bir deyişle,

142 Bu sapmaların simge örneğini Cemal Paşa oluşturmuştur. 4. Ordu Komutanı sıfatıyla Hicaz Valiliği görevini de yürüten Cemal Paşa, uyguladığı baskı ve sindirme politikasıyla yerel bütün dengeleri altüst etmiş, bazı Arapları ölüm cezasıyla cezalandırarak adeta bir Hicaz İsyanının ateşini tutuşturmuştur. Cemal Paşa, tıpkı diğer ittihatçı yöneticiler gibi insan öldürmeyi bir yönetim biçimi olarak uygulamışlardır. Binbaşı Ali Fuat Erden'in Hatıraları, Cemal Paşanın uyguladığı iğrenç yöntemi bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır: "… Mahkûmların yarısı Şam'da, yarısı Beyrut'ta asıldılar. Aynı akşam Cemal Paşa'nın evlilik yıldönümü imiş. Dışarıda yüz adım ötede yüzleri sararmış, asılı adamların sallandıkları darağaçları, içeride sarı kayısı güllerinin mest edici kokularının yoğunlaştığı gülistan. Asılmışlar ve güller…". "… Gazze Müftüsü ve oğlu, ellerinde bavul Gazze'den çıkıp çöle giderlerken tutuklanmış, Mısır'a kaçmaya teşebbüs ettiklerinden dolayı cezalandırılmak üzere doğruca Harp Divanına verilmişlerdir. Divan-ı Harp, "Ordu Kumandanının kanaatini ev kuvvetli şehadet ve delil" sayarak Müftü efendiyi ve oğlunu idama mahkûm etmiş, baba oğul Gazze kapısında idam edilmişlerdir…". Yürük, Hüseyin: "Osmanlı Devleti'nde Son Dönem Kamu Yönetimi Sorunları ve Reform Çabaları", (*Türk İdare Dergisi*, Yıl: 91, Sayı: 488, Haziran 2019, ss. 525-557), s. 548.

143 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, ss. 173-174, Bozkurt, s. 98. Konu hakkında ayrıntılı bilgi vermek gerekirse; II. Mahmut döneminde İdare-halk ilişkileri ve hakları ile ilgili önemli yenilikler yapılmıştır. Bu bağlamda ilk dikkat çeken reformu, kamu görevlileri ile ilgili çıkarılan yeni kanunlar oluşturmuştur. 1838 yılında kamu görevlileri ile ilgili iki yeni kanun çıkartılmıştır. Bunlardan ilkini oluşturan "Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu" (İlim Mesleği Hakkında Padişahlık Ceza Kanunu) ile kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek ve rüşveti ortadan kaldırmak amacı güdülmüştür. Diğer Kanun olan "Memurine Mahsus Ceza Kanunu" (Memurlara Özgü Ceza Kanunu) ise memurların işleyebilecekleri suçları ve bunların cezalarını saymış, kanunsuz ve keyfi ceza verilemeyeceğini belirtmiştir. Bu kanun, adeta, kamu görevlilerinin işleyebilecekleri suçların daha önceleri açık ve kesin bir biçimde belirtilmediğinin bir itirafı niteliğini taşımış, böylelikle, o zamana kadar ceza adaletinin kurulamamış

kazasker, kadı ve memurlarla ilgili çıkartılan ilk kanunla "askeri sınıfın" siyaseten katli bütünüyle ortadan kaldırılmıştır. Kanunda, açıkça, had ve kısas gereğince, "şer'an" (dinen) verilecek idam hükümleri dışında, memurlar hakkında "siyaset-i örfiye"nin kaldırıldığı belirtilmiş, had ve kısasın da kötüye kullanılmasını önlemek üzere hükümler sevk edilerek "haksız yere" had ve kısasa başvuranların idam edileceği belirtilerek memurlara tam anlamıyla bir güvence verilmiştir.[144] II. Mahmut devrinin son döneminde memurlara "lütuf ve ihsan" (atıfet) olarak verilen bir hak ile siyaseten katl cezası ortadan kaldırılsa da henüz tebaa bakımından siyaseten katl ortadan kaldırılamamış, böylelikle memurlar ile tebaa arasında uçurum daha da açılmıştır. Ancak yukarıda anlatılan zoralım yönteminde olduğu gibi memurlar için siyaseten katlin metinsel olarak ortadan kaldırılması da uygulamaya tam anlamıyla yansımamıştır. Gerçekten de Kanunun çıkartılmasından bir yıl önce Pertev Paşa gibi çok kıymetli bir devlet adamının öldürülmesi, zihniyette bir değişiklik olmadığını gösterdiği gibi Kanun yayınlandıktan sonra II. Mahmut'un ölümüne yakın zamanlarda çıkartılan Mustafa Reşit Paşa'nın idamına yönelik "irade-i seniyyede" (padişah emrinde), siyaseten katlin uygulamaya tam olarak yansımadığını göstermiştir. İbretlik bir nitelik taşıyan bu olayda, Mustafa Reşit Paşa Abdülmecid'in huzuruna çıkmak için Vezir-i Azam Hüsrev Paşa[145] tarafından kabul

olduğu da örtülü olarak kabul etmiştir. Yeni kanun metinleriyle, "siyaset katl" cezasından uzaklaşma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bkz. Tanör, s. 51.

144 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, ss. 173-174.

145 Hüsrev Paşa son derece ikiyüzlü ve ahlaksız bir kişilik taşımıştır. 1839 yılında Dışişleri Bakanı sıfatıyla Paris ve Londra'da görüşmeler yapan "Koca Reşit" (Mustafa Reşit) yeni padişah Abdülmecit tarafından çağrılınca Sadrazam Hüsrev Paşa'yı ziyaret etmiştir. Hüsrev Paşa, Tanzimat'ın liderine beslediği kini ve düşmanlık duygularını gizleyerek "Canım, paşa oğlumuz, nerede kaldınız? Bizi çok beklettiniz. Sizi padişah hazretleri görmek isterler. Derhal saraya gidiniz. Şu zarf içindeki tezkereyi de hükümdarımıza veriniz. Dışişleri Bakanlığına başlamanızı arz ettim. Devlet işlerini elbirliğiyle başaracağız. Acele Saraya buyurunuz" demiştir. Doğulu bir vezir tipinin tüm

edildiğinde, eline bir mektup verilmiş ve mektubu açan Abdülmecid şu ifadeleri okumuştur: "İşbu arizamı efendimize takdim edecek olan Reşit Paşa cennetmekân pederinizin idam için ferman buyurduğu zattır ve yine devlete "begayet" (son derece) "muzır" (zararlı) olduğundan "hükmi pederi" (babanızın kararını) hemen icra buyurmanız münasiptir". Bu mektuptan da anlaşıldığı üzere II. Mahmut'un son zamanlarında bile padişahın siyaseten katl emri verebilmesinin son derece meşru ve doğal olduğu anlayışı

özelliklerini taşıyan bu zatın zekâsı yalnızca kurnazlıktan ibaret kalmış, ereğini yalnızca makamını (vezirlik makamını) korumak oluşturmuş, inandığı bir ilke de bulunmamıştır. Hüsrev Paşa, makamı elde etmek ve elde ettikten sonra orada tutunmak için her türlü tavizi vermekten çekinmemiştir. Doğulu devlet adamlarının çoğunda görülen cehalet, gurur ve öfke onda da egemen olmuştur. Hüsrev Paşa'nın en büyük rakibini Reşit Paşa oluşturmuş, onu yok etmek yolunda hazırladığı tuzağın sonuç vermesini beklemiştir. Daha açık bir deyişle, Hükümdara verilmek üzere Mustafa Reşit Paşaya teslim ettiği zarflı ve mühürlü arz tezkeresinde tuzak olarak şu ifadelere yer verilmiştir: "Padişahım, arz ettiğim tezkereyi efendimize takdim edecek olan Reşit Paşa, babanız tarafından idamı istenen zattır. Devlete gayet zararlıdır. Babanızın hükmünü hemen yerine getirmeniz uygundur.". Buna karşın Mustafa Reşit Paşa ise batılı bir devlet adamının tüm niteliklerini taşımıştır. Reşit Paşa, Londra ve Viyana'da devrin ünlü kişileriyle tanışmış ve batılı devletlerin yönetimine egemen olan ana ilkeleri öğrenmiştir. İnsan hakları ve hürriyetlerinin saygı gördüğü ülkelerde kalkınmanın hızlı bir şekilde gerçekleştiğinin farkına varmış, düşünceleri uğruna mücadeleden asla yılmamıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın, Sadrazamın kendisi hakkında idam istediğinden ve idam isteği ile ilgili mektubu eliyle hükümdara getirdiğinden haberi olmamıştır. Padişahın Sarayına giden Reşit Paşa, önce Hüsrev Paşanın verdiği kapalı zarfı göndermiştir. Biraz bekledikten sonra huzura alınmış, huzura alınınca Padişah Abdülmecit, Reşit Paşaya, Sadrazamın gönderdiği mektubun içeriği hakkında bilgisi olup olmadığını sormuştur. Reşit Paşa'nın olumsuz yanıt vermesi üzerine, tezkereyi okumak üzere ona vermiştir. Koca Reşit, hayret ve dehşet içinde kalmıştır. Bunun üzerine hükümdar, kendisine güvence vermiş, korunacağını belirterek ve Dışişleri Bakanı olarak göreve başlamasını emretmiştir. Hüsrev Paşa, idam kararını beklerken, Reşit Paşanın serbest tavırlarla geldiğini görünce, yaptığını belli etmemek için "riyakârlığını" (ikiyüzlülüğünü) artırmış, Reşit Paşa da hiçbir şey olmamış gibi konuşmuştur. Bkz. Kaynar, ss. 14-16.

benimsenmiştir. Siyaseten katl anlayışını ortadan kaldırmak için Abdülmecid gibi idam, ölüm ve kan kavramlarından bütün benliği ile nefret eden bir hükümdara[146] gereksinim duyulmuştur.[147]

II. Mahmut döneminde yapılan ölüm cezaları uygulamaları hakkındaki açıklamaları bitirmeden önce 1826 yılında gerçekleşen Vaka-i Hayriye olayında yol açılan ölümlerden bahsetmek uygun

146 Kişi güvenliğinin güvence altına alınabilmesi için ilk şart, ölüm cezasının sadece kanunda yazılı hallerde ve düzgün bir soruşturma sonucu verilmesi ve "ülülemrin" (devlet başkanının) örfi yetkisine dayanarak re'sen siyaseten katl emri verememesidir. Bu şart, padişahın örfi yetkisinin sınırlandırılması anlamını taşımaktadır. Osmanlı Devletinde o dönemlerde padişahın yetkilerini sınırlayıcı nitelikte bir devrim yapılamadığı veya aydınlar hareketi sonucu kurulmuş olan bir organ kurulamadığı ve kurulması da beklenemeyeceğinden bu şartı yerine getirecek tek yöntemi padişahın katl emri verme yetkisini kendi iradesi ile sınırlaması oluşturmuştur. Ancak herhangi bir güvence ve organ olmadığı için söz konusu "kendi kendine sınırlama" (self-limitation), mantıken olanaksız gibi gözükmektedir. İşte tam bu noktada Abdülmecid'in büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Zira Abdülmecid, pek çok beşeri hata ve eksiklerine rağmen siyaseten katl konusunda söz verdiği sınırlamayı yaşamının sonuna kadar bozmamıştır. Gerçi bu olgunun oluşmasında kendisinin ruhi yapısının da büyük önemi bulunmuştur. Kendisi yumuşak tabiatlı ve merhametli olduğu gibi kandan da tiksinmiştir. Abdülmecid, "idam" sözcüğünden bile nefret etmiş, örneğin yaşamına kasteden Kuleli Olayı [Kuleli Olayının, taşıdığı isimle bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu olayın içyüzünü, 1859 yılında bir hükümet darbesi yapmak için kurulmuş gizli bir cemiyetin ortaya çıkarılması oluşturmuştur. Cemiyet mensupları, Kuleli Kışlasında sorgulandığı için Kuleli Olayı denilmiştir. Bu cemiyet mensuplarının sorgulanması, üst düzey yöneticilerden oluşan bir komisyon tarafından yapılmış ve soruşturma dosyası Babıali'de toplanan Bakanlar Kurulu tarafından incelenerek ceza kanunnamesi hükümlerine göre suçlulara ceza saptanmıştır. Cemiyetin kurucuları ölüm cezasına mahkûm edilmiş, diğer üyelere de farklı cezalar verilmiştir. Ancak Abdülmecit, "ortada bir cinayet bulunmadığı için" ölüm cezalarını kürek cezalarına dönüştürmüştür. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt*, ss. 95-97.] suikastçılarını bile katlettirmemiştir. Böylelikle Osmanlı tarihinde ilk defa padişah Abdülmecid ölüm cezasını yalnızca kanunda yazılı hallere özgülemeyi başarmıştır. Bkz. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 176.

147 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 174.

olacaktır. Bilindiği üzere 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve bu ocağın kaldırılması "Vaka-i Hayriye" (Hayırlı Olay) olarak adlandırılmıştır.[148]

Yeniçeri ocağının hala Padişahlık için gerekli olduğuna inanan II. Mahmut'un duraksamaları karşısında ulema ve olasılıkla Mevlevi ve öteki tarikatlara bağlı devlet adamlarının teşvikiyle ocağın yok edilmesine karar verilmiştir. Silah kullanmasını bile bilmeyen yoksul bir esnaf kalabalığından başka bir şey olmayan Yeniçeriler, üstün ateşli silahlar karşısında ezilmişlerdir.[149]

Bu başarı üzerine Osmanlı Sarayındaki Mescitte bir "Meşveret Meclisi" (Danışma Meclisi) kurulmuştur. Meclisteki gündemi; yeniçeri isyanı ile ilgili olarak Bektaşilerin nasıl cezalandırılacağı, Yeniçeri Ocağından sonra yeniçerilerin mensup olduğu Bektaşi örgütlerinin[150] nasıl yok edileceği oluşturmuştur.[151]

Meşveret Meclisine; Sadrazam, eski ve yeni Şeyhülislamlar, "sudûr" (yüce zatlar), Şûraya görevli görevli "rical" (ileri gelen devlet

148 Nitekim II. Mahmut, Yeniçeri Ocağını ilga fermanında yeniçerinin dini suçlarını şu şekilde göstermiştir: "İşbu Yeniçeri "taifesi" [topluluğu] şeriata "mugayir" [aykırı] ve küfre götürecek, haramları helal sayma, oruç ve namazı terk ve [Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali] Hülefa-i Râşidin hazretlerine sövüp küfretme gibi hareketlere cesaret ederek, birtakım saf iman sahiplerini, bilgisizliklerinden yararlanmak suretiyle saptırarak dalalet yoluna sevk etmişlerdir.." Bkz. Öztürk, Yaşar Nuri: *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 2. Baskı, İstanbul 1992, ss. 193-194.

149 Berkes, s. 143.

150 Yeniçeri Ocağının 1826 yılında kaldırıldığı Vaka-i Hayriye döneminde Bektaşilik, bozuluş devrinin tüm dinsel-tasavvufi lekeleri yanında, devlete resmen isyan etmiş ve toplum bünyesini açıkça tahrip pozisyonuna geçmiş bulunan Yeniçeri Ocağı ile de işbirliği yapmıştır. Böyle olunca da bu tarikatın, devletin ruhsal ve bütünsel varlığını tarumar etmiş bir musibet ocağı haline dönüştüğü gözlenmiştir. Bu dönemde, Yeniçeriliği değerlendiren resmi ve gayri resmi yaklaşımların öne sürdükleri gerekçeler ile Bektaşiliğe ilişkin değerlendirmelerdeki gerekçeler neredeyse özdeş bir nitelik taşımaktadır. Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik,* s. 193.

151 Berkes, s. 143.

adamları" ve hocalarla Nakşibendi, Kadriye, Halveti, Mevlevi, Sâdiye tarikatlarının şeyhleri çağrılmıştır. Toplantıda önce şeyhülislam söz alarak; Bektaşilerin isyandaki işlevini anlatmış ve tarikat şeyhlerinden duyduklarını, bildiklerini anlatmasını istemiştir.[152] Ancak tarikat şeyhleri, tarikat sırları hakkında pek fazla konuşmak istememişlerdir.[153]

Meşveret Meclisindeki ulemanın bir kısmı, Bektaşilerin bütün olarak şeriata aykırı eylemleri bilinmekle birlikte kişi olarak her birisinin işlenen suçtaki payının kanıtlanamaması olasılığı bulunduğundan tümü hakkındaki şeriat yargısının ne olabileceğinin tartışılmasını istemiştir. Yasincizade başta olmak üzere kimi ulema, kişilerin ayrı suçlarının kanıtlanmış olmasının gerekmediğini, tümünün siyaseten katlinin caiz olduğu savını ileri sürmüştür. Ancak şeriatın bu şekilde yorumlanması kabul edilmemiştir. Zira daha sonra yapılan sorgulardan sadece bir kadı, öbürü ise hoca olmak üzere iki kişi idam edilmiştir.[154] Sorguya çekilenlerden Rafızi ve "mülhit" (mürtet) oldukları sabit olanların "uleması" (din bilginleri) bol olan yerlere

152 Daha açık bir deyişle, o dönemin şeyhülislamı Tahir Efendi; Bektaşi tekkelerinin kapatılmasına ve birçok Bektaşi'nin sürgün veya idamına yol açan kararların alındığı toplantıyı şu sözleri ile başlatmıştır: "Hacı Bektaşi Veli ve diğer büyük pirlerin hepsi Allah erleri olup onlara asla ve asla bir diyeceğimiz yoktur. Şeriatta mekruh olan, tarikatta harem "menzilesinde" (mertebesinde) olduğu halde, bazı cahiller, Bektaşilik adı altında nefislerinin sefil arzularına uyarak, farzları yerine getirmek şurada kalsın, haramları helal ilan etmek ve ibadetleri küçümsemek suretiyle kâfir oldukları "şayi" (bilinen) ve "mütevâtir" (herkesin dilinde gezen) olmakla, diğer büyük tarikatların temsilcileri olarak sizler ne dersiniz?...". Bkz. Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, s. 194.

153 Berkes, s. 143.

154 Öztürk, idam edilenlerin sayısının daha fazla olduğunu düşünmektedir. Yazar, bu karar sonucunda, Bektaşi babalarının büyük bir kısmının idam edildiğini ileri sürmektedir. Bkz. Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, s. 194.

sürülmesi kararı[155] verilmiş,[156] birçoğu da kaçarak ya da gizlenerek kurtulmuşlardır. Ancak bu toplantıda Bektaşilerin mallarının zoralımı konusunda oldukça köklü kararlar alınmıştır. Bu bağlamda; Üsküdar, Eyüp ve Rumeli Hisarı gibi yerlerdeki Bektaşi tekkelerinin ehli-i sünnet tarikatlara verilmesi, Anadolu ve Rumeli Hisarında 60 yıl öncesinden sonra yaptırılan bütün tekkelerin yıktırılması, Bektaşi yayınlarının zoralıma tabi tutulması, Bektaşiliğe yapılan vakıflar şeriat tarafından caiz olarak görülmediğinden bütün Bektaşi vakıflarının zoralıma tabi tutulması ya da öteki tarikatlara verilmesi, bazı Bektaşi zaviyelerinin

155 Toplantıda şu karar alınmıştır: "Bazı Bektaşilerin oruç yemek, namazı terk etmek gibi kötülüklerinden başka, dört büyük halifeye sövdükleri "tevatür" (yaygınlık) derecesinde "vaki" (olan) ve "malum" (bilinen) olduğundan… Bektaşi tekkelerinde bulunan babalar ile müritler adına olan piçlerin "itikatlarını" (inançlarını) düzeltmek üzere Hadim, Birgi, Kayseri gibi "ulema" (bilginler) "makarrı" (merkezi) olan beldelere sürülmesine… karar verildi.". Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, s. 194.

156 Öztürk, Bektaşi babalarının büyük bir kısmının sürgüne gönderildiğini ileri sürmektedir. Yazar, sürgüne gönderilecekler listesinin düzenlenmesinde çok hareketli ve hararetli tartışmalar yapıldığını [Sürgüne gönderilenler içinde Melekpaşazâde Abdülkadir Efendi, Şânizade Muhammed Ataullah Efendi, Ferruh Efendi gibi büyük bilginler de bulunmuştur. Bundan da öte söz konusu bilginlerin hemen tümü, sürgün listesini düzenleyen "ulema" (bilginler) ve şeyhlere hocalık etmişlerdir. Sürgün sorunu öylesine büyük bir istismara alet edilmiştir ki danışma kurulundan bazıları "artık bu kadarı fazla" demek zorunda kalmıştır. Örneğin Kürt Abdurrahman: "Kethüdazede Arif de Bektaşi'dir; Şânizade gibi onu da sürelim" demesi üzerine, daha sonra kazasker olan Çerkeşli Muhammed Refi şöyle haykırmak zorunda kalmıştır: "Yeter artık. Utan, be adam. Kethüdazade hepimizin hocasıdır. Ben de ondan ders okudum. Mezhebi ve itikadı temiz bir zattır.". Öztürk, Tarihi Boyunca Bektaşilik, s. 195], bu listesinin kabarık olmasında Nakşi Tarikatı mensuplarının gayretinin yoğun olduğunu öne sürmektedir. Öztürk, Nakşiliğin Halidiye kolu ünlülerinden birisi olan Gümüşhaneli Ahmet Ziyaeddin Efendi'nin hocası Kürt Abdurrahman Efendi, sürgün listesini hazırlayan heyette bütün çabasını seferber ettiğini, ancak bu gayretin "ivazsız ve garazsız" (karşılıksız ve kinsiz) olduğunu söylemenin pek olanaklı olmadığını, zira Bektaşilerden boşalan mevki, tekke ve olanakların tamamına yakınının, "müteşerri" (şeriat yolcusu) oldukları gerekçesiyle Nakşilere dağıtıldığını vurgulamaktadır. Bkz. Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, ss. 194-195.

"Asakir-i Mansure-i Muhammediye"[157] kışlası yapılması yönünde kararlar alınmıştır.[158]

Bu kararların en ünlü kurbanını, zamanının en ileri ve başarılı bir tıp ve tarih bilgini, felsefeci Şanizade Ataullah olmuştur. Gerçekten de Ataullah, felsefi düşüncelerinden ötürü Bektaşilikle suçlanarak sürülmüş, ancak sonradan affına dair karar gelince, ölüm cezası hükmü geldiğini sanarak kalp durmasından ölmüştür.[159]

## III. TANZİMAT DÖNEMİNİN ÖLÜM CEZASI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bazıları tarafından Tanzimat Döneminin öncülleri olarak gösterilen III. Selim ve II. Mahmut'un[160] ölüm cezası konusundaki

157 Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra II. Mahmut tarafından kurulan ordu.

158 Berkes, ss. 143-144.

159 Berkes, s. 144.

160 Ayrıca belirtmek gerekir ki II. Mahmut, Vaka-i Hayriye bağlamında Bektaşilere büyük zulümler yapmıştır. Bektaşiler içinde ilim ve irfanı ile büyük değer taşıyan bir yığın insan haksız yere idam veya sürgünle cezalandırılmıştır. Gerçi o dönemde Bektaşi tekkeleri bozulduğu ve çürüdüğü için Bektaşilere yapılan bu muamelenin yerinde olduğu ileri sürülebilir. Kanımızca ileri sürülebilecek böyle bir sav isabetsiz olacaktır. Zira o dönemde yalnızca Bektaşi tekkeleri değil, bütün tarikat ve cemaatlerin tekkeleri bozulmuş ve çürümüştür. Zira o dönemin en büyük tasavvufi siması sıfatıyla olan Kuşadalı İbrahim Halveti, tüm tekkeler hakkında "meyhane ve kerhaneye döndürüldüler" saptaması yapmıştır. Bu saptama yalnızca Bektaşi tekkeleri için dikkate alınmış, diğer tekkeler için dikkate alınmamıştır. Eğer aynı denetim diğer tekkeler için yapılsaydı orada da aynı manzarayla karşılaşılacağı açıktır. Bir başka deyişle, Kuşadalı'nın saptaması yalnızca Bektaşi tekkesi için geçerli değil diğer tekkeler için de geçerli bulunmaktadır. Zira Kuşadalı, tekkeleri değerlendirirken salt "Bektaşi tekkeleri" diye bir kayıt asla koymamıştır. Nitekim Kuşadalı, bizzat kendi tekkesinin yanmasına hiç müdahale etmeden seyirci kalmış ve tekrar inşasını engellemiştir. Ne var ki devrin politik iştahları ve Bektaşilerin Yeniçeri Ocağı'na yandaş olmaları, bu tarikatın "günah keçisi" gibi bütün nefret ve lanetleri üzerine çekmesine yol açmış ve herkes hıncını Bektaşilerden almıştır. Vaka-i Hayriye'nin en büyük zararlarından birisini de yıkılıp yerle bir edilen Bektaşi tekkelerinde saklı birçok yazılı belgenin, el yazması eserin mahvolması oluşturmuştur. Gerçekten de bu tip

tutumları yukarıda ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu incelemeden anlaşılacağı üzere söz konusu padişahların ölüm cezası konusundaki tutumları hiç de sanıldığı gibi değildir. Bu padişahlar da "cetleri" (ataları) gibi örfi yetkilerine dayanılarak ölüm cezası vermekte en küçük bir duraksama göstermemişlerdir. Bu kısımda Tanzimat döneminin öncülü kabul edilen Sened-i İttifak ile bu dönemde çıkartılan yazılı metinlerin ölüm cezası bakımından bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

### 1- Senedi İttifak'ın Değerlendirilmesi

Bazıları, örneğin Akın, Senedi İttifak'ı olumlu olarak değerlendirmektedir. Akın, Osmanlı halkının keyfe göre vergi alınmasından şikâyetçi bulunduğu bu dönemde merkeze karşı halkın yanında yer alan Sened-i İttifak imzacıları Anadolu ve Rumeli ayanlarının halk desteğini kazandığını ileri sürmektedir. Yazar, Birleşik Krallıkta 1215 yılında Kralla baronlar arasında yapılan Magna Carta Libertatum adlı özgürlük belgesine benzetilen Sened-i İttifak'ın, hak ve özgürlükleri yok edilmiş ya da hak ve özgürlüklerini garanti altına aldırmak isteyen bir topluluğun karşı koyması yoluyla meydana çıkmış bir belge olmasa da Türk kamu hukukunda hukuk devleti kurma yönünde bir adım olduğunu ileri sürmektedir.[161]

Buna karşın, Avcıoğlu, karşıt görüşü savunmaktadır. Avcıoğlu bu savını, Sened-i İttifak'ın mimarı Alemdar Mustafa Paşa'nın Sultan Selim'e ve onun kurduğu Nizamı-ı Cedit ordusu aleyhine tutumlarının tarihçesini incelemeye dayalı olarak vermektedir. Bu bağlamda, Sultan Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedit ordusu aleyhinde ayaklananlar arasında Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa da bulunmuş, ayanlar, Edirne'de toplanarak Padişah Selim'in ismini hutbeden çıkartmışlar ve onu tahttan indirmeye eğilim göstermişlerdir. Daha sonraki yıllarda ise Alemdar,

malzemenin büyük çoğunluğu yakılarak ortadan kaldırılmıştır. Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, ss. 195-196.

161 Akın, İlhan F.: *Temel Hak ve Özgürlükler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No.1333, Hukuk Fakültesi No.: 287, İstanbul 1968, s. 42.

Sultan Selim'i kurtarmak için İstanbul'a yürümüştür. Yine ayanların ayaklanmasıyla Nizam-ı Cedit kurma teşebbüsü yarım kalmış, ancak Alemdar daha sonraki yıllarda Nizam-ı Cedit taraftarı olmuştur.[162]

Edirne'de toplanan ayanların, Nizam-ı Cedit'e karşı çıkmasından hemen sonra Osmanlı-Rus Savaşı başlamış, Sadrazam ise 15 bin kişilik "toplama" (derme-çatma) bir kuvvetle İstanbul'dan sınıra hareket etmiştir. İstanbul'da kışlada bekleyen 20-30 bin kişilik Nizam-ı Cedit askerinin cepheye gönderilmesine ayanların korkusu nedeniyle cesaret edilememiştir. Bundan da öte ayanlar, Sadrazamın cepheye gitmesini hoş karşılamamışlar hatta Alemdar, Sadrazamın cepheye gitmesini istemediğini açıkça dile getirmiştir. Ancak ayanların güçlükle ikna edilmesi üzerine Sadrazam Rus cephesine gönderilebilmiştir. Alemdar, Ruslarla "mütareke" (ateşkes antlaşması) yapılması üzerine Sadrazamın Edirne'ye dönmesini sağlayabilmek için orduyu yeterli erzaktan mahrum bırakmıştır. Edirne'den "Sadarete" (Sadrazamlık Makamına) gönderdiği bir mektupta Alemdar Mustafa Paşa "Benim Rusçuk'tan buraya gelmemde her saatim bir kiseye [keseye] mal olur ve beni cebir ve zor ile getirmek mümkün değildir" ifadesine yer vermiştir. Sonunda Alemdar Paşa, 15.000'i geçen kuvvetiyle İstanbul'a girmiş, IV. Mustafa'yı indirerek II. Mahmut'u tahta geçirmiş ve kendisini ise zorla Sadrazam seçtirmiştir. Alemdar, ilk iş olarak, Anadolu ve Rumeli derebeylerini İstanbul'da toplayarak hükümet ile derebeyler arasında bir Sened-i İttifak imzalatmak olmuştur. İttifak, bütün derebeylerini kapsamasa da Karaosmanoğlu, Çapanoğlu gibi büyük derebeylerle başta Sadrazam olmak üzere devletin üst düzey yetkilileri arasında imzalanmış ve Padişaha tescil ettirilmiştir.[163]

Avcıoğlu, nasıl ki Sultan Selim'i deviren yeniçeri zorbaları "Şeri Hüccet" adlı bir belgeyle imtiyazlarını padişaha tescil ettirmişlerse

162 Avcıoğlu, Doğan: *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara 1968, s. 34.

163 Avcıoğlu, ss. 34-35.

Sened-i İttifak belgesiyle de derebeylerine imtiyaz temin edildiği görüşünü ileri sürmektedir. Yazar, yukarıda ayrıntılı bir şekilde görüldüğü üzere söz konusu belgeyle devletin, derebeylerin haklarını "irsî" (kalıtsal) bir şekilde tanımak ve vergilerin ise padişahın vekilleriyle bu ayanlar arasında müzakere yoluyla kararlaştırılmasını benimsemek zorunda kaldığını, Padişah II. Mahmut'un da gücü elinde bulunduran Alemdar Mustafa Paşa'nın baskı ve korkusuyla ayanların zorba yönetimini meşrulaştıran bu belgeyi gönülsüz bir şekilde kabullendiğini öne sürmektedir. Yazar, bu yüzden kimi hukuk bilginlerinin büyük olasılıkla Magna Carta örneğine bakarak Sened-i İttifak'ı, despot padişahın yetkilerini sınırlayan ilk kamu hukuku kuralı saymalarının son derece isabetsiz olduğunu, onun için "eşkıyalığın meşrulaştırılması" deyimini kullanmanın daha yerinde olacağını vurgulamaktadır.[164]

Avcıoğlu, şeriat sicillerine dayalı olarak XVII., XVIII. ve XIX. yüzyıllarda "Saruhan'da [Manisa'da] Eşkıyalık ve Halk Hareketleri"ni inceleyen tarihçi Çağatay Uluçay'ın, ayan ve benzerlerinin neden eşkıya sayılması gerektiğini şu şekilde açıklayan görüşüne katılarak onun görüşünü aktarmaktadır: "Okuyucuların hatırına eşkıyalarla âyân ve idareciler arasında münasebet olmadığı sorusu gelebilir. İdareci ve âyânların hükûmete kafa tutmaları isyanla ifade edilse daha iyi olurdu gibi bir fikir ortaya atılabilir. Fakat idareci, âyân ve mültezimlerin halka yaptıkları –kullandıkları vasıtalar başka başka olmakla beraber- aynı olduğu kitap okununca açıkça görülür. Yaptıkları zarar ve zulüm eşkıyalarınkinden farksızdır. İşte bu hal göz önünde tutularak idarecilerin ayaklanmalarına ve yolsuz hareketlerine de eşkıyalık denildi. Hele âyân ve mültezim kapılarının bir eşkıyalık yatağı olması, kitaba bu adı vermek hususunda bize cesaret verdi.".[165]

Avcıoğlu, Uluçay tarafından âyanlığın eşkıya olarak nitelendirilmesinin son derece isabetli olduğunu, zira Osmanlı'da önemli reform hareketlerine ilk defa girişen II. Mahmut'un en başta ele

164 Avcıoğlu, s. 35.

165 Nak. Avcıoğlu, s. 35.

aldığı konunun, derebeyliğin ortadan kaldırılması için çaba göstermek olduğunu ifade etmektedir.[166]

Avcıoğlu, ayan veya derebeylerinin kökeni incelenirse onların "eşkıya" olarak nitelendirilmesinin son derece kolay olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, Osmanlı Devletinde gerek isyanlar[167] gerekse hükümet kuvvetlerinin zulümleri yüzünden halkın inim inim inlediğini, böyle bir ortamda yalnızca zorbalığın egemen olduğunu, her bölgede birtakım zorbaların türediğini belirtmektedir. Yazar, Osmanlı padişahlarının, son Abbasi halifelerinin "acziyetine" (güçsüzlüğüne) düşerek, sürgit bir şekilde yapılan savaşlarda asker ve yiyecek sağlamak ve bir miktar vergi toplayabilmek için söz konusu zorbalara sığındığını öne sürmektedir. Avcıoğlu, derebeylerin çoğunluğunun; ayan, voyvoda, mütesellim gibi resmi sıfatları bünyesinde birleştirerek bulundukları eyaletlerde yönetime egemen olduklarını, nitekim XIX. yüzyılın başında ancak iki eyaletin Osmanlı padişahının doğrudan yönetimi altında bulunduğunu, böylelikle daha önceleri ülke toprağı sayılmayan ve Osmanlı arazi dizgesinin dışında tutulan bölgelerdeki fiili derebeyliğin, devletin güçsüzlüğünün bilincine vararak bütün Osmanlı ülkesini kapsadığını ileri sürmektedir. Yazar, derebeyler, kimi zaman kendi aralarında da uyuşmazlıklara düşerek savaşlara giriştiklerini, Osmanlı Sarayının ise söz konusu uyuşmazlıklardan

166 Avcıoğlu, s. 35. Ayanlık veya derebeyliğin "feodal" bile olamayıp sadece "eşkıya" olduğu yönünde ayrıntılı bilgi için bkz. Avcıoğlu, ss. 35-36. Ancak Akın karşıt görüşü savunmaktadır. Yazar, bu belge ile âyanın, ülkede yenilik hareketlerinin gerçekleşmesi ve iyi bir yönetimin kurulabilmesi için çalışmayı, aynı zamanda bunları ihlal edebilecek ve içlerinden birinin hakkını elinden alacak davranışlara karşı birlikte hareket edeceklerini garanti ettiğini, ancak Sened-i İttifak ile âyanın kendi toprakları üzerindeki egemenliğinin kabul edilmiş, her birinin yönettiği sahaya saldırılamayacağı ve bu hakların babadan oğula geçeceğinin garanti altına alındığını belirtmektedir. Yazar, Sened-i İttifak'ta bu hükümlerin bulunmasının, âyanın fiilen var olan feodalitesine hukuki bir anlam kazandırmak olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Akın, s. 42. Sened-i İttifak'ta yer alan bu hükümler, kanımızca, âyanların feodal bir yapıya değil eşkıyalığın kanunlaşmasına yol açtığından Akın'ın görüşünün isabetli olmadığını düşünmekteyiz.

167 Osmanlı Devletinde en azılı isyanlardan birisi olan Celâli İsyanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Avcıoğlu, ss. 30-31.

yararlandığını, hatta uyuşmazlıkları körükleyerek günü kurtarmaya çalıştıklarını savlamaktadır.[168]

Osmanlı Devletindeki derebeylerin çoğunluğu "âyan" resmi sıfatıyla tanınmıştır. Ayan, bir il veya ilçede, halk ile hükümet arasında aracılık yapmış ve her iki tarafa ait işleri yürütmüştür. Ayanlar, belde eşrafı içinden seçilmiş ve bu görevi yerine getirirken il veya ilçe halkına devlet tarafından salınan vergiden belirli bir pay almışlardır. İl veya ilçedeki vergi mükelleflerinin ne miktar vergi ödeyeceklerini ayan saptadığı için doğal olarak kendi payını da yüksek tutmuştur. Ayanlar, vergilerin tahsili dışında bölgelerinin asayişi, gıda ve malzeme sağlanması, asker düzeni ve sevki gibi önemli görevleri de yerine getirmişlerdir.[169]

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, daha somut bir deyişle, 1786 yılında ayanların "zorbalık" (tagallüp) ve nüfuzuna son vermek için her beldeye bir "şehir kethüdası" (kent kâhyası) tayin etmiştir. Ancak bu kâhyalar, o beldenin ikinci veya üçüncü derece adamlarını oluşturduğundan ve nüfuzlu eşrafa söz geçiremediğinden devletin irade ve emri beldelerde geçersiz kalmış ve 1790 yılında âyanlık geri gelmiştir.[170]

Ayanlar, genellikle, Padişaha (Hazineye) ve İstanbul'daki yüksek mevkideki memurlara ait hasların yıllık vergilerini topladıkları gibi yine onlar adına gelir toplayan memurluk olan voyvodalığı da elde etmişlerdir. Has sahibi adına memurluk yapan ayan, has bölgesindeki reayayı[171] da yönetmiştir. Gerek âyanlıktaki üstünlük ve güçlerinden gerekse voyvodalıktaki kârlı kazançlarından dolayı zenginleşen âyanlar, halk üzerinde oldukça etkili bir biçimde nüfuzlarını göstermişler ve âyanlığı uzun süre ellerinde tutarak asker ve güç sahibi olmuşlardır.[172]

168 Avcıoğlu, ss. 32-33.

169 Avcıoğlu, s. 33.

170 Avcıoğlu, s. 33.

171 Osmanlı Devletinde halka "reaya" denilirdi ki bu tabir "davar sürüsü" veya "köylü" anlamına gelmektedir.

172 Avcıoğlu, s. 33.

Âyanlar, egemenlik ve nüfuzlarını genişletmek için birbirleriyle çarpıştıkları için halk çok ağır acılar çekmiş ve halkın bir kısmı yerleştikleri yerleri terk etmek zorunda kalmıştır. Yerleşim yerlerini terk etmeyen halkın, Osmanlı Devletine yaptığı şikâyetler de bir sonuç vermemiş, Devletin çaresizliğini gören halk ise âyanların her türlü zulüm ve sıkıntılarına katlanmak zorunda kalmıştır.[173]

Âyanlar, iltizam[174] işlerini de almışlar ve büyük çiftlikler kurmuşlardır. Âyanların içerisinden vezir, paşa, vali gibi yüksek düzeyli devlet görevlileri çıkmıştır.[175]

Osmanlı Merkezi Devletinin çöküşü, âyan veya derebeylerini ortaya çıkardığı gibi âyanlara benzeyen zorba bir vali tipini de ortaya çıkarmıştır. Devlet, bir kısım zorba valilerin isyan edeceklerinden korktuğu için onları azletmeye cesaret edememiş, azledilen valileri, devlete itaatkâr olan ve arkası olmayan valiler oluşturmuştur. Zorba vali ve ayanların, İstanbul'daki devlet merkezindeki nüfuzlu devlet adamları arasında destekçi ve yardımcıları bulunmuştur. Yine Trabzon, "Canik" (Samsun), Musul, Kerkük, Bağdat, Şam, Sayda[176] eyaletleri ile Doğu Anadolu sancakları yerli ailelerden en nüfuzlu vali ve sancakbeylerinin ellerinde bulunmuştur. Ayrıca Çorum, Yozgat ve civarı "Cebbarzade" (Çapanoğlu) ailesine, Manisa ve civarı Karaosmanoğluların ellerinde bulunmuştur. Bu ayanların, çeperdeki ayanlar üzerinde otoritesi bulunduğundan ikinci derecedeki ayanları da kendilerine tabi kılmışlardır. Rumeli'nin batısında bulunan sancaklarda ise yerel hanedanlar, beylerbeyi veya vezir olarak "irsi" (kalıtsal) olarak valilik etmişlerdir.[177]

173 Avcıoğlu, s. 33.

174 İltizam; bir kamu hizmetinin, "mültezim" adı verilen bir özel kişiye götürü veya orantılı bir kazanç ya da ücret karşılığında gördürülmesine denilmektedir. Bkz. Günday, Metin: *İdare Hukuku*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003, s. 170.

175 Avcıoğlu, s. 33.

176 Lübnan'da bir eyalet.

177 Avcıoğlu, s. 33.

Derebeylerinin zulümlerini daha yakından kavrayabilmek için bir örnek verilmesi uygun olacaktır. Rumeli ayanlarından en kurnaz ve cesuru olarak tanınan Tirsinliklioğlu İsmail Ağa, ayanlık yapan kardeşi Ömer Ağa'nın halka aşırı zulmettiği için idam edilmesi üzerine etrafına topladığı 30-40 çapulcu ile birlikte Rusçuk ve Ziştoy civarında üç yıl kadar eşkıyalık yapmıştır. Sonunda Eflak Voyvodası Aleksandr'ın ricasıyla Rusçuk'taki evinde oturup hiçbir işe karışmamak koşuluyla affedilmiştir. Ancak bir süre sonra İsmail Ağa, Rusçuk âyanlığı ile Tırnova voyvodalığını ele geçirmiştir. Tirsinliklioğlu İsmail Ağa, Kuzey Balkan'daki arazinin en verimli kısımlarına el koyarak buradaki âyanları "hilat" (kaftan) giydirerek kendisine bağlamıştır. Osmanlı Devletinin direnmesine rağmen, sağ kolu "Alemdar Mustafa Paşa"yı (Mustafa Bayraktar) Hezergrat âyanı yapmıştır. Tirsinliklioğlu, 40'ı aşkın ilçeyi kendi egemenliği altına koymuştur. Daha önceki usule göre ilçe işleri âyanlara, yeniçeri işleri de yeniçeri serdar ve zabitlerine (subaylarına) aitken İsmail Ağa bu usulü kaldırarak bütün işleri kendi üzerine almış ve büyükçe bir bölgeyi kendi tayin ettiği âyanlarla yönetmiştir. Tirsinliklioğlu; Yılıkoğlu, Manav İbrahim, isyancı Pazvantoğlu Osman Paşa gibi diğer zorbalarla nüfuz savaşımına girişmiş, Sırp ve Ruslara karşı kullanmak amacıyla Rumeli'ye gönderilen Nizam-ı Cedit birliklerini, Sırp ve Ruslardan sonra kendilerine döneceği korkusuyla geri çevirtmiştir. Kendileri oldukça güçlü birlikler besleyen söz konusu derebeyler, Osmanlı ordusunun Rumeli'ye gelmesini de sürgit bir şekilde engellemeye çalışmışlardır.[178]

Bu görüşlerden Avcıoğlu'nun görüşünün daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Aslında Sened-i İttifak belgesinin, hukuk devleti kurma yolunda bir adım değil de bir utanç belgesi olarak görmek daha yerinde olacaktır. Gerçekten de genel çerçevesiyle bir zorbalık düzeni olan Osmanlı düzeninde, terimsel anlamıyla "zorbalar" (ayanlar); devlete sorun çıkarıp sıkıntı yaratmasınlar diye devlet tarafından sürekli beslenen ve okşanan "kendisine özgü" (sui generis) eşkıyalık tayfalarını

178 Avcıoğlu, s. 33-34.

oluşturmuşlardır. Devlet, bütün tarihi boyunca bu eşkıyalık kurumu ve eşkıyalarla paralellik veya "entegrasyon" (bütünleşme) içinde yaşamak zorunda kalmıştır. Zira Osmanlı devlet felsefesi de eşkıyalık zihniyetine dayanmıştır. Osmanlı, zorunlu olarak kendisini sürekli tehdit eden zorbalara sürgit bir şekilde taviz ve prim vermiştir. Bu taviz ve primlerin tümü de halkın malı ve canından verilmiştir.[179]

Sened-i İttifak'ı ölüm cezası bağlamında değerlendirmek gerekirse bu belgenin ölüm cezasını sınırlandırdığını değil, tam aksine, fiili durumu yasallaştırarak ölüm cezasının verilmesindeki keyfiliği daha da artırdığını düşünmekteyiz. Zira yukarıda incelenen Sened-i İttifak belgesinden de anlaşılacağı üzere bu belgeyle âyanlar, isyancı askerlere neredeyse sınırsız bir biçimde hem de yargısız bir biçimde ölüm cezası verme yetkisine kavuşmuşlardır. Yine Sened-i İttifak'ın üçüncü şartında; hazine ve devlet gelirlerinin toplanması ve korunmasına, padişah buyruklarının yerine getirilmesine çalışılması durumunda hem bireysel âyanın hem de bütün âyanların birleşerek cezalandırma yetkisine sahip olduğu verilmiştir. Bu şarttan; vergisini vermeyen veya padişahın en basit bir emrini yerine getirmeyen bir kişi ayan tarafından idam edilebileceği gibi bir belde halkının tümünün vergi vermemesi veya padişahın emrine karşı gelmesi durumunda bütün âyanların birleşerek o halkı katledebileceği sonucu çıkmaktadır ki bunun ne kadar tehlikeli bir durum oluşturduğu ortadadır. Kısacası, Sened-i İttifak belgesiyle "eşkıyalık" yasal bir dayanağa kavuşmuştur.

Aslında Sened-i İttifak hiçbir zaman uygulanmadığı[180] için üzerinde durmaya bile gerek bulunmaktadır. Gerçekten de Sened-i İttifak, mimarı olan Alemdar Mustafa Paşanın öldürülmesinden sonra

179 Öztürk, Yaşar Nuri: *Firavun*, İstanbul 2015, s. 77. Osmanlının zorbalar sisteminin vicdansız ve imansız icraatlarının örnekleri hakkında bu eserin ss. 77-88 arasına bkz.

180 Uygulamaya geçmemiş bu belgenin aslı kaybolmuş, kaleme alan Beylikçi İzzet Bey de İttifak'ın imzalanmasından bir yıl sonra idam edilmiştir. Bkz. Akıllıoğlu, Tekin: *İnsan Hakları - I* -, No: 17, Ankara 1995, s. 127.

unutulmuş ve hükümden düşmüştür. Zira Sened-i İttifakın imzalanmasıyla Alemdar'ın öldürülmesi arasında toplam beş haftalık bir süre geçmiştir. Daha somut bir deyişle, 7 Ekim 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifakın üzerinden beş haftalık bir süre geçtikten sonra 15 Kasım 1808 tarihinde Alemdar Mustafa Paşa bir ayaklanma sırasında öldürülmüştür. Yine yukarıda belirtildiği üzere Sened-i İttifakın Ekinde her yeni sadrazam ve şeyhülislam tarafından imzalanması usulü öngörülmüştür. Alemdar'dan sonra bu belgeyi ortaya çıkarıp hazırlayan bir sadrazam görülmediğinden bu belgenin kalıcılığı ve sürekliliği sağlanamamıştır.[181] Üçüncü olarak, Sened-i İttifak belgesinde uygulamayı ve verilen sözlerin yerine getirilip getirilmediğini denetleyecek kurumsal bir düzenek oluşturulamamıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, söz konusu belgedeki hükümlerin denetimini yapacak özel bir teşkilat kurmadığı gibi âyanlar da bir teşkilat kurmamışlardır. Zaten âyanlar kendi aralarında örgütlenemediği gibi kurumsal bir yapı da oluşturamamış, âyanlık şahsi bir nitelik taşımıştır.[182]

### 2- Gülhane Hattı Hümayunu ve Islahat Fermanı'nın Değerlendirilmesi

Hemen belirtmek gerekir ki Tanzimat Dönemi, Türk hukukunun gelişimine ve ilerlemesine önemli bir olumlu katkı sağlayamamış, tam aksine, Türk hukukunun daha da olumsuzlaşmasına yol açmıştır. Gerçekten de 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Parkı'nda, elçiler, devlet ileri gelenleri ve halktan oluşan bir kalabalık önünde padişah adına okuyarak ilan ettiği,[183] tek yanlı bir ferman olan[184] Gülhane Hattı Hümayunu ile Tanzimat dönemi başlamıştır. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Batı hukuku ve kültürü kısmen Türk hukukunun bir parçası haline gelmiş, ancak dini hukuktan da vazgeçilmeyerek Türk

181 Bkz. Tanör, ss. 36-37.

182 Krş. Tanör, s. 36.

183 Bkz. Tanör, s. 62.

184 Bkz. Tanör, s. 69. Yukarıda belirtildiği üzere Gülhane Hattı Hümayunu bir "charte" (Sened) niteliğini taşımaktadır.

hukuku "ikili" (düalizm) bir yapı kazanmıştır. Ancak Batı hukukuyla ülkedeki mevcut yasalar arasında bir uygunluk sağlanamadığı için ülkede hukuk çokluğuna ve adalet karmaşasına[185] düşülmüştür.[186]

185 Tanzimatçılar, ülkeyi yalnızca hukuk ve adalet karmaşasına sokmakla kalmamışlar, medeniyet karmaşasına da sokmuşlardır. Sosyolojinin "ilke sözünü" (mottosunu); "Milletini tanı, ümmetini tanı, medeniyetini tanı" oluşturur. Tanzimat döneminde bu sözden sapılarak hangi medeniyet zümresine dâhil olunduğu konusunda büyük bir belirsizlik bulunmuştur. Medeniyet hakkında iki temel esas bulunmaktadır. Bunlardan ilki, medeniyetin bütün insan topluluklarında mevcut olması, ikincisi ise yalnızca insan topluluklarında medeniyet bulunmasıdır. Bu bağlamda medeniyet, birtakım kurumların toplamı iken, yalnızca bir millete özgü olan kurumların toplamına "hars" (kültür) denilmektedir. Sadece bir ümmete özgü olan kurumların toplamına da "din" adı verilmektedir. Sosyolojiye göre harslar ve dinleri ayrı olan farklı toplumlar arasındaki ortak kurumların toplamına da medeniyet isminin verilmesi gerekir. Gerçekten de din ve hars bakımından birbirine yabancı toplumlar, medeniyette ortak olabilmektedir. Zira harstaki uyuşmazlıklar nasıl dinde ortaklığa engel değilse, harsın ve dinin ayrı olması da medeniyette ortaklığa engel oluşturmamaktadır. Örneğin Yahudiler ile Japonlar gerek hars gerekse din bağlamında Avrupalılara yabancı oldukları halde medeniyet bakımından Avrupa milletleriyle ortaklık yapmışlardır. Medeniyetin yalnızca bir türü bulunmamakta, örneğin, Avrupa medeniyeti, Avustralya yerlileri medeniyeti, Kızılderililer medeniyeti, Afrika aşiretleri medeniyeti gibi birden fazla türü bulunmaktadır. Bu medeniyet türlerinin her birisi bir medeniyet dairesi oluşturmaktadır. Medeniyet dairelerinin kendisine özgü coğrafi alanları ve bu alanların belirli sınırları bulunmaktadır. Örneğin bir masal veya bir alet belirli bir noktaya kadar yayılıp ondan ötesine gitmemektedir. Zira her medeniyet başka bir sisteme mensup bulunmaktadır. Daha açık bir deyişle, her medeniyetin başka bir mantığı, estetiği, hayat görüşü bulunmaktadır. Bu yüzden medeniyetler birbirine karışmamaktadır. Yine bir medeniyeti bütün sistemiyle kabul etmeyenler, onun bazı kısımlarını alamamaktadırlar. Medeniyeti de din gibi dışından değil, içinden almak gerekir. Medeniyet de tıpkı din gibi olup ona da öncelikle inanmak ve kalben bağlanmak gerekir. Bu noktayı iyi anlamamış olan Tanzimatçıların Osmanlıları Avrupa medeniyetine görüntüyü taklit etmek suretiyle sokma teşebbüsleri, bundan dolayı kısır kalmıştır. Bkz. Gökalp, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1977, ss. 46-48. Tanzimatçıların bir başka büyük hatası da doğu medeniyetiyle batı medeniyetinin birleşiminden bir "kültür" (irfan) karışımı yapmak istemeleridir. Sistemleri büsbütün ayrı ilkelere dayanan iki zıt

İkinci olarak, gerek Gülhane Hattı Hümayunu gerekse Islahat Fermanı yabancıların baskısıyla kabul edilmiştir. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde incelendiği üzere Hümayun ve Ferman'da, Osmanlı tebaasının can ve mal güvenliğinin sağlanacağı ve keyfi bir şekilde ölüm cezası verilemeyeceği öngörülmektedir. Bir devletin, yurttaşlarının can ve mal güvenliğinin sağlaması ve ölüm cezası dâhil hiçbir cezayı keyfi bir şekilde verememesi, onun temel işlevini oluşturduğundan, bu işlevin yabancıların zoruyla yapılacağının taahhüt edilmesi kanımızca onur kırıcı bir nitelik taşımaktadır.

medeniyetin uyuşmayacağını düşünmemişlerdir. Nitekim Osmanlının siyasi bünyesinde iki türlü mahkeme ve hukuk şeklindeki mevcut olan ikilik, bu yanlış hareketin bir sonucu olmuştur. Gökalp, s. 56. Batı medeniyetinin her yerde Doğu Medeniyetinin yerine geçmesi doğal bir kanun olunca, Türkiye'de de bu "yerine koyma" (ikame) olgusunun gerçekleşmesi zorunlu olmuştur. Bu yüzden Doğu medeniyeti çerçevesinde bulunan Osmanlı medeniyetinin mutlaka ortadan kalkıp onun yerine, Batı medeniyetinin gelmesi doğaldır. Ancak bu yapılırken bir taraftan yalnız halk arasında kalmış olan Türk harsını bulmak, diğer taraftan da Batı Medeniyetini tam ve canlı bir surette alarak milli harsa aşılamak gerekir. Tanzimatçılar, vahim bir hata yaparak Osmanlı medeniyetini, Batı medeniyetiyle uzlaştırmaya çalışmışlardır. Hâlbuki bu iki zıt medeniyet yan yana yaşayamamakta, sistemleri birbirine aykırı olduğu için ikisi de birbirini bozmaya yol açmaktadır. Örneğin, Batının deneysel mantığıyla Doğunun skolastik mantığı birbiriyle uyum sağlayamamaktadır. Bir millet ya Batılı ya Doğulu olabilmekte, nasıl ki bir kişi iki dinli olamazsa bir millet de iki medeniyetli olamamaktadır. Tanzimatçılar bunu bilmedikleri için yaptıkları yenilikte başarı sağlayamamışlardır. Gökalp, s. 40.

186 Bozkurt, s. IX, 17. Tanzimatçılar, bütünüyle Batı hukukunu benimsemiş olsalardı daha isabetli hareket etmiş olacaklardı. Gerçekten de Gökalp'ın belirttiği üzere Tanzimatçılar geri kalmışlıktan kurtulmak için hukuk alanında büyük ilerleme kaydeden Avrupa medeniyetine girmenin zorunluğunu kavramış olmalarına rağmen, aldıkları şeyleri yarım almışlar, tam olarak alamamışlardır. Bu yüzden Tanzimatçılar türdeş bir hukuk ve adliye teşkilatı oluşturamamışlardır. Bu durumun temel nedenini; yeterli derecede bilimsel araştırma yapmadan ciddi bir "ideal, ülkü" (mefkûre) ve kesin bir program oluşturmadan işe başlamak ve her işte yarım tedbir almak oluşturmaktadır. Gökalp, s. 56.

Gülhane Hattı Hümayunu ve Islahat Fermanı'nın "içten" (samimi) değil, yabancıların zoruyla ilan edilmesi[187] yüzünden söz konusu belgelerin gerekli bir şekilde uygulanmadığı ve oralarda verilen söz ve vaatlerin büyük ölçüde kâğıt üzerinde kaldığını düşünmekteyiz.

Ancak ölüm cezasının keyfi bir biçimde verilmesinin sınırlandırılması bakımından Tanzimat döneminde önemli adımların atıldığını düşünmekteyiz. Bu adımların önemli olduğu Tanzimat Döneminden önceki zamanla karşılaştırıldığı zaman daha iyi kavranabileceğini düşünmekteyiz. Gerçekten de yukarıda ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulduğu üzere Tanzimat döneminden önce Osmanlı uyruğunda bulunan kişilerin can güvenliği yöneticilerin iki dudağı arasındaki takdir yetkisine girmiş, kişilerin yargılanmadan öldürülmelerine ve mallarının zoralıma tabi tutulmasına son verilememiştir. Yine Tanzimat döneminden önceki zamanlarda yüksek düzeydeki yöneticilerin can güvenliği de tehlike altında bulunmuş, öyle ki 1836 yılında II. Mahmut'un, Serasker Hüsrev Paşa'yı azlettiği halde öldürmemesi, yabancı gözlemcilerce Türkiye'de ileri bir durumun göstergesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, yukarıda üzerinde durulduğu üzere "eşkıya" olarak adlandırılabilecek âyan veya derebeyleri, halka büyük zulümler yaparak keyfi bir şekilde ölüm cezası vererek halkın can güvenliğini büyük bir tehdit altında bulundurmuşlardır.[188]

Gülhane Hattı Hümayunu ile getirilen ve Islahat Fermanı ile teyit edilen hükümler uygulamaya tam olarak yansımasa da bizzat Abdülmecid'in çabasıyla Tanzimat Döneminde padişahın siyaseten katl emri verme yetkisine son verilmiş, böylelikle, hükümdarın veya yüksek veya alt kademede bulunan kamu görevlilerinin emrine bağlı olan "siyaseten katl" ortadan kaldırılmıştır. Topkapı Sarayında kesik

187 Gerçekten de Gülhane Hattı Hümayunun belirsiz bıraktığı sorunlar ortaya çıktıkça başta İngiliz elçisi olmak üzere büyük devletler temsilcileri, Hümayun maddelerinin uygulamalarının denetleyicisi konumuna gelmişlerdir. Bkz. Berkes, s. 189.

188 Bkz. Tanör, s. 57.

başların teşhir edildiği "Senk-i İbret"in (İbret Taşı) kaldırılması da siyaseten katlin kaldırıldığının sembolik göstergesini oluşturmuştur. Tanzimat'tan sonra da bütün beceriksizliklere rağmen Tanzimat Dönemi ilkelerine bir dereceye kadar uyulmuştur. Ancak Abdülaziz'in son dönemleri ile II. Abdülhamid döneminde bu esaslardan sapmalar görülmüştür. Fakat ölüm cezası açısından önem taşıyan hususu, Tanzimat'tan sonra padişah ve diğer yetkililerin yargılamasız, keyfi bir biçimde "katl" (cinayet) emrini verememeleri oluşturmuştur.[189]

### 3. 1876 Anayasasının Değerlendirilmesi

Yukarıda üzerinde durulduğu üzere Türklerin ilk yazılı anayasasını 1878 Anayasası[190] oluşturmaktadır. Bu anayasa, dış güçleri yatıştırmak için göstermelik olarak hazırlanmıştır. Konu hakkında aşağıda bilgi verilmektedir.

1876 Anayasası, Batılı Devletlerin, Osmanlının içişlerine karışımını engellemek özellikle Rusya'nın taleplerine bir set çekmek amacıyla acele bir şekilde hazırlanmıştır. Batılı Devletler ve Rusya, 1876 yılında İstanbul'da yapılacak olan Tersane Konferansı'nda, Osmanlıdan büyük tavizler istemeye hazırlanmışlardır. Bu tavizleri önleyebilmek için Kanunu Esasi'nin (Anayasa) bir an önce bitirilerek ilan edilmesi, böylelikle Tersane Konferansının anlamsızlaştırılmasının yerinde olacağı düşünülmüştür. Zira Osmanlı Devletinden "ya otonomi ya da otopsi" isteyen Rus delegesi İgnatyefin devletinde ne anayasa ne de parlamento bulunmaktaydı. Bu yüzden Mithat Paşa'ya göre

189 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 182.

190 Aslında bu metin kanımızca "Anayasa" olarak adlandırılmaya bile layık değildir. Zira bir anayasanın temel ereğini, devlete karşı kişilerin hak ve özgürlüklerini güvence altına olmak oluştururken, bu anayasada kişiye karşı devleti güvence altına alma ereğiyle hareket edilmiştir.

Konferansın karşısına Kanunu Esasi ile çıkılmalı, İgnatyef'[191]in ağzı tıkanmalıdır.[192]

Ölüm cezası bakımından 1876 Anayasası, Tanzimat Döneminde çıkartılan yazılı metinlerden bile daha geri bir nitelik taşımıştır. Yukarıda belirtildiği üzere kanımızca manevi bir ölüm cezası niteliği taşıyan sürgün cezası, Anayasanın 113. maddesine sokulmuştur. Anayasaya konulan söz konusu hüküm, Padişahın Saray Müşaviri olan Damat Mahmut Paşa tarafından tasarı metnine sokulmuştur. Yine yukarıda belirtildiği üzere bu madde, Padişaha, polisçe şüphe edilen bir kişinin yargılanmaksızın yurt dışına sürdürülmesine emir verme yetkisi tanımıştır. Kanunu Esasi'nin hazırlayıcılarından Namık Kemal, bu maddenin yalnızca Kanunu Esasi'yi değil, Tanzimat reformlarını bile yıkmaya yeterli olduğunu, özgürlüklerin tam garanti altına alınacağının beklenildiği bir zamanda Tanzimat'ın sağladığı özgürlüklerin bu madde yüzünden tehlike altına girdiği anlatmaya çabalamıştır. Abdülhamit'e bu gibi keyfi kararları kullanmanın her yerde devrimciliğe yol

191 Rus delegesi İgnatyef bu konferansta oldukça güçlü bir konumda bulunmuştur. İgnatyef'in bu konumu elde etmesinde, Birleşik Krallıktaki iç politik durum da etkili olmuştur. Gerçekten de Birleşik Krallıktaki iç politikanın son durumundan habersiz olan ve Mithat Paşa'yı sürgit bir şekilde anayasa hazırlamaya teşvik eden İngiliz elçisi Henry Elliot'ın başına büyük bir bela gelmiştir. Birleşik Krallıkta Disraeli Hükümetine karşı büyük bir seçim kampanyası açan muhalefet lideri Gladstone; Balkanlardaki özellikle Bulgaristan'daki olayları ele alarak iktidardaki hükümetin Osmanlı devletini tutma politikasına karşı tutumuyla Disraeli'yi çok güç bir duruma sokmuştur. Partisini ve Başbakanlığını kaybetmek istemeyen Disraeli, Rusya'ya karşı ılımlı davranma zorunluluğunu anlayarak Tersane Konferansı'na, kabinesinde Rusya yanlısı ve Osmanlı devletine karşı olan Lord Salisbury'nin baş delege olarak seçilmesine ses çıkarmamıştır. Lord Salisbury, İstanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak İgnatyef ile görüşmeye gitmiş ve daha sonra İngiliz Elçiliğine gelmiştir. Lord Salisbury burada kendisine Kanunu Esasi ve Mithat Paşa'dan söz etmeye başlayan Elliot'u azarlayarak "Bunların hepsi yalancıdır; bunlara nasıl inanıyorsun?" sözleriyle elçiyi beyninden vurulmuşa döndürmüştür. Berkes, s. 292.

192 Berkes, s. 292.

açacağını, bu madde kabul edilirse Padişaha bir "hafiye ordusuyla devrimciliğe dönüşecek bir sürgünler ordusu" kazandırmaktan başka bir yararı olmayacağını anlatmıştır. Sürgit bir şekilde ikiyüzlü bir tutum takınan II. Abdülhamit bu açıklamaları memnuniyetle dinlemiştir.[193]

Sürgün acılarını çeken Namık Kemal ve Ziya Paşa birlikte hareket ederek Mithat Paşa'ya karşı bu maddenin mutlaka reddedilmesi için çok direnmişlerdir. Mithat Paşa, bu maddeyle Kanun-i Esasinin altına bir bomba konulduğunu anlamış olsa da büyük devletlerarası Tersane Konferansı'nın açılmasına 10 gün kalmış, bu devletlerin delegeleri birer ikişer gelmeye başlamışlar, hatta Rus Elçisi İgnatyef'in dairesinde kendi aralarında ön görüşmelere bile başlamışlardır.[194]

İşte bu sıkışık durumda, II. Abdülhamit elindeki kartları oynamaya başlamıştır. 19 Aralıkta, şimdiye dek hep yaltaklanma ile muamele ederek şişirdiği Mithat Paşanın kafasını daha çok döndürmek için onu "Sadrazam" (Başbakan) yapmıştır. Bakanlar Kuruluna da bu çıkmaza bir an önce son verilmesi emrini vermiş, durumun son bir "Meclis-i Has" (Özel Meclis) toplantısında gözden geçirilmesini istemiştir.[195]

II. Abdülhamit 113. madde üzerinde sonuna kadar direnmiş, bu madde konmazsa kendisinin de Kanunu Esasi'yi imzalamayacağını açıkça belirtmiştir. Maddeye kendi eliyle son şeklini vererek 23 Aralık 1876 sabahı Kanunu Esasi'yi imzalamış ve öğleden sonra saat bir sıralarında törenle ilan ettirmiştir.[196]

Kanunu Esasi'nin yapılmasında güdülen hukuksal amaçlar gerçekleşmediği gibi düşünülen siyasi ve diplomatik amaçlar da gerçekleşmemiştir. Abdülhamit, Cevdet Paşa gibi ünlü bir tutucunun yardımıyla Kanunu Esasi mimarlarını başka, belki de asılsız suçlamalar ve kuşkulu yargılamalarla birer birer tasfiye etmiştir. Bu tasfiyeden en

193 Krş. Berkes, s. 291.

194 Berkes, s. 292.

195 Berkes, s. 292.

196 Berkes, s. 293.

ağır payı, Mithat Paşa almıştır.[197] Açılan Rus seferinde başarılar gösteren bir komutan olan Süleyman Paşa, savaşın saraydan yönetilmesi yüzünden uğranılan yenilgiden sorumlu tutularak uydurma suçlamalarla Bağdat'a sürülmüş ve orada ölmüştür. En ucuz kurtulan ise Namık Kemal olmuştur. O da başka suçlamalarla yargılanmış beraat etmesine karşın bir Ege Adasına sürülmüştür.[198]

Yukarıda belirtildiği üzere Kanunu Esasi'nin 8. maddesinde; kanunen verilmiş bulunan cezaları hafifletme veya af yetkisinin Padişaha ait olduğu ifade edilmiştir. Bu hüküm çerçevesinde mahkeme tarafından verilmiş bir ölüm cezası, padişah tarafından daha hafif bir cezaya çevrilebileceği gibi af dahi edilebilecektir. Bu hüküm, İslam hukukuna[199] aykırı düşmektedir. Zira İslam hukukuna göre kasıtlı insan öldürme ve "hırâbe" (eşkıyalık) fiillerinin işlenmesi halinde had cezası, daha açık bir deyişle, Tanrı tarafından konulmuş ceza olarak ölüm cezası öngörülmüştür. Had cezaları, Tanrı tarafından konulduğuna göre bu cezaları padişah dâhil hiç kimsenin hafifletme veya af yetkisi bulunmamaktadır.[200]

197 Başta II. Abdülhamit olmak üzere birçok devlet erkânı Abdülaziz'in intihar etmediğini, onun öldürüldüğünü ve bu işin arkasında Mithat Paşa'nın olduğunu düşünmüşlerdir. Yıldız Yargılanması adıyla bilinen bu dava, Türklerin hukuk hayatında ilk siyasi dava niteliğini taşımaktadır. Uyduruk ve taraflı bir yargılama sonucunda Mithat Paşa'ya müebbet sürgün cezası verilmiştir. Mithat Paşa duruşmanın sona ermesinden bir ay sonra gemiyle önce Cidde'ye daha sonra ise karayoluyla Taif'e götürülüp zindana kapatılmıştır. Zindana kapatıldıktan üç yıl sonra Mithat Paşa hücresine ansızın giren kişilerce öldürülmüştür. Çok ilginç nitelikte olan bu dava hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bozkurt, Argun: *Davalar*, 2. Baskı, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2009, ss. 135-145.

198 Berkes, s. 295.

199 1876 Anayasasının 11. maddesinin 1. fıkrasının 1. cümlesinde; Osmanlı Devletinin dini, İslam dini olarak saptandığına göre bu devlette İslam hukukunun uygulanması doğaldır.

200 Konu hakkında yakında çıkacak kitabımızda çok ayrıntılı bilgi verileceği için burada konuya yalnızca temas etmekle yetinilecektir.

Hırâbe fiilinin kapsamına terör örgütü mensupları tarafından işlenen suçların girdiği konusunda bir duraksama bulunmamaktadır. II. Abdülhamit, terör örgütü mensuplarının işledikleri suçları affederek de İslam hukukuna aykırı davranmıştır. Konu hakkında aşağıda aydınlatıcı nitelikte bilgi verilmektedir.

Osmanlı Devletinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda uğraştığı en güçlü terör örgütünü Bulgarlar oluşturmuştur. Üstelik bu terör grupları Balkanların, Osmanlının elinden çıkmasında büyük pay sahibi olmuşlardır. Osmanlı arşiv belgelerinde; Bulgar fesat komiteleri, Bulgar çeteleri, Bulgar komitacıları olarak geçen bu terör örgütlerinin en önemli eylemlerinden birisini Selanik Bombalama eylemleri oluşturmuştur. Bu eylemler, İç Makedonya Devrimi Örgütü tarafından tertip edilmiştir. Örgütünü ereğini, Osmanlı Makedonya'sının önce özerk bir yapı kazanması sonrasında ise Bulgaristan'a bağlanması oluşturmuştur.[201]

Selanik'te Nisan 1903 tarihinde birçok bombalama olayına karışan bu örgütün en dikkat çeken eylemini, Osmanlı Bankasının havaya uçurulması oluşturmuştur.[202] Örgütün yaptığı bombalama eylemlerinde militanların bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı intihar etmiş, bir kısmı ise yakalanmıştır. Yakalananlar arasında Guvaldelgivir gemisine dinamit koyan Pavel Şatev, Osmanlı Bankasına tünel kazan Marko Boşnikov, Yanya kahvesini bombalayan Yorgi Bogdanov ve Elhamra Tiyatrosunu dinamitleyen Milan Arsov bulunmuştur. Bu isimler yakalandıktan kısa bir süre sonra Divan-ı Harpte yargılanmışlar, yapılan yargılama sonucunda kendilerine ölüm cezası verilmiştir. Ancak, Padişah II. Abdülhamit tarafından ölüm cezaları müebbet hapse çevrilmiş ve eylemciler, Fizan'a sürgüne gönderilmiştir. 1908 yılında çıkan genel af ilanıyla da hapis cezaları son bulmuştur.[203] Aslında 1908 yılında çıkan genel af kararını II.

201 Pehlivan, İsmail: "Osmanlı'nın PKK'sı" (*Özgür Tarih*, Cilt:1, Sayı:1, Mart 2017, ss. 53-59), ss. 53-54.

202 Olay hakkında fazla bilgi için bkz. Pehlivan, s. 55 vd.

203 Pehlivan, ss. 58-59.

Abdülhamit tek başına vermemiş, bu kararı vermesindeki en önemli etkeni, İttihat ve Terakki Cemiyeti oluşturmuştur. 24 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyetin üç gün sonrasında, somut deyişle, 27 Temmuz 1908 tarihinde alınan bu kararla, II. Abdülhamit, kendisine karşı savaşan bütün devrimci grupları affetmiştir.[204]

Aslında 1876 Anayasasının hükümleri ve bu arada ölüm ceza bakımından yaptığı düzenlemenin üzerinde durmanın gereksiz olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu anayasa, oldukça kısa ömürlü olmuştur. 1876 Anayasasının öngördüğü seçimle kurulan ilk Osmanlı Meclisinin 96 üyesinin 56'sını Müslüman, 40'ını ise Hıristiyan üyeler oluşturmuştur. O zamanki Osmanlı Devletinde uygulanmakta olan kapitülasyonlardan Hıristiyan halkın çoğu yararlanmış ve Hıristiyan milletvekillerinin bir kısmı da emperyalist Avrupa ülkelerinin Osmanlıya yönelik politikalarının temsilcisi gibi davranmıştır. Bu durumu sezinleyen II. Abdülhamit, 1877 yılında Ruslara yenilmenin etkisiyle de kısa bir süre sonra, Anayasanın kendisine verdiği yetkileri kullanarak meclisleri[205] dağıtmış ve 1878 yılında Anayasayı askıya almıştır.[206]

### 4. Tanzimat Döneminde Çıkarılan Ceza Kanunlarının Değerlendirilmesi

Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayan Tanzimat Döneminde, Fransa örnek alınarak çıkartılan ceza kanunlarında ölüm cezasını gerektiren fiiller oldukça geniş bir liste halinde düzenlenmiştir. Listenin

204 Pehlivan, s. 59. Kararın alınmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi olsa da "sonul" (nihai) kararı, II. Abdülhamit almış olduğundan sorumlu kendisidir. II. Abdülhamit'in almış olduğu bu af kararından dolayı İslam hukuku açısından sorumlu olduğunu düşünmekteyiz.

205 Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusan.

206 Gürsoy, s. 190. Gerçi 24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilanıyla 1876 tarihli Anayasa tekrar yürürlüğe konulduysa da o yıllardaki savaşlar ve Anayasada ileri ve geri nitelikte yapılan değişiklikler yüzünden 1876 Anayasası doğru dürüst uygulanamamış ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanıyla da kesin olarak ortadan kaldırılmıştır. Bu konularda geniş bilgi için bkz. Üçok, ss. 182-185.

içerisinde ise ağırlıklı olarak siyasal suçlara yer verilmiştir. Bu tutumu iki açıdan isabetli bulmamaktayız. Bunlardan ilki, ceza kanunlarının düzenlemesinde Fransa'nın örnek alınması doğru olmamıştır. Zira 1789 Fransız Devrimiyle birlikte kurulan otoriter rejim özellikle devlet aleyhine işlenen suçlara ölüm cezası öngörmüştür ki bu tutum isabetli değildir. Zira insanlık için en ağır cezayı oluşturan ölüm cezasının, baskıcı ve faşizan nitelikteki devlet aleyhine işlenen suçlar için öngörülmesi, kişi hak ve özgürlüklerinin büyük tehlike altına girmesi anlamına gelmektedir. İkinci olarak, devlet aleyhine işlenen suçların büyük bir kısmı "siyasal suç" niteliğini taşımaktadır. Siyasal suçların üzerinde uzlaşılan bir tanımı bulunmamaktadır. Çünkü siyasal suçlar zamana göre değişebildiği gibi kişilerin yorumuna bağlı olarak da değişiklik göstermektedir. Zamana ve kişiye göre değişen siyasal suçlara dayalı olarak ölüm cezası verilmesi asla kabul edilemez.[207] Ayrıca, bu dönemde çıkartılan ceza kanunları ayrıcalıklı bir nitelik de taşımıştır. Laik bir hukukun temelini "kanun önünde eşitlik" (equality before law) ilkesi oluşturmasına karşın bu dönemde yapılan ceza kanunlarında "padişaha ihanet" veya "padişaha suikast teşebbüsü" fiillerine ölüm cezası öngörülerek söz konusu ayrıcalıkçı nitelik pekiştirilmiştir.

Tanzimat Döneminde yalnızca Fransa esas alınarak hazırlanan ceza kanunları yürürlükte kalmamış, bunun yanında İslam hukuku ve bu bağlamda İslam ceza hukuku da yürürlükte kalmıştır. Aslında Tanzimat Döneminde İslam hukukunun yürürlükte olması bir zorunluluktan kaynaklanmıştır. Gerçekten de Gülhane Hattı Hümayunu ve o dönemde yürürlüğe giren 1840 ve 1851 yıllarında çıkartılan ceza kanunları eski uygulamayı ve teamülü değiştirse veya ortadan kaldırsa bile onların kapsamı genel hukuk düzeni içerisinde oldukça sınırlı kalmış ve olayların geriye kalan büyük bir kısmı, İslam hukuku

207 Siyasal suçlara neden ölüm cezası verilemeyeceği ileride yapacağımız Cumhuriyet döneminde ölüm cezası çalışmamızda daha ayrıntılı bir şekilde inceleneceği için burada ayrıntıya girmekten kaçınılacaktır.

tarafından doldurulmuştur.[208] Bu bağlamda Tanzimat'ın ilanından sonra İslam ceza hukuku ve padişah kanunname ve emirnameleriyle konulan suç ve cezalar bir süre daha Osmanlı hukuk yaşamını düzenlemeye devam etmiş, hatta Osmanlı kadısı, önüne gelen somut uyuşmazlıklarda 1858 yılına[209] kadar Osmanlının eski mevzuatı dışında uygulayacak "tam" bir kod da bulamamıştır.[210]

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren gerçek İslam olan Kur'an İslam'ını benimsememiş, geleneksel dinci nitelikteki uydurulmuş İslam'ı benimsemiştir. Bu durum ölüm cezası bakımından da büyük sıkıntılar doğurmuştur. Şöyle ki; gerçek İslam'ın tek kaynağı olan Kur'an'a göre yalnızca kasıtlı olarak insan öldürme ve hırâbe (eşkıyalık) fiillerine ölüm cezası öngörmüşken geleneksel görüş, Kur'an'ı geri plana atarak, sünnet, icma ve kıyas yollarını İslam'ın kaynakları olarak kabul etmiş ve bu yollarla oldukça büyük çapta yeni ölüm cezası verilmesi gerektiren fiiller öngörerek İslam'a iftira atmıştır.

208 Krş. Soyaslan, s. 32.

209 Aslında 1858 yılında çıkartılan Ceza Kanunu da tam bir "kod" olmaktan uzak kalmıştır. Bunlardan ilki, Kanunun kapsamı oldukça dardır. Büyük kısmı, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunundan iktibas edilen 1858 yılında çıkartılan Batı tipindeki ilk Ceza Kanunu, 1840 ve 1851 yıllarında çıkartılan ceza kanunlarına göre ayrıntılı olsa bile tüm ceza hukukunu kapsayamamış, yalnızca dar bir kısmını kapsamına almıştır. Öte yandan belirtmek gerekir ki bu kanunla ceza hukukunun tüm alanlarının düzenlenmemesi, tersine bir deyişle dar düzenlenmesi, tam düzenlemenin istenmemesi nedeniyle bilinçli bir şekilde yapılmıştır. Çünkü Gülhane Hattı Hümayununda da belirtildiği üzere Osmanlının geri kalış nedeni olarak şeriattan uzaklaşılmış olması gösterilmiş ve şeriata dönmek ve onun gereklerine uymanın şart olduğu ifade edilmiştir. Krş. Soyaslan, s. 32. Nitekim bu Hümayunda; "Cümleye malum olduğu üzere Osmanlı Devleti kuruluşundan beri Kuran-ı mübarek hükümlerine ve şer-i esaslara bütünüyle uyduğu için yücelmiş ve gelişmiştir. Geçmişte yapılmış çeşitli urfi yasalar bu gelişmeye ve yücelmeye destek olmuştur." şeklindeki ifadeyle Osmanlı toplum yapısında ve devlet idaresinde "şer-i" (dini) ve örfi kanunların bulunduğu belirtilmiş ve örfi kanunların "şer-i hükümlere" (dini hükümlere) aykırı olamayacağı belirtilmiştir. Bkz. Gürsoy, s. 168.

210 Soyaslan, s. 32.

Zira geleneksel görüşün kaynak olarak kabul ettiği yollar, sadece Kur'an'ı anlama yöntemini oluşturmaktadır.[211] Osmanlı, Tanzimat Döneminde de geleneksel dinci görüşün tuzağına düşerek[212] "mürtetlik" için ölüm cezası vermekten kaçınmamak için büyük çabalar göstermiştir. Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı, mürtede ölüm cezası verilmesi biçimindeki İslam'da yeri bulunmayan bir cezadan 1856 tarihli Islahat Fermanıyla vazgeçmiştir.[213]

Bütün bu olumsuzluklarına rağmen Tanzimat Döneminin ölüm cezasının sınırlandırılması bakımından önemli bir adım olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu dönemden önce Osmanlı padişahları ölüm cezası vermek bakımından mutlak ve keyfi bir yetkiye sahip olmuşlar ve söz konusu yetkiyi kullanmaktan kaçınmamışlardır.[214] Tanzimat Döneminde en azından rüşvet suçlarına ölüm cezası vermekten vazgeçilmiş ve siyaseten katl yasal bir dayanağa kavuşturulmuştur.

211 Konu hakkında yakında çıkartılacak olan İslamiyet'ten Sonraki Türk Hukukunda Ölüm Cezası adlı kitabımızda ayrıntılı bilgi verilecektir.

212 Osmanlı, Tanzimat Döneminde çıkarttığı ceza kanunlarıyla da geleneksel dinci görüşün tuzağına düşmüştür. Gerçekten de Gülhane Hattı Hümayunu ile ilan edilen Tanzimat ve bu dönemde çıkartılan ceza kanunlarıyla bir yandan yenilikler öngörülürken öte yandan da söz konusu yenilikler şeriatın gereği olarak takdim edilerek meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Fazla bilgi için bkz. Soyaslan, ss. 32-33. Bu meşrulaştırma çabasının beyhude olduğunu düşünmekteyiz. Zira çeşitli defalar belirtildiği üzere İslam'ın tek kaynağı olan Kur'an'da had cezası olarak yalnızca kasıtlı insan öldürme ve eşkıyalık fiilleri için ölüm cezası öngörülmüştür. Hâlbuki Tanzimat Döneminde çıkartılan ceza kanunlarıyla bu fiiller dışındaki fiiller için de ölüm cezası kabul edilmiştir ki bunu İslam'a uygun kabul etmek olanaksızdır. Çünkü İslam hukukuna göre hiçbir ta'zir cezası, had cezasının seviyesine ulaşamaz. Konu hakkında yakında çıkartılacak olan kitabımızda ayrıntılı bilgi verileceği için burada yalnızca temas etmekle yetinilecektir.

213 Aslında Osmanlı mürtede ölüm cezası verilmesinden tam olarak da vazgeçmemiştir. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere mürtede ölüm cezasından vazgeçildiği Islahat Fermanının metninde yer almamış yalnızca ek notta belirtilmiştir.

214 Yakında çıkartılacak olan kitabımızda konu hakkında çok sayıda örnek verilmiştir.

Tanzimat Döneminde ölüm cezasının verilmesindeki keyfilikten tam olarak vazgeçilememiştir. Bu durumu "doğal" karşılamak gerekir. Zira her şeyden önce keyfiliğin, kişi ve toplum açısından ne kadar tehlikeli olduğunun bilincinde olan bir toplum oluşmamıştır. Öte yandan, padişah iradesiyle soyut bir şekilde ölüm cezasının verilmesinde keyfiliğin önleneceğinin belirtilmesiyle de keyfilik önlenemez. Gerçekten de yüzyıllardır uygulanan keyfi ölüm cezasının bir dilekle değişmesi olanaksızdır. Esasında Gülhane Hattı Hümayunu, bir hukuk normu değil, bir dilek veya istek niteliğini taşımıştır.[215] Gülhane Hattı Hümayunundaki mahkeme kararı olmaksızın ölüm cezası verilemeyeceği istek veya dileğine tam olarak uyulamamıştır. Yukarıda örnekleri gösterilen Cemal Paşa'nın yaptığı katliamalar veya Mithat Paşa'nın uyduruk bir yargılamayla ölümüne yol açılması bu durumun somut kanıtlarını oluşturmaktadır.

## SONUÇ

Mustafa Reşit Paşa'nın mimarı olduğu Gülhane Hattı Hümayununun 1839 yılında okunmasıyla başlayan Tanzimat Döneminde, yürürlükte bulunan İslam ceza hukuku yanında Fransa örnek alınarak ceza kanunları yapılmıştır. Böylelikle bu dönemde Osmanlının hukuk yaşamı bir ikilik göstermiştir. Bu dönemde Osmanlının hukuk yaşamında bir ikilik yaşandığı gibi mahkeme teşkilatı bakımından da bir ikilik yaşanmıştır. Bu bağlamda eskiden olduğu gibi İslam hukukunu uygulama görevi "şer'i" (dini) mahkemelere verilmiş, ancak Fransa örnek alınarak yapılan ceza kanunlarını uygulama görevi nizamiye mahkemelerine verilmiştir.

Ancak Tanzimat Döneminde ne İslam ceza hukukunun ne de laik ceza hukukunun gereklerine uyulabilmiştir. İslam'ın tek kaynağı olan Kur'an'a göre yalnızca kasıtlı insan öldürme ve eşkıyalık fiillerine ölüm cezası öngörülmüşken ve bu cezanın başka fiillere doğru genişletilmesi olanaksız olmasına karşın, Tanzimat döneminde bile İslam'da mürtetlik

215 Krş. Soyaslan, s. 32.

fiili için ölüm cezası öngörüldüğü zannedilerek bu fiile verilecek ölüm cezasının kaldırılmaması için yoğun bir çaba gösterilmiştir. Osmanlının mürtede ölüm cezası verilmesi yönündeki ısrarı kendisine büyük sıkıntı doğurmuş, Batılı devletlerin onur kırıcı müdahaleleriyle mürtede ölüm cezası verilmesinden 1856 Islahat Fermanı ile vazgeçilmiştir. Hatta Ferman metninde mürtet için ölüm cezası verilmesinden vazgeçildiği hükmüne halkın tepkisinden korkulduğu için yer verilmemiş, Fermanın eki olan notta bu hükme yer verilmiştir. Bu durum gerek Osmanlı sultanlarının gerekse Osmanlı halkının gerçek İslam'ı tam olarak kavrayamadığının somut kanıtını oluşturmuştur. Zira Kur'an, mürtetler için dünyevi bir ceza öngörmemiş, yalnızca "cehenneme atılma" biçiminde uhrevi bir ceza öngörmüştür.

Tanzimat Döneminde laik hukukun gereklerine de uyulmamıştır. Hemen belirtmek gerekir ki dönemin Fransa'sı örnek alınarak yapılan ceza kanunları yapılması oldukça isabetsiz olmuştur. Zira Fransa, o dönemde, 1789 Fransız Devrimini kalıcı hale getirebilmek için ceza kanunlarını baskıcı ve ayrıcalıkçı hükümlerle doldurmuşlardır. Osmanlı da bu hükümleri, kendi ceza kanunlarına alarak söz konusu kanunlar baskıcı ve ayrıcalıklı bir kimlik taşımışlardır. Gerçekten de Tanzimat Döneminde yapılan ceza kanunlarında büyük çoğunluğu siyasal suçlardan oluşan devlete karşı işlenen suçlar için ölüm cezası öngörülmüştür. Siyasal suçların ortak bir tanımı bulunmadığı, bu suçların kapsamı zamana ve kişiye göre değişebildiği için böyle bir ceza kanununun hükümetin elinde bir baskı unsuru haline geleceği açıktır. Yine bu dönemde çıkartılan ceza kanunları ayrıcalıklı bir kimlik de taşımıştır. Laik bir hukukun temelini "kanun önünde eşitlik" (equality before law) ilkesi oluşturmasına karşın bu dönemde yapılan ceza kanunlarında "padişaha ihanet" veya "padişaha suikast teşebbüsü" fiillerine ölüm cezası öngörülerek söz konusu ayrıcalıkçı nitelik pekiştirilmiştir. Laik bir ceza kanunu özgürlükçü bir kimlik taşıyarak ölüm cezasını sınırlandırıp veya kaldırarak kişi hak ve özgürlüklerini garanti altına alması gerekirken Tanzimat Döneminde çıkartılan ceza kanunları bu niteliği taşıyamamıştır.

Bazılarının ileri sürdükleri III. Selim ve II. Mahmut, Tanzimat Döneminin temellerini attığı savının, hatalı olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bu sultanlar da önceki sultanların büyük çoğunluğu gibi despot, baskıcı ve otoriter bir kimlik taşımışlardır. III. Selim ve II. Mahmut'un zihninde hiçbir zaman Batı medeniyetine geçilmesinin gerekli olduğu düşüncesi bulunmamış, bu sultanlar, Batının bazı tarzını taklit etmişlerdir. Bu sultanların, Batının bazı tarzını taklit etmesinin, onların, Tanzimat Döneminin temellerini attığı yönünde bir yanılsamaya yol açtığını düşünmekteyiz.

Tanzimat Döneminde yazılı metinlerde belirtilen hususlara tam olarak uyulmasa ve oralarda belirtilen ilkelerden önemli sayılabilecek bilecek ölçüde bireysel sapmalar bulunsa da bu dönemin, ölüm cezasının sınırlandırılacak keyfiliğin azaltılmasına yardımcı olduğunu düşünmekteyiz. Zira Tanzimat Döneminden önce hiçbir kurala tabi olmadan Osmanlı sultanlarının sınırsız, mutlak ve keyfi yetkilerle ölüm cezası verebileceği anlayışı kabul edilmiştir.

Çalışmamızı bitirirken önemli bir hususa temas etmek uygun olacaktır. Tanzimat döneminde hukuk ve mahkeme sisteminde olduğu medeniyet bakımından da doğu ve batı medeniyeti biçiminde bir ikilik görülmüştür. Tarih bize bugüne kadar ikili bir hukuk ve adalet sistemi ile medeniyeti kabul eden bir ülkenin sürekli olarak yaşadığını gösterememiştir. Aynı "akıbete" (acı sona) Tanzimat Dönemi de uğramış, bu dönem, 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi ile çökmüştür.

## KAYNAKÇA

Akıllıoğlu, Tekin: *İnsan Hakları - I -*, No: 17, Ankara 1995.

Akın, İlhan F.: *Temel Hak ve Özgürlükler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No.1333, Hukuk Fakültesi No.: 287, İstanbul 1968.

Akşin, Sina: *Kısa Türkiye Tarihi*, 31. Basım, İstanbul 2022.

Avcıoğlu, Doğan: *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara 1968.

Andıç, Fuat: *Bir Padişah Portresi II. Mahmud*, Ankara 2014.

Artuk Emin: "Ölüm Cezası", (*Prof. Dr. Jale G. Akipek'e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1991, ss. 145-175).

Berkes, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.

Bozkurt, Argun: *Davalar*, 2. Baskı, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2009.

Bozkurt, Gülnihal: *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara 2010.

Dönmezer, Sulhi ve Erman, Sahir: *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Cilt: 1*, 9. Bası, İstanbul 1985.

Dursun, Hasan: "İslamiyet'ten Önceki Türk Hukukundaki Ölüm Cezasına Genel Bir Bakış" (*Yargıtay Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 4, Ekim 2022, ss. 1349-1411).

Gökalp, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1977.

Gözübüyük, Şeref ve Kili Suna: *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Bası, AÜSBFY No: 496, Ankara 1982.

Günday, Metin: *İdare Hukuku*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003.

Gürsoy, Bedri: "1876 Anayasası'nın Mali Hükümleri" (*Prof. Dr. Fadıl H. Sur'un Anısına Armağan*, AÜSBFY: 522, Ankara 1983, ss. 159-198).

Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 10. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi VI. Cilt*, 8. Baskı (Tıpkıbasım), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011,

Karamustafaoğlu, Tuncer: *Yasama Meclislerini Fesih Hakkı*, AÜHFY No. 465, Ankara 1982.

Kaynar, Reşat: *Türkiyede Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Hareketler*, İstanbul 1960.

Mumcu, Ahmet: *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, AÜHFY No. 18, Ankara 1963.

Mumcu, Ahmet: *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, AÜHFY No. 252, Ankara 1969.

Osmanoğlu Karahasanoğlu, Cihan: "Tanzimat Dönemi: Osmanlı Hukukunun Modernleşmesi" (*Hukuk Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2014, ss. 150-175).

Önder, Ali Rıza: "İdam-Ölüm Cezası", (*Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 5, 1980, ss. 596-599).

Özman, Aydoğan: *İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler*, Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu, Ankara 1967.

Özön, Mustafa Nihat: *Küçük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 3. Basım, İstanbul 1983.

Öztürk, Yaşar Nuri: *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 2. Baskı, İstanbul 1992.

Öztürk, Yaşar Nuri: *Firavun,* İstanbul 2015.

Pehlivan, İsmail: "Osmanlı'nın PKK'sı" (*Özgür Tarih*, Cilt:1, Sayı:1, Mart 2017, ss. 53-59).

Soyaslan, Doğan: *Yürütme Organının Suç ve Ceza Koyma Yetkisi*, No: 77, Ankara 1990.

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980),* Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul 1996.

Tunçer, Sıtkı: "Ölüm Cezası" (*Adalet Dergisi*, Yıl: 44, Sayı: 3, Mart 1953, s. 264-272).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV. Cilt, 2. Kısım, 6. Baskı, Ankara 2011.

Uma, Hakkı: *Ceza Hukuku Ders Notları*, Ankara 1975.

Üçok, Coşkun ve Mumcu, Ahmet: *Türk Hukuk Tarihi*, Altıncı Baskı, Ankara 1987.

Yürük, Hüseyin: "Osmanlı Devleti'nde Son Dönem Kamu Yönetimi Sorunları ve Reform Çabaları" (*Türk İdare Dergisi*, Yıl: 91, Sayı: 488, Haziran 2019, ss. 525-557).